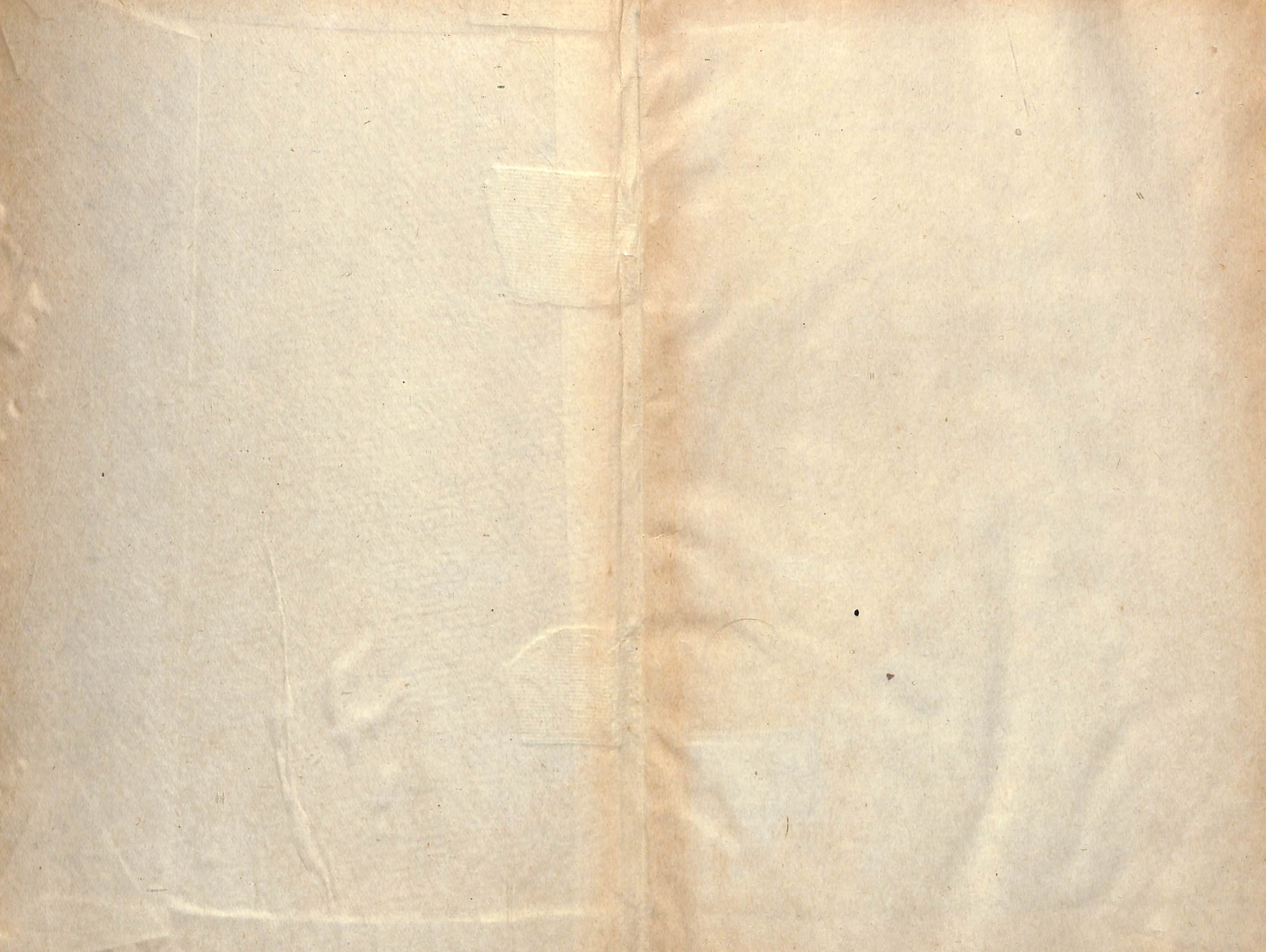


91/075  
5-28

1926



ՀԵՐԱՅԻՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԿՐԹԱԳՐԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ  
10 NOV 2011

ՀԵՅՈՍՏԱՆԻ յՈՑԻԱԼԻՍՏԱԿԱՆ ԽՈՐՀՐԴԵՑԻՆ ՀԸՆԲԸՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ  
ՊՐՈԼԵՏԱՐՆԵՐ ԲՈՒՈՐ ՅԵՐԿՐՆԵՐԻ, ՄԻԱՑՆԵՐԻ

91(075)  
5-28

Դ Ա Ս Ա Գ Ի Ր Ք  
ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹՅԱՆ

ԱՌԱՋԻՆ ԱՍՏԻՃԱՆԻ ԳՊՐՈՑՆԵՐԻ ՀԱՄԱՐ

Կ ա զ մ Ե Գ  
Հ. ԵՂԻՐԵԿԱՆ

91(075)  
5-28



ՊԵՏԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ  
ՅԵՐԵՎԱՆ — 1926.

Հ Ա Ռ Ա Ջ Ա Բ Ա Ն

Այս դասագիրքը գրված է I աստիճանի դպրոցի Դ. խմբակի համար և նպատակն է չորսամյակն ավարտողին մի վորոշ հասկացողություն տալ Ֆիզ. աշխարհագրության տարրերի, յերկրագնդի ձևի և կազմության, աշխարհամասերի և ովկիանոսների, ինչպես և ժամանակակից գլխավոր պետությունների ու նրանց գաղութների մասին և ընդհանրապես լայնացնել աշակերտի աշխարհագրական և քաղաքական հորիզոնները:

Ինչպես ընթերցողն էլ տեսնում է, գիրքը գրված է սեզմ, համառոտ և նյութն էլ սահմանափակ է: Յեթե պատկերներն ու քարտեզները հաշվելու չլինենք նյութը կբռնի վոշ ավել քան 50 յերես: Յեվ դա արված է դիտավորյալ կերպով: Նախ աշխարհագրության այս դասընթացը կոմպլեքսային է («Հոկտեմբերյան Հեղափոխությունը և նրա համաշխարհային նշանակությունը»), յերկրորդ՝ դասագիրքը վորքան համառոտ և պարզ յեղավ, այնքան աշակերտն ու ուսուցիչը շահված կլինեն:

Յեթե այնուամենայնիվ կրճատման կարիք զգացվեց, ցանկալի յե, վոր այդ կրճատումը կատարվի վաղորդք և այն էլ Ֆիզիկական աշխարհագրությունից, բայց վոշ յերկրորդ մասից (առանձին աշխարհամասերից և պետություններից): Դասընթացի առանցքը պետք է դարձնել աշխարհամասերի ընդհանուր նկարագրությունը յեվ պետությունները:

Վերջապես այս դասընթացն անցնելուց առաջ աշակերտներն արդեն աշխարհագրական մի վորոշ պատրաստություն ձեռք են բերել, ուստի շատ աշխարհագրական հասկացողություններ (մասշտաբ, քարտեզ, հորիզոն, հորիզոնի կողմերը և այլն) չեն բացատրված: Յենթազրկում է, վոր աշակերտներն այդ հարցերին արդեն ծանոթ են:

Աշակերտի ինքնուրույնությունը վեր հանելու, աշխատանքը արդյունավոր դարձնելու համար գրքին կցված են բոլոր անհրաժեշտ քարտեզները, բացի այդ, առանձին հրատարակված են «Աշխարհագրական տետրը» գործնական պարապմունքների համար և «Աշխարհ. գրույցները» ընթերցանության համար: Դասագիրքը, «Աշխարհագր. տետրը» և «Աշխարհագր. գրույցները» կազմում են մի ամբողջություն, լրացնում, ոժանդակում են իրար: Թի ի՞նչպես և յերբ պետք է ոգտվել «Աշխարհագրական տետրից» և «Աշխարհ. գրույցներից», այդ մասին դասագրքի մեջ համապատասխան տեղերում ցուցմունքներ տրված են:

Ժամանակակից պետությունների և յերկրների մեջ ընտրություն անելիս յեկավարվել եմ նրանով, վոր աշակերտը մի վորոշ գաղափար ունենա իմպերիալիստական պետության (Անգլիա կամ Յպոնիա), գաղութային յերկրի (Հնդկաստան) և կիսագաղութային պետության, որինակ՝ Չինաստանի մասին: Առանց այս հասկացողությունների աշակերտը դժվարությամբ կըմբռնի Հնդկաստանի դժգոնությունն Անգլիայի դեմ, Մարոկկոյի ապստամբությունը Չինաստանի դեմ: Այս ինդիկները պետք է կենդանի գրույցի նյութ լինեն: Զ. Ե.



3250 8-61

Ա Ռ Ա Ջ Ի Ն Մ Ա Ս

Հ Ա Մ Ա Ռ Ո Ց Տ Ե Ղ Ե Կ Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն Ն Ե ր Ք Ի Ջ Ի Կ Ա Կ Ա Ն Ա Շ Խ Ա Ր Հ Ա Գ Ր Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն Ի Ց

I. Յ Ե Ր Կ Ի Ա Գ Ո Ւ Ն Դ

Աշխատանք.—Վերցրեք մի վորեւ գնդակ կամ կավից ինքներդ պատրաստեցեք: Դիտեցեք գնդակը և ասացեք՝ նրա յերեսը տափակ է, թե ուռուցիկ: Ամբողջ յերեսն է ուռուցիկ, թե տեղ-տեղ միայն:

Գնդակի վրա մի կետ նշանակեցեք և ապա այդ կետից կավճով մի գիծ քաշեցեք դեպի աջ, բայց վեր ու վար չձռեք: Չեր քաշած գիծը վերջն ուր հասավ:

Թելով գնդակի շուրջը մի անգամ պատ տվեք և ապա դրանով վորոշեցեք գնդակի շրջագծի մեծությունը: Նույն յեղանակով գնդակի շրջագիծը չափեցեք մի բանի ուղղությամբ և տեսեք, թե ամեն ուղղությամբ նույն թի՞վն է ստացվում:

Գուլպայի ճաղն անցկարցեք գնդակի միջով, բայց աշխատեցեք, վոր ճաղը գնդակի կենտրոնով անցնի: Գտեք տրամագծի մեծությունը:

Յեղևրի ձևվր.—Հին ժամանակ մարդիկ մեր յերկրի և նրա ձևի մասին ճիշտ հասկացողություն չունեյին: Այն ժամանակ վոշ միայն տգետ մարդիկ, այլ և գիտնականներն էլ կարծում էյին, թե յերկիրը տափարակ տարածություն է, շրջապատված անսահման ծովով: Շատ ժամանակ անցավ, մինչև վոր մարդիկ վերջապես հասկացան, վոր յերկիրը գնդի ձև ունի:

Վոր յերկիրը գնդաձև է, յերևում է հետևյալ փաստերից:

Յերբ ծովափին կանգնած նայում ենք նավին, տեսնում ենք, վոր հեռանալու ժամանակ հորիզոնի տակ նախ ծածկվում է նավի ստորին մասը, ապա միջինը և վերջը՝ վերին մասը: Ընդհակառակը, յերբ նավը



Նկ. 1. Ծովափից հեռացող նավը հեռցնտե ծածկվում է հորիզոնի տակ:

մտանում է, առաջ յերևում է նրա վերին մասը և ապա ստորինը: Այս յերևույթը ցույց է տալիս, վոր մեր և նավի միջև յերեւոյթ յերեսը տափակ չէ, այլ ուռած, գուրս ընկած: Յեթե ջրէ յերեսը տափակ լիներ, նափն ամբողջովին պետք է միանգամից ծածկվեր և միանգամից ել յերեսը: Նույնպիսի մի յերևույթ մենք տեսնում ենք և ցամաքի վրա: Խորհրդային Միութեան Յեվրոպական մասը, ինչպես գիտեք, մի ընդարձակ հարթութիւնն է: Յերբ այդ հարթութեան վրայով գնալիս մտանում են վորևէ գյուղի, նախ տեսնում են բարձր առարկաները (ծառերի կատարները), ապա տները և այլ ցածր տեղեր:

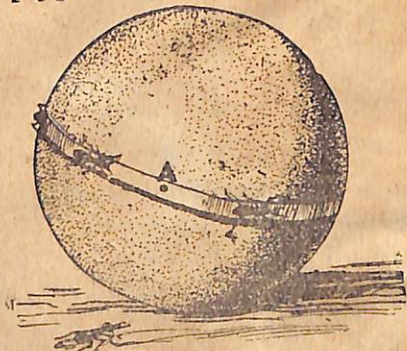
Ուրեմն յերկիրը ամենահարթ, հավասար տեղերում անգամ տափարակ չէ: Թե ծովը և թե ցամաքը, վոր կողմն ել նայելու լինենք, մեզ ուռուցիկ են յերևում:



Նկ. 2. Ծովափին մտնելով նավը միանգամից չենք տեսնում:

Յեթե յերկիրն ամեն կողմից ուռուցիկ է, նշանակում է նա գնդաձև է, ինչպես ձեր գնդակը, ինձորը, ձմերուկը: Այդ բանում մարդիկ վերջնականապես համոզվեցին այն ժամանակ, յերբ մի քանի հայտնի ճանապարհորդներ կարողացան պտտվել յերկրի շուրջը: Յեթե մենք դուրս գանք մեր բնակավայրից և շարունակ գնանք նույն ուղղութեամբ, որինակ գետի արևելք, և չծովենք գետի հյուսիս կամ հարավ վերջը կգանք նույն տեղը, բայց հակառակ կողմից, այսինքն արևմուտքից:

Առաջին անգամ այսպիսի շուրջ-գնացումը ճանապարհորդութիւնն կատարեց Մագելլանը մեզից մոտ 400 տարի առաջ: Նուրջ յերկրյա ճանապարհորդութիւնների ժամանակ մարդիկ իմացան, վոր յերկրի շրջագիծը ամեն ուղղութեամբ հավասար է: Յեթե յերկիրը գնդաձև չլիներ, այն գետը կը շրջագիծն ամեն ուղղութեամբ հավասար չեր լինի:



Նկ. 3. Մըջուները պտտվում գնդակի շուրջը: Նրանցից մեկը նոր է գուրս յեկել A կետից:

Մեր յերկիրը շատ մեծ գունդ է. նրա տրամագիծն է մոտ 12.700 կիլոմետր կամ 12.000 վերստ, իսկ շրջագիծն է մոտ 40.000 կիլոմետր կամ մոտ 38.000 վերստ: Մինչև յերկրագնդի կենտրոնը մոտ 6.300 կիլոմետր է (6000 վերստ): Յերկրագունդը վոչ մի բանի վրա ամրացած չէ. նա ամեն կողմից շրջապատված է ոգով: Ուր ել գնալու լինենք, ամեն տեղ մեր գլխավերևը յերկինքն է, իսկ վտարներին տակը՝ յերկիրը: Յերկրագնդի հակառակ կողմերում գտնվող մարդիկ իրար դարձած են լինում վտարերով և շրջապատող տարածութեան մեջ չեն ընկնում, վորովհետև յերկիրը նրանց գետի ինքն է քաշում:

Արևը ծագելիս լուսավորում է նախ բարձր սարերի կատարները, ապա ցածր տեղերը. ինչո՞ւ:

Բարձր սարի կատարից ավելի մեծ տարածութիւնն է յերևում. ինչո՞ւ:

Նարնջի վրա կան փոքրիկ փոսիկներ և ցցվածքներ, բայց այդ աննշան խորուրդութիւնները նրա գնդաձևութեանը չեն խանգարում: Յերկրի վրա կան լեռներ, ձորեր, հովիտներ. հապա ինչո՞ւ յերկիրը գնդաձև ենք համարում:

Գլորու.— Յերկրագունդը լավ պատկերացնելու համար մարդիկ թղթից կամ գաձից պատրաստում են մի գունդ, վորի վրա գույներով և զանազան նշաններով նշանակում են ծովեր, ցամաքներ, լճեր, լեռներ, քաղաքներ և այլն: Այդ գունդը կոչվում է գլորու: Գլորուսի միջով անցնում է մի ձող, վորի շուրջը գլորուսը հեշտութեամբ պտտվում է: Այդ ձողը կոչվում է սուանցը:

Գլորուսի այն յերկու կետերը, վորտեղ առանցքի ծայրերը գուրս են գալիս՝ կոչվում են ընկնոնք, վերևինը՝ հյուսիսային, իսկ ներքևինը՝ հարավային ընկնոնք: Գլորուսի շուրջը, բեռներից հալասալապես հեռու, անցնում է մի շրջ-



Նկ. 4. Գլորուս

ջագիծ, վոր կոչվում է հասարակած: Հասարակածով գլոբուսը բա-  
ժանվում է յերկու կիսագնդերի՝ հյուսիսային և հարավային:

Հյուսիսային բևեռը մի շարք գծերով միացած է հարավային բե-  
վեռի հետ: Այդ գծերը կոչվում են միջորեականներ: Միջորեական-  
ներից մեկը, վոր անցնում է Անգլիայի Գրինիչ (Լոնդոնի մոտ) քա-  
ղաքի վրայով, ընդունված է վորպես գլխավոր միջորեական: Գլխա-  
վոր միջորեականով յերկրագունդը բաժանվում է արեւելյան և  
արեւմտյան կիսագնդերի: Արեւելյան կիսագունդը գտնվում է գլխա-  
վոր միջորեականի աջ կողմը, իսկ արեւմտյան կիսագունդը՝ ձախ կողմը:  
Յերկրագունդն ել գլոբուսի նման ունի յուր առանցքը, բևեռ-  
ները, միջորեականներն ու հասարակածը, բայց դրանք յերկրագնդի  
վրա նշանակված չեն, մենք միայն յերեակայում ենք նրանց:

Աշխատանք.—Գնդակի միջով ճաղը նորից անցկացրեք: Գնդակն  
այնպես բռնեցեք, վոր ճաղի մի ծայրն ուղղվի դեպի վեր, իսկ մյուսը  
դեպի ցած: Այդ ճաղը կլինի ձեր գնդակի առանցքը: Գնդակի այն տե-  
ղերը, վորտեղով ճաղը դուրս է գալիս, ընդունեցեք վորպես բևեռներ:  
Նշանակեցեք հյուսիսային և հարավային բևեռները:

Գծեցեք մի շրջագիծ, վոր համապատասխանի հասարակածին:

Գծեցեք մի միջորեական:

Յեթե հասարակածով կամ միջորեականով ձեր գունդը կիսեք, ի՞նչ  
կիսագնդեր կստանաք:

Կիսագնդերի քարտեզ.—Գլոբուսի միջոցով մենք կարող ենք ի-  
մանալ, թե յերկրագնդի վրա ի՞նչ ցամաքներ, ծովեր, գետեր, լեռ-  
ներ կան: Բայց գլոբուսին նայելիս մենք միայն նրա մի յերեսն ենք  
տեսնում. վորպեսզի գլոբուսի ամբողջ յերեսը միանգամից տեսնենք  
և իմանանք, թե բոլոր ցամաքներն ու ծովերը ի՞նչպես են դասավոր-  
ված՝ լավ կլիներ, վոր գլոբուսը գլխավոր միջորեականով կիսելինք  
և հետո արեւմտյան կիսագունդը պատին ջուկ կպցնելինք, իսկ արե-  
վելյանը՝ ջուկ: Այս դեպքում մենք միանգամից կտեսնելինք գլոբուսի  
ամբողջ յերեսը:

Ի՞նչ վոր տեսնում ենք այդ կիսագնդերի վրա, մենք կարող ենք  
գծել և թղթի վրա: Այսպես, կողք-կողքի կնկարենք յերկու շրջան.  
ձախ շրջանի տակ կդրենք «արեւմտյան կիսագունդ», աջ շրջանի տակ՝  
«արեւելյան կիսագունդ»: Հետո այդ շրջանների մեջ կգծենք ցամաք-  
ներն ու ծովերն այնպես, ինչպես դասավորված են գլոբուսի վրա:  
Այս յեղանակով մենք կստանանք «կիսագնդերի քարտեզը»: Կիսա-

գնդերի քարտեզը գործածության համար ավելի հարմար է, քան  
գլոբուսը:

Կիսագնդերի քարտեզը յերբեմն գունավոր է լինում: Այդ դեպ-  
քում ծովերը սովորաբար նկարում են կապույտ, դաշտավայրերը  
(ցածր հարթութունները)՝ կանաչ, բարձրավանդակները (բարձր հար-  
թութունները)՝ բաց դարչինագույն, լեռները՝ դարչինագույն և այլն:

Կիսագնդերի քարտեզի վրա գտեք գլխավոր միջորեականը և հա-  
սարակածը:

Ա.Շխարհամասեր.—Յեթե ուշադրությամբ դիտեք գլոբուսը կամ  
կիսագնդերի քարտեզը, դուք կտեսնեք, վոր յերկրագնդի մեծ մասը  
ծածկված է ջրով: Զուրը մոտ 2<sup>1</sup>/<sub>2</sub> անգամ ավելի մեծ տեղ է բըռ-  
նում ցամաքից:

Ամբողջ ցամաքը բաղկացած է հինգ աշխարհամասերից: Այդ  
աշխարհամասերն են՝ Ասիա, Յեւրոպա, Ամերիկա, Աֆրիկա յեւ  
Ավստրալիա:

Ասիան, Յեւրոպան և Աֆրիկան կպած են իրար և միասին վեր-  
ցրած կոչվում են Արեւելյան մայր ցամաք, վորովհետեւ գտնվում  
են արեւելյան կիսագնդում: Ամերիկան կոչվում է Արեւմտյան մայր-  
ցամաք, իսկ Ավստրալիան՝ Հարավային:

Աշխարհամասերից ամենամեծն է Ասիան, իսկ ամենափոքրը՝  
Ավստրալիան: Մենք ապրում ենք Ասիայում:

Աշխատանք.—Ասիան Յեւրոպայից բաժանվում է Ուրալյան լեռ-  
ներով, Ուրալ գետով, Կասպից ծովով, Կովկասյան լեռներով, Կոստան-  
դնուպոլսի և Իարդանելի նեղուցներով: Յույց ավեր:

Աֆրիկան Յեւրոպայից բաժանվում է Միջերկրական ծովով, իսկ  
Ասիայից Սուեզի պարանոցով (Չրանցքով) և Կարմիր ծովով: Յույց ավեր:  
Գտեք Խորհրդային Հայաստանի տեղը:

Ովկիանոսներ.—Յերկրագնդի ընդարձակ ջրերն ել ցամաքի  
նման բաժանվում են մի քանի շատ մեծ մասերի, վորոնք կոչվում  
են ովկիանոսներ: Ովկիանոսներն ել 5 հատ են.

1. Ասլանջյան ովկիանոս (Յեւրոպայի յեւ Ամերիկայի միջեւ).
2. Մեծ կամ Խաղաղ ովկիանոս (Ասիայի յեւ Ամերիկայի միջեւ).
3. Հնդկական ովկիանոս (Ասիայից հարավ, Աֆրիկայի յեւ  
Ավստրալիայի միջեւ).
4. Հյուս. Սառուցյալ ովկիանոս (հյուս. բեվեռի շուրջը, հյուս-  
բեվեռային շրջանից դեպի հյուսիս).

5. Հար. Սառ. ովկիանոս (հարավային քեվեռային շրջանից ղեպի հարավ): Մի շարք գիտնականներ հետազոտելով Հար. Սառ. ովկիանոսը, գտան, վոր նրա մեծ մասը ցամաք է, և այժմ կոչվում է Անտարկտիդա:

Ովկիանոսներից ամենամեծն է Սաղաղ ովկիանոսը: Նա միայնակ ավելի մեծ տեղ է բռնում, քան ամբողջ ցամաքը: Բոլոր ովկիանոսները միացած են իրար հետ:

Աշխատանք.—Գիսագնդերի համը քարտեզի վրա ցամաքը ներկեցեք դեղին, իսկ ջուրը՝ կապույտ գույնով և ապա նշանակեցեք աշխարհամասերի և ովկիանոսների անունները: (Տես «Աշխարհագրական տետր», աշխատանք 1.)

Գծեցեք աշխարհամասերի և ովկիանոսների մեծութան դիագրամը (տես «Աշխարհագրական տետր», աշխատանք 2):

Ովկիանոսի յեվ ցամաքի մասերը.—Ովկիանոսի ջուրը շարունակ հարվածում է ցամաքը, քանդում, մաշում այն. այդ պատճառով ծովափը սովորաբար կտրտված է լինում: Ովկիանոսի այն մասերը, վորոնք մտնում են ցամաքի մեջ, կոչվում են ծովեր և ծոցեր: Ջրի այն նեղ շերտը, վոր միացնում է ջրային յերկու տարածութուն իրար հետ, կոչվում է նեղուց:

Յեվրոպայի քարտեզի վրա ցույց տվեք Ատլանտյան ովկիանոսը, Ջիբրալտարի նեղուցը և Միջերկրական ծովը: Սև ծովը վոր ովկիանոսի հետ է միանում: Սև ծովից Ատլանտյան ովկիանոս դուրս գալու համար ի՞նչ նեղուցներով և ծովերով պետք է անցնել:

Յամաքի այն մասը, վորը մտած է ծովի մեջ, կոչվում է լժերակղզի: Յամաքի այն նեղ շերտը, վոր միացնում է յերկու ցամաք իրար հետ, կոչվում է պարանոց: Այն փոքր ցամաքները, վորոնք ամեն կողմից շրջապատված են ջրով, կոչվում են կղզիներ: Կղզիների խումբը կոչվում է արշիպելագ:

Ասիայի քարտեզի վրա ցույց տվեք Սև և Կասպից ծովերը. Փոքր-Ասիա, Արաբիա և Հնդկաստան թերակղզիները. Յեյլոն, Սումատրա, Յավա, Յապոնական և Սախալին կղզիները. Բերինգյան նեղուցը, վորով Ամերիկան և Ասիան բաժանվում են իրարից:

Ովկիանոսի հասակը.—Ովկիանոսների և ծովերի հատակին կան հարթութուններ, լեռներ ու հովիտներ, բայց ավելի քիչ, քան ցամաքի վրա. բացի այդ, նրանց կողերն այնպես ժայռոտ և ուղղաձիգ չեն, ինչպես ցամաքի լեռների լանջերն ու կողերը: Տեղ-տեղ ստոր-

ջրյա բարձրութունները ջրի յերեսն են դուրս գալիս և կղզիներ կազմում:

Ովկիանոսների միջին խորութունն է մոտ 3½ կիլոմետր: Ամենախոր տեղը գտնվում է Սաղաղ ովկիանոսում, Ֆիլիպպյան կղզիներից արևելք, վորտեղ գտել են 9780 մետր խորութուն: Այդ խորության մեջ կարող է թաղվել յերկրագնդի ամենաբարձր լեռը — Եվերեստը (8840 մետր):

Կարգացեք Կոլումբոսի, Մագելլանի և Կուկի ճանապարհորդութունները: Այս հողվածները դուք կգտնեք «Աշխարհագրական գրույցներ» գրքույկի մեջ:

Կիսագնդերի քարտեզի վրա ցույց տվեք Կոլումբոսի, Կուկի և Մագելլանի անցած ճանապարհը:

**ՅԵՐԿՐԱԿՆԻ ՊՏՏՎԵԼԸ ՅՈՒՐ ԱՌԱՆՅՔԻ ԵՈՒՐՁԸ**

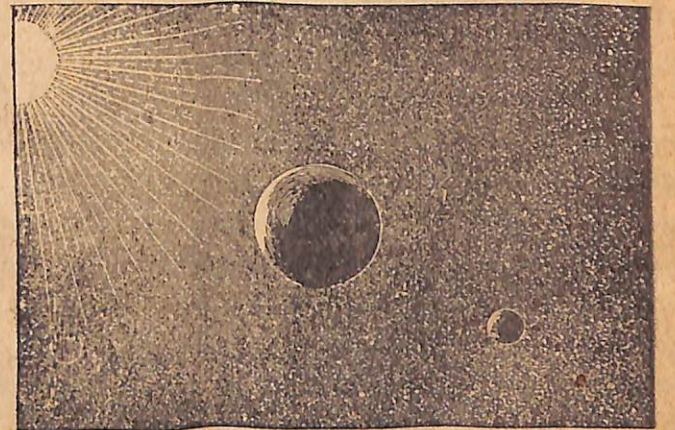
Աշխատանք.—Իասարանը մթնացրեք: Գլորուսը գրեք սեղանին և ապա վառ մամը պահեցեք գլորուսից քիչ հեռու: Ամբողջ գլորուսը լուսավորվում է:

Ձեզանից մեկը թող գլորուսը յուր առանցքի շուրջը պտտի: Նայեցեք աշխարհամասերին. նրանք պտտվելու ժամանակ կամ լուսավոր կողմն են անցնում, կամ խավար: Պատկերացրեք, վոր մի մրջյուն նրստած է պտտվող գլորուսի վրա. նրա համար անընդհատ լույս կլինի:

(Այս փորձի համար, յեթե գլորուս չունեք, կարող եք վերցնել և ձեր գնդակը, վորի միջով ճաղ ե անցնում):

Մենք գիտենք,

վոր ամեն առավոտ արևը ծագում է արևելքում, ապա հետըզհետե բարձրանում է դեպի վեր և նորից թեքվելով դեպի հորիզոնը, յերեկոյան ծածկվում է արևմուտքում: Նույն ձևով արևելքից դեպի արևմուտք շարժվում են և աստղերը: Հին ժամանակ մարդիկ կարծում էին, թե իսկապես արևն ու աստղերը շարժ-



Նկ. 5. Գիշեր և ցերեկ (փոքր գունդը լուսինն է):

մանակ մարդիկ կարծում էին, թե իսկապես արևն ու աստղերը շարժ-

վում են յերկրի շուրջը, բայց XVI դարում նշանավոր գիտնական Կոպերնիկոսը ապացուցեց, վոր արևն ու աստղերն անշարժ են, իսկ յերկրագունդը պտտվում է յուր առանցքի շուրջը, ինչպես գլոբուսը: Այնպիսի առանցք (ձող), ինչպիսին գլոբուսն ունի, յերկրագունդը չունի: Յերկրագնդի առանցքը յերևակայական է, ինչպես պտտվող հովիւնը:

Յերկրագունդը յուր առանցքի շուրջը մի պտույտ կատարում է 24 ժամում, այսինքն մեկ օրում: Պտտվելու ժամանակ նա դեպի արևն է դարձնում կամ մի յերեսը կամ մյուսը: Լուսավորված կողմը լինում է ցերեկ, իսկ մութ կողմը՝ գիշեր: Յերբ Ասիայում ցերեկ է լինում, նույն այդ միջոցին Ամերիկայում գիշեր է լինում: Վարովհեաև յերկրի հետ մենք ել ենք շարժվում, ուստի այդ շարժումը չենք նկատում: Մեզ թվում է, թե ցերեկն արևն է շարժվում, իսկ գիշերները՝ աստղերն ու լուսինը, ձիշտ այնպես, ինչպես յերկաթուղով գնալիս, յերբ վագոնից դուրս ենք նայում, մեզ թվում է, թե հեռագրի սյուները, ծառերը շարժվում են, իսկ մենք անշարժ ենք:

Ուրեմն արևն ու աստղերը արևելքից դեպի արևմուտք չեն շարժվում. յերկրի հետ միասին մենք ենք շարժվում արեւմուտքից դեպի արեւելք:

II. ՅԵՐԿՐԻ ՅԵՐԵՍԸ ՓՈՓՈԽՈՂ ՈՒՅԺԵՐԸ: ՅԵՐԿՐԱԳՆԻԻ ԿԱԶՄՈՒԹՅՈՒՆԸ

ԻՆՉՊԵՍ Ե ՅԵՐԸԵՐ ԵՐԵՍԸ ՓՈՓՈԽՎՈՒՄ

Յերկրի յերեսը շարունակ քայքայվում է և փոփոխվում: Բարձր սարերը հեռոճեաե մաշվում, փոքրանում են, հարթ տեղերով հոսող ջրերը խոր ձորեր են փորում, հսկայական ժայռերը փշրվում, ավազ են դառնում և այլն: Բայց այդ փոփոխություններն այնքան դանդաղ են կատարվում, վոր մենք սովորաբար չենք նկատում. մեզ թվում է, թե մեր հայրենիքի ձորերն ու դաշտերը, լեռներն ու հովիտները միշտ ել յեղել են և այգպես ել կիման: Յույց տալու համար, վոր յերկրի յերեսը չափազանց դանդաղ է քայքայվում, մի որինակ բերենք: Յենթազրենք, թե գյուղացին մի կալից 60 փութ ցորեն է վերցրել և այդ ցորենը թեղել է կալում: Մի յերկու մըրջյուն ել անտեսանելի կերպով գալիս են ու հատիկները մեկ-մեկ կրում իրենց բունը: Յեթե մի քանի օր ցորենը մնա կալում և այդ

մըրջյունները գիշեր-ցերեկ իրենց համար ցորեն կրեն, գյուղացին ամենևին չի նկատի, վոր յուր ցորենի թեղը փոքրանում է: Ձիշտ այդպիսի յերեույթ է տեղի ունենում և բարձր սարի վրա: Գարունը բացվելուն պես Արագածի վրայի ձյունը հալվում է և գոյացնում բազմաթիվ առվակներ, վորոնք քչքչալով սարի լանջից ցած են հոսում և իրենց հետ տիղմ ու ավազ իջեցնում: Սակայն Արագածի մաշվելը, փոքրանալը մեր կարճատև կյանքի ընթացքում չենք նկատում: Բայց վորովհեաև այդ առվակները գոյանում են ամեն տարի, դարեր շարունակ, հազարավոր տարիներ, ուստի պարզ է, վոր սարը վերջ ի վերջո պետք է փոքրանա:

Այժմ տեսնենք, թե ի՞նչ ույժեր են, վոր յերկրի յերեսը քայքայում են:

Այդ ույժերից մեկը արեւի տաքությունն է: Դուք գիտեք, վոր ամեն մի մարմին տաքությունից ընդարձակվում է, իսկ ցրտությունից սեղմվում, փոքրանում է: Յերեկն արևի ճառագայթներից ժայռերը, քարակոշտերը տաքանում են: Այդ ժամանակ նրանց յերեսի շերտը տաքությունից ընդարձակվում է, իսկ ներսը մնում է սառը: Գիշերը ցրտից ժայռի յերեսի շերտը սեղմվում է, փոքրանում: Ընդարձակվելուց և սեղմվելուց ժայռերի վրա ճեղքեր են գոյանում:

Ջուրն ել յուր հերթին ժայռի ճեղքերն ավելի մեծացնում է: Դուք յերեսի տեսած կամ լսած կլինեք, վոր կավե կժերը ձմեռը, սառնամանիքներին ճեղքվում են: Դրա պատճառն այն է, վոր ջուրը սառուց կտրելիս ընդարձակվում է և աշխատում է ավելի մեծ տեղ բռնել: Չմեռները ժայռի ճեղքերում ջուրը սառչում է և ընդարձակվելով փշրում ժայռը:

Յեթե ժայռի կողերը շատ թեք են, այն դեպքում նրա յերեսից պոկված քարերը ցած են թափվում և կազմում քարակույտեր: Իսկ յեթե քարային զանգվածների յերեսը հորիզոնական է կամ աննշան թեքություն ունի, այն դեպքում քարի փշրանքները մնում են անզն ու տեղը և, հետոհետե ավելի մանրանալով, դառնում ավազ, փոշի: Քարերը քայքայվում են նաև ողից: Ողի մեջ միշտ կան թթվածին, ածխածին գազ և ջրային գոլորշիներ, վորոնք ազդում են քարերի վրա և փոփոխում նրանց: Այսպիսով լեռնային տեսակները ողի, տաքության ու ցրտի, արևի ճառագայթների ազդեցութան տակ շարունակ քայքայվում են և զրանից յերկրի յերեսը ծածկվում է փխրուն շերտով:



վում են յերկրի շուրջը, բայց XVI դարում նշանավոր գիտնական Կոպերնիկոսը ապացուցեց, վոր արևն ու աստղերն անշարժ են, իսկ յերկրագունդը պտտվում է յուր առանցքի շուրջը, ինչպես գլոբուսը: Այնպիսի առանցք (ձող), ինչպիսին գլոբուսն ունի, յերկրագունդը չունի: Յերկրագնդի առանցքը յերևակայական է, ինչպես պտտվող հսկանը:

Յերկրագունդը յուր առանցքի շուրջը մի պտույտ կատարում է 24 ժամում, այսինքն մեկ ուրում: Պտտվելու ժամանակ նա դեպի արևն է դարձնում կամ մի յերեսը կամ մյուսը: Լուսավորված կողմը լինում է ցերեկ, իսկ մութ կողմը՝ գիշեր: Յերբ Ասիայում ցերեկ է լինում, նույն այդ միջոցին Ամերիկայում գիշեր է լինում: Վարովհետև յերկրի հետ մենք ել ենք շարժվում, ուստի այդ շարժումը չենք նկատում: Մեզ թվում է, թե ցերեկն արևն է շարժվում, իսկ գիշերները՝ աստղերն ու լուսինը, ճիշտ այնպես, ինչպես յերկաթուղով գնալիս, յերբ վագոնից դուրս ենք նայում, մեզ թվում է, թե հեռագրի սյուները, ծառերը շարժվում են, իսկ մենք անշարժ ենք:

Ուրեմն արևն ու աստղերը արևելքից դեպի արևմուտք չեն շարժվում. յերկրի հետ միասին մենք ենք շարժվում արեւմուտքից դեպի արեւելք:

II. ՅԵՐԿՐԻ ՅԵՐԵՍԸ ՓՈՓՈԽՈՂ ՈՒՅԺԵՐԸ: ՅԵՐԿՐԱԳՆԿԻ ԿԱԶՄՈՒԹՅՈՒՆԸ

ԻՆՉՊԵՍ Ե ՅԵՐԿՐԻ ՅԵՐԵՍԸ ՓՈՓՈԽՎՈՒՄ

Յերկրի յերեսը շարունակ քայքայվում է և փոփոխվում: Բարձր սարերը հետզհետե մաշվում, փոքրանում են, հարթ տեղերով հոսող ջրերը խոր ձորեր են փորում, հսկայական ժայռերը փշրվում, ավազ են դառնում և այլն: Բայց այդ փոփոխություններն այնքան դանդաղ են կատարվում, վոր մենք սովորաբար չենք նկատում. մեզ թվում է, թե մեր հայրենիքի ձորերն ու դաշտերը, լեռներն ու հովիտները միշտ ել յեղել են և այդպես ել կմնան: Յուրյց տալու համար, վոր յերկրի յերեսը չափազանց դանդաղ է քայքայվում, մի որինակ բերենք: Յենթազրեք, թե գյուղացին մի կալից 60 փութ ցորեն է վերցրել և այդ ցորենը թեղել է կալում: Մի յերկու մըրջուն ել անտեսանելի կերպով գալիս են ու հատիկները մեկ-մեկ կրում իրենց բունը: Յեթե մի քանի որ ցորենը մնա կալում և այդ

մըրջունները գիշեր-ցերեկ իրենց համար ցորեն կրեն, գյուղացին ամենևին չի նկատի, վոր յուր ցորենի թեղը փոքրանում է: Ճիշտ այդպիսի յերևույթ է տեղի ունենում և բարձր սարի վրա: Փարունը բացվելուն պես Արագածի վրայի ձյունը հալվում է և գոյացնում բազմաթիվ առվակներ, վորոնք քչքչալով սարի լանջից ցած են հոսում և իրենց հետ տիղմ ու ավազ իջեցնում: Սակայն Արագածի մաշվելը, փոքրանալը մեր կարճատև կյանքի ընթացքում չենք նկատում: Բայց վորովհետև այդ առվակները գոյանում են ամեն տարի, դարեր շարունակ, հազարավոր տարիներ, ուստի պարզ է, վոր սարը վերջ է վերջո պետք է փոքրանա:

Այժմ տեսնենք, թե ինչ ույժեր են, վոր յերկրի յերեսը քայքայում են:

Այդ ույժերից մեկը արեւի տաքութունն է: Դուք գիտեք, վոր ամեն մի մարմին տաքությունից ընդարձակվում է, իսկ ցրտությունից սեղմվում, փոքրանում է: Յերեկն արևի ճառագայթներից ժայռերը, քարակոշտերը տաքանում են: Այդ ժամանակ նրանց յերեսի շերտը տաքությունից ընդարձակվում է, իսկ ներսը մնում է սառը: Գիշերը ցրտից ժայռի յերեսի շերտը սեղմվում է, փոքրանում: Ընդարձակվելուց և սեղմվելուց ժայռերի վրա ձեղքեր են գոյանում:

Ջուրն ել յուր հերթին ժայռի ձեղքերն ավելի մեծացնում է: Դուք յերևի տեսած կամ լսած կլինեք, վոր կավե կժերը ձմեռը, սառնամանիքներին ձեղքվում են: Իրա պատճառն այն է, վոր ջուրը սառուց կտրելիս ընդարձակվում է և աշխատում է ավելի մեծ տեղ բռնել: Ձմեռները ժայռի ձեղքերում ջուրը սառչում է և ընդարձակվելով փշրում ժայռը:

Յեթե ժայռի կողերը շատ թեք են, այն դեպքում նրա յերեսից պոկված քարերը ցած են թափվում և կազմում քարակույտեր: Իսկ յեթե քարային զանգվածների յերեսը հորիզոնական է կամ անշան թեքություն ունի, այն դեպքում քարի փշրանքները մնում են անգն ու տեղը և, հետզհետե ավելի մանրանալով, դառնում ավազ, փոշի: Քարերը քայքայվում են նաև ուղից: Ողի մեջ միշտ կան թթվածին, ածխածին գազ և ջրային գոլորշիներ, վորոնք ազդում են քարերի վրա և փոփոխում նրանց: Այսպիսով լեռնային տեսակները ողի, տաքության ու ցրտի, արևի ճառագայթների ազդեցութան տակ շարունակ քայքայվում են և դրանից յերկրի յերեսը ծածկվում է փխրուն շերտով:

Գեօսթի աւստրալիա.—Յերկրի յերեսին մեծ փոփոխութիւններ առաջանում են և գետերից: Յեթե դիտեք վորևէ գետ, դուք կտեսնեք նրա յեզերքին և ջրի մեջ քարերի մեծ ու փոքր կտորներ, վորոնք խճաքարեր են կոչվում: շատ մանրերը կազմում են ավազ: Այդ խճաքարերը այնքան հարթ են, վոր կարծես վարպետի ձեռքով հղկված են: Այդ վարպետը հենց ինքը գետն է: Վարարած ժամանակ գետի ույժը սոսկալի մեծանում է: Այդ ժամանակ դուք ջրի միջից լսում եք ինչ վոր խուլ ձայներ: Դա առաջանում է նրանից, վոր գետը յուր հատակով զլորում է զանազան քարեր, վորոնք իրար զարկվելով խուլ ձայներ են արձակում: Այդ քարերն իրար քսվելով հղկվում են, հարթվում: Ամեն անգամ, յերբ գետը վարարում է, նրանք ավելի ու ավելի յեն փշրվում և վերջը դառնում ավազ: Թեթև փշրանքները, ավազը և տիղմը գետի հոսանքով տարվում են դեպի ծովը:



Նկ. 6. Լեոնային գետ: Ափերին թափված քարերը գետն է բարձր տեղից իջնցրել

Գետը վոչ միայն քարերը մանրում, տեղափոխում է, այլ և մեծ ույժով քանդում է յուր հատակը և ափերը: Ժամանակի ընթացքում նա գոյացնում է խոր ձորեր և հովիտներ:



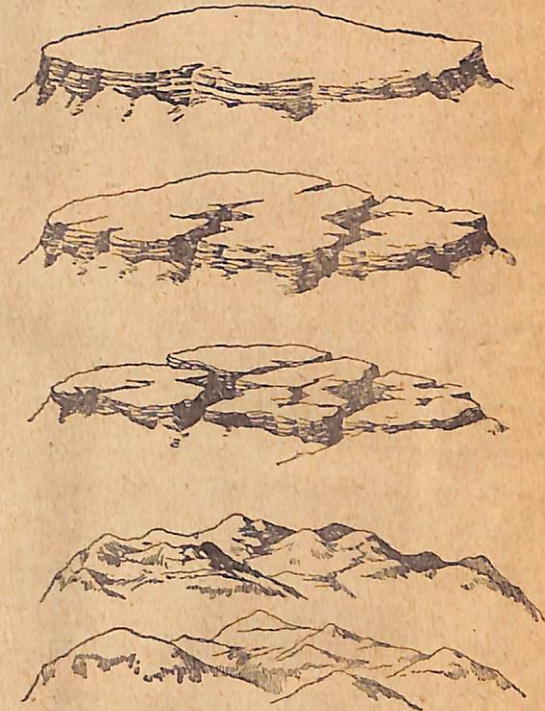
Նկ. 7. Գետն իր փտակներով հովիտ և առաջացնում:

Երկրաբան.—Ուղեորվել մտաւկա ձորը և դիտել գետի կատարած փոփոխութիւնները: 1. Դիտեցեք գետափի ժայռերը. ձեզքեր կան: 2. Ժայռի տակ քարակույտեր կան. ինչպես են նրանք առաջացել: 3.

Համեմատեցեք այդ քարերը գետի միջի քարերի հետ. ինչո՞վ են նրանք իրարից տարբերվում: 4. Դիտեցեք խճաքարերի և ավազի մակերևութը. հարթ են: 5. Քարերից կազմեցեք մի այնպիսի հավաքածու, վորի մեջ լինեն զեռևս հղկված կտորներ, գետի մեջ հղկված կտորներ, խճաքարեր և ավազ:

Գետի մեջ յերբեմն պատահում են շատ մեծ քարեր, վորոնց Բմեծ մասը ջրից դուրս է, բայց և այնպես նրանց յերեսը հղկված է: Ի՞նչն է պատճառը:

Ծովի աւստրալիա.—Քամուց կամ փոթորկից ծովը ալեկոծվում է: Ալիքները հրակայական ույժով զարկվում են ծովի ափերին և մաշում նրանց: Քայքայումը մեծ չափերի յե հասնում, մանավանդ, ժայռոտ ափի մոտ: Յեթե ծովեզրը բաղկացած է հորիզոնական շերտերից, այն դեպքում ալիքները ժայռի ստորին մասերը քայքայում են, իսկ վերին մասերը մնում են ողում կախված: Այդ կախված քարաշերտերը ժամանակի ընթացքում հենց իրենց ծանրութիւնից քանդվում են, և քարի կտորները կուտակվում են ժայռի տակ:



Նկ. 8. Հոտոզ ջրերից բարձրավանդակը խոր դուրորդ է դառնում:

Ալիքների ույժից յերբեմն ամբողջ կղզիներ մաշվում անհետանում են: Յեվրոպայի ափերից քիչ հեռու, Գերմանական ծովում մի կղզի կա՝ Հելգոլանդ անունով: Այդ կղզին վերջին հինգհարյուր տարվա ընթացքում 4 անգամ փոքրացել է: Նա կամացկամաց հալվում, մաշվում է, և կզա մի ժամանակ, վոր նրա տեղը ծովի ջուրը կբռնի:

Ծովափերին թափված քարերն իրենց հերթին ավելի ևս մանրանում են: Ալիքները շարունակ նրանց զարկում են իրար և փշրում:

ստացվում են ավազ և կավ: Ծանր ավազը նստում է ծովափերին մոտ, իսկ կավն ավելի հեռու:

Յածր փերերի մոտ ծովը ուրիշ կերպ է ազդում: Այստեղ ալիքները ծովից շարունակ ավազը դուրս են նետում: Յերբ այդ ավազը չորանում է, ծովից փչող քամին կամաց-կամաց ավազի հատիկները գլորում է դեպի ցամաքի ներսը: Յեթե ճանապարհին ավազը վորևե արգելի յե հանդիպում, այստեղ նա կուտակվում է և ավազաթմբեր գոյացնում: Ավազը շատ դանդաղ է շարժվում. ամբողջ տարվա ընթացքում նա հազիվ մի քանի մետր է տեղափոխվում, բայց տասնյակ տարիների ընթացքում նա կարող է այնքան շարժվել, վոր ճանապարհին կծածկի մշակած արտեր, գյուղեր: Ավազի արշավանքից ազատվելու համար, մարդիկ նրանց վրա խոտ են ցանում և ծառեր տնկում. բույսերն իրենց արմատներով ամրացնում են ավազը:



Նկ. 9. Ծովի ալիքները փչրում են ժայռերը:

Կարդացեք «Ծովի ալիքներն ու նրանց ույժը» («Աշխատագր. դրույցներ»):

**ՇԵՐՏԱՎՈՐ ԼՆՈՆԱՅԻՆ ՏԵՍԱԿՆԵՐ**

Աշխատանք.—Վերցրեք մի բաժակ ջուր: Նրա մեջ ածեցեք ավազախառն կավ և ապա ջուրը խառնեցեք: Իրեք բաժակը սեղանին: Վորոշ ժամանակից հետո ջուրը կպարզի: Ի՞նչ տեղի ունեցավ: Ի՞նչու ավազը նստել է տակը, իսկ կավը վրայից:

Այն ավազն ու տիղմը, վոր ստացվում է ծովափերի քայքայումից կամ գետերը տանում են դեպի ծով, այնտեղ ծովի հատակին շերտ-շերտ նստում են ինչպես ձեր փորձի ժամանակ ավազն ու կավը նստեցին բաժակի հատակին: Ժամանակի ընթացքում նրանց առանձին մասնիկները կպչում են իրար, վերին շերտերը ճնշում են ստորիններին, ճնշման տակ շերտերը խտանում և պնդանում են: Այսպիսով ավազից առաջ է դալիս ավազաքար, կավից՝ կավային թերթաքար և այլն:

Ծովերում և ովկիանոսներում ապրում են շատ կենդանիներ, վորոնք ունեն կրաքարային պատյաններ: Կենդանիների մեռնելուց հետո այդ պատյանները (խեցիկները) կուտակվում են ծովի հատակին, և դրանցից գոյանում են գանազան լեռնային տեսակներ: Մի քանի լեռնային տեսակներ, որինակ կավիճը և կրաքարը, կազմված են բացառապես կենդանական մնացորդներից:



Նկ. 10. Գետաբերանում նոր ցամաք է գոյանում:

Ավազաքարերը, կրաքարերը, կավաքարերը և այլն, վորոնք գոյացել են ջրի տակը նստելու հետևանքով, կոչվում են շերտավոր (խավավոր) լեռնային տեսակներ:



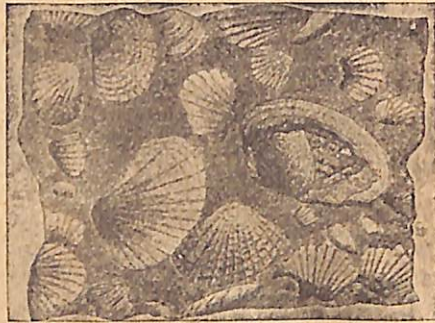
Նկ. 11. Ցերկրի շերտերը

Բայց ի՞նչպես է, վոր այս շերտերն այժմ գտնվում են ցամաքում:

Ծովի հատակը տեղ-տեղ դանդաղորեն բարձրանում է, և այն ժամանակ նրա վրայի շերտերը յերկրի յերեսն են դուրս գալիս: Բոլոր այն տեղերը, ուր այժմ մենք գտնում են շերտավոր լեռնային տեսակներ, առաջ ծովով ծածկված են յեղել: Այդ մենք իմանում ենք շերտերի մեջ մնացած ծովային կենդանիների կմախքներից, պատյաններից և այլն:

Ծովից բարձրացած շերտերը կարող են կրկին ծածկվել ծովի տակ: Այդ բանը կարող եր կրկնվել շատ անգամ, և շերտերը հեարզհետե կբարդանային:

Հենց այժմ ել մեր աչքի առաջ ծովյեղերը դանդաղորեն փոփոխվում են: Ֆինլանդիայում մի քաղաք կա, վոր կոչվում է Վադա: Նա մի քանի հարյուր տարի առաջ գտնվում եր ուղիղ ծովափին, իսկ այժմ ծովափից մի քանի կիլոմետր հեռու է գտնվում: Նշանակում է ծովափը բարձրացել է: Նույնը նկատվում է Սկանդինավյան թերակղզու շատ տեղերում: Ուրիշ տեղերում հակառակ յերևույթն է կատարվում: Շվեդիայի Մալմե կաղաքը կամաց-կամաց ջրով ծածկվում է. շատ հին շենքեր այժմ ծովի մեջ են գտնվում:



Նկ. 12. Քարի կտոր ծով կենդանիների մնացորդներով:

Կարգացեք «Ծովը վորպես յերկրի կեղևը կազմակերպող», «Արմատոտանիներ», «Կյանքը ծովի խորքում» հոդվածները («Աշխարհագր. գրույցներ»):

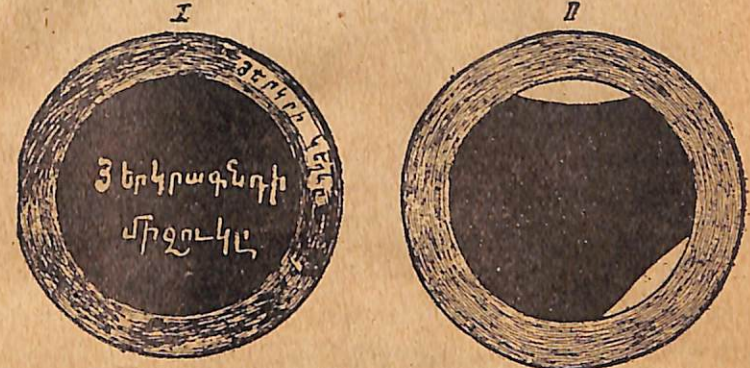
**ՅԵՐԿՐԻ ԿԱՋՄՈՒԹՅՈՒՆԸ**

Հանքահորեր փորելիս մարդիկ նկատում են, վոր վորքան դեպի խորն են գնում, այնքան ջերմության աստիճանը բարձրանում է: Մոտ 2 կիլոմետր խորության մեջ այն աստիճան տաք է, վոր բանվորները դժվարանում են աշխատել: Վոր յերկրի խորքերում շատ տաք է, այդ յերևում է նրանից, վոր յերկրագնդի գանազան տեղերում (Թիֆլիսում, Պյատիգորսկում և այլն) գեանից բղխում են տաք աղբյուրներ: Այդ աղբյուրների ջրերը յերկրի յերեսից դեպի խորքերն են ծծվում սառը վիճակում, բայց հետո խոր շերտերում տաքանում են, վորովհետև այնտեղ շատ տաք է:

Յենթադրում են, վոր մոտ 70 կիլոմետր խորության մեջ այն աստիճան տաք պետք է լինի, վոր յեթե մենք այդ աստիճանի տաքություն ստանանք յերկրի յերեսին, ամեն տեսակ նյութ կարող ենք հալել: Գիտնականների կարծիքով յերկրագնդի կենտրոնում պետք է, վոր 100,000 աստիճան ջերմություն լինի: Բայց թե նյութերը ինչ վիճակում են գտնվում յերկրի ներսը, այդ մեզ հաստատապես հայտնի չէ: Գիտնականներից վոմանք ընդունում են, վոր յերկրագնդի միջուկը հեղուկ վիճակումն է գտնվում, վոմանց ասելով գազային

վիճակում, իսկ վոմանց ասելով ել՝ պինդ: Մի բան միայն անկասկած է, վոր յերկրի ներսը սաստիկ տաք է:

Յենթադրում են, վոր յերկիրը մի ժամանակ ամբողջովին հալված վիճակում է յեղել և փայլելիս, ինչպես արևը. բայց հետագայում նա կամաց-կամաց սառել է և յերեսը ծածկվել կեղևով: Այդ կեղևը ծածկում է յերկրի միջուկն այնպես, ինչպես ձմերուկի կեղևը ծածկում է յուր միջուկը: Ողի, ջրի, տաքության ուցրտի ազդեցությունից յերկրի կեղևը քայքայվում է, փոփոխվում և վերջ ի վերջո ընդունում յուր այստրվա ձևը:



Նկ. 13. I. Յերկրի կազմությունը: II. Յերկրի միջուկը սառչելու ժամանակ սեղմվում է: Կեղևի և միջուկի միջև դատարկություն է գոյանում:

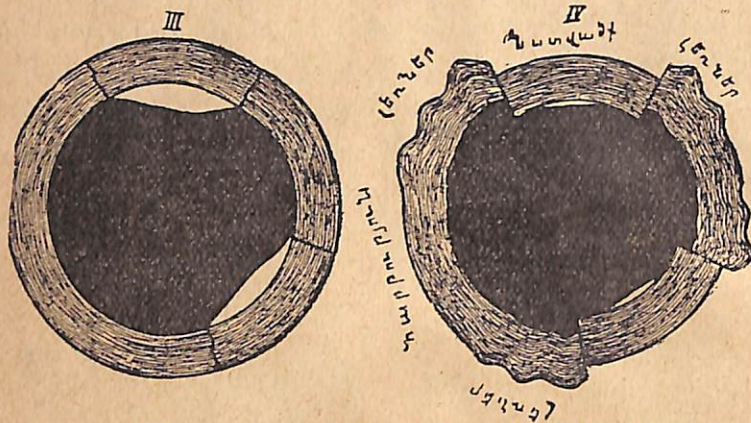
Լեռների ծագումը.— Յերկրագնդի շիկացած միջուկը հեռոցհեռոց հովանում է և սեղմվում, փոքրանում: Սառչելուց միջուկի և կեղևի արանքում պետք է դատարկություն գոյանար, բայց կեղևն իր ծանրությունից մի քանի տեղերում իջնում է, և դրանից յերկրի յերեսի վրա առաջանում են անհարթություններ՝ գաշտավայրեր և բարձրավանդակներ (նկ. 13 և 14):

Ուրիշ տեղերում յերկրի կեղևի մեջ ծալքեր են գոյանում: Գրանք ել այսպես են առաջանում: Մենք գիտենք, վոր յերկրի կեղևը բաղկացած է գանազան շերտերից: Վերցնենք մահուղի մի քանի կտոր և իրար վրա դարսելուց հետո կողքից ճնշենք: Մենք կտեսնենք, վոր այդ կտորները կուչ կդան և ծալքեր կգոյացնեն: Ճիշտ այդպես ել յերկրի կեղևը գանազան տեղերում կողքից ճնշվում է. շերտերը տեղատեղ բարձրանում են, լեռնաշղթաներ գոյացնում, իսկ տեղ-տեղ ել իջնում, հովիտներ առաջացնում: Յերկրագնդի բարձր լեռների մեծ

32508-61



ման այդ յեղանակով ե գոյացել: Բայց նրանք առաջացել են գանազան ժամանակներում: Հին լեռները նորերից ավելի շատ են քայքայվել, այդ պատճառով ելլավելի ցածր են: Ծալքավոր լեռներ են հովկասյան լեռնաշղթան, Ալալյան, Հիմալայան լեռները և այլն:



Նկ. 14. III Յերկրի կեղևում ճեղքեր են գոյանում: IV Ծանրութունից կեղևը տեղ-տեղ նստում ե և լեռներ գոյացնում:

Հեարուխ. — Յերկրի ներսի տաքության ամենալավ ապացույցը հրաբուխներն են: Հրաբուխն այնպիսի մի սար ե, վորի գագաթից

յերբեմն ջրային գոլորշիներ, զանազան գազեր յեղ քարեր են դուրս գալիս, դուրս ե վիժում լավա, այսինքն հալված լեռնային տեսակներ: Յերկրագնդի վրա հրաբուխներ շատ կան: Դրանցից նշանավոր ե Վեզուվը, վոր գտնվում ե Յեվրոպայի հարավում, Ապենինյան թերակղզու վրա:

Սովորաբար ժայթքումից առաջ լավում ե ստորյերկրյա գլորշուկներ: Հրաբուխի շուրջը յերկիրը շարժվում ե: Քիչ հետո գագաթին յերևում ե ջրային գոլորշի,



Նկ. 15. Ծալքավոր լեռներ յերկրագնդի վրա

և Քիչ հետո գագաթին յերևում ե ջրային գոլորշի,

վոր սյունի նման բարձրանում ե վերե և ահագին սև ամպ գոյացնում: Գոլորշիներն այնպիսի ուժով են ժայթքում, վոր իրենց հետ բարձրացնում են լավայի կտորներ և քարեր: Այդ քարերն ու լավայի սառած կտորները թափվում են սարի լանջերին:

Ջրային գոլորշիների ժայթքումի միջոցին բարձրանում են նաև լավայի մանրիկ կաթիլներ, վոր ոգում պնդանում, փոշի յեն դառնում: Այդ փոշին կոչվում ե հրաբխային մոխիր: Հրաբխային մոխիրը յերբեմն խառնվում ե ջրային գոլորշիների հետ: Յերբ այդ գոլորշիները սառչում են ու անձրև գոյացնում, մոխիրն ու ջուրը թափվում են գետին իբրև ցեխ և ծածկում անտառներ, դաշտեր, յերբեմն գյուղեր ու քաղաքներ: Այդպիսի ցեխի տակ Ք. ծ. ա 79 թ. կորան Հերկուլանում և Պոմպեյ քաղաքները:

Վերջը սարի գագաթին յերևում ե լավան. վոր հրեղեն գետի նման դանդաղորեն ցած ե հոսում սարի լանջերով և վերջը պնդանալով քար կտրում:

Այն հրաբուխները, վորոնք այլևս չեն գործում, կոչվում են հանգած հրաբուխներ, որինակ՝ Մասիսը, Արագածը, Կազբեկը և այլն:



Նկ. 16. Վեզուվը գործում ե:

Հայաստանի հրաբուխները: Վեզուվի լավայից և մոխրից գոյացել են մի քանի տեսակ քարեր, վորոցից շատ կան Հայաստանում: Մասիսն ու Արագածը բաղկացած են այդպիսի քարերից: Հայաստանում

տանի այն սև քարը, վոր գործ է անում շենքերի համար, նույնպե-  
լավայից է գոյացել: Բոլոր այն քարերը, վորոնք լավայից են առաջ  
յեկել, կոչվում են հրաբխային քարեր: Նրանց մի տեսակը կոչվում  
է բազալտ, մյուսը՝ տրախիտ, յերրորդը՝ անդեզիտ և այլն, իսկ այն  
քարը, վոր մոխրից է գոյացել, կոչվում է հրաբխային տուֆ:

Յեթե Մասիսը և Արագածը բաղկացած են այնպիսի քարերից,  
վորպիսին ստացվել է Վեգուվի և ուրիշ գործող հրաբուխների լա-  
վայից և մոխրից, պարզ է, վոր այս սարերն ել հրաբուխներ են:  
սակայն նրանք այժմ այլևս չեն գործում: Նրանք հանգած հրաբուխ-  
ներ են:

Հայաստանում հան-  
գած հրաբուխներ շատ  
կան: Հրաբխի գործու-  
նեյությունից այստեղ  
գոյացել են վոչ միայն  
Արագածը և ուրիշ բարձր  
լեռներ, այլ և ընդար-  
ձակ բարձրավանդակներ:  
Ղարաբաղի, Սևանի, Շի-  
րակի բարձրավանդակնե-  
րը առաջացել են մոտա-  
կա հրաբխային լեռներից  
վիժած լավայից, վոր պնդանալով ծածկել է այդ տեղերը հրաբխա-  
յին քարի ծածկոցով: Գետերը դարերի ընթացքում ձեղքել են այդ  
քարե ծածկոցը և գոյացրել խոր-խոր ձորեր, վորոնց յերկու կողմե-  
րով բարձրանում են հսկայական հաստությամբ ժայռեր: Այդպիսի  
ձորերով են հոսում Ախուրյանը, Չորագետը և այլն:



Նկ. 17. Հրաբխի խոռոչաբանը (կրատերը)

Յեղիառարժ.— Յերկրի կեղևը յերբեմն ստորյերկրյա հարվածնե-  
րից ցնցվում է. ասում ենք յերկրաշարժ և տեղի ունենում: Յեր-  
կրաշարժը լինում է թույլ և ուժեղ: Ուժեղ յերկրաշարժի ժամանակ  
առարկաները, տները, ծառերը որորվում են, իսկ յեթե յեր-  
կրաշարժը շատ ավելի ուժեղ է լինում, քանդվում են տներ և այլ  
շենքեր, յերկրի կեղևը ձաքեր է տալիս, լեռներում ժայռեր են փլը-  
վում, աղբյուրները փոխում են իրենց ուղղությունը և այլն:

Յերկրաշարժն ավելի հաճախ տեղի յե ունենում լեռնոտ յերկրը-

ներում: Անդրկովկասում յերկրաշարժը հաճախ կրկնվում է Ախալ-  
քալաքի և Գորու շրջաններում:

Կարգացե՛ք՝ «Նոր կղզիներ և լեռներ», «Վեգուվի ժայթքումը»,  
«Պոմպեյի ավերակներում», «Կործանված քաղաքներ» հոդվածները («Աշխ.  
դրույցներ»):

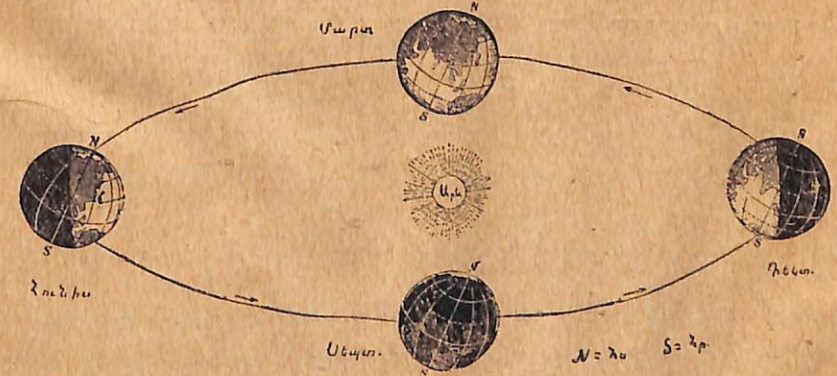
III. ՅԵՐԿՐԱԳՆԻԻ ՏՕՔԱՆՍԼԸ

ՅԵՐԿՐԻ ՇԱՐՃՈՒՄԸ ԱՐԵՎԻ ԵՈՒՐՁԸ

Աշխատանք.— Իստարանը մթնացրեք: Վառ մոմը դրեք սեղանին:  
Չեղանից մեկը թող վերցնի գլորուսը, անդադար առանցքի շուրջը  
պտտեցնի և միաժամանակ շրջան անի մոմի շուրջը: Գլորուսն այժմ  
յերկու շրջան է անում. նա և մոմի շուրջն է պտտվում և առանցքի:

Յերկրագունդն ել պտտվում է արևի շուրջը, ինչպես գլորուսը  
մոմի շուրջը: Նա պտտվելով յուր առանցքի շուրջը 24 ժամում,  
միաժամանակ առաջ է շարժվում և պտույտ անում արևի շուրջը:  
Յերկրագունդը արևի շուրջը մի պտույտ կատարում է 365 օրում և  
6 ժամում, այսինքն մեկ տարում:

Արևը մի հսկայական գունդ է: Նա յերկրագնդից մեկ միլիոն  
յերեք հարյուր հազար անգամ մեծ է, բայց փոքր է յերևում, վորով-  
հետև 150 միլիոն կիլոմետր (140 միլիոն վերստ) հեռու է գտնվում:  
Առանց արևի յերկրի վրա ծովերը չէյին գոլորշիանա, վոչ քամիներ  
ու զետեր կլինեյին և վոչ ել կենդանիներ ու բույսեր:



Նկ. 18. Յերկրի տարեկան շարժումը

Յերկիրն արևի շուրջն այնպես է պտտվում, վոր առանցքը ճա-  
նապարհի նկատմամբ թեք է մնում, այդ պատճառով հյուսիսային և

տանի այն սև քարը, վոր գործ է ածվում շենքերի համար, նույնպե-  
լավայից է գոյացել: Բոլոր այն քարերը, վորոնք լավայից են առաջ  
յեկել, կոչվում են հրաբխային քարեր: Նրանց մի տեսակը կոչվում  
է բազալտ, մյուսը՝ աբախիտ, յերրորդը՝ անդեզիտ և այլն, իսկ այն  
քարը, վոր մոխրից է գոյացել, կոչվում է հրաբխային տուֆ:

Յեթե Մասիսը և Արագածը բաղկացած են այնպիսի քարերից,  
վորպիսին ստացվել է Վեգուսի և ուրիշ գործող հրաբուխների լա-  
վայից և մոխրից, պարզ է, վոր այս սարերն ել հրաբուխներ են:  
սակայն նրանք այժմ այլևս չեն գործում: Նրանք հանգած հրաբուխ-  
ներ են:

Հայաստանում հան-  
գած հրաբուխներ շատ  
կան: Հրաբխի գործու-  
նեյությունից այստեղ  
գոյացել են վոչ միայն  
Արագածը և ուրիշ բարձր  
լեռներ, այլ և ընդար-  
ձակ բարձրավանդակներ:  
Ղարաբաղի, Սևանի, Շի-  
րակի բարձրավանդակնե-  
րը առաջացել են մոտա-  
կա հրաբխային լեռներից



Նկ. 17. Հրաբխի խառնարանը (Կրասերը)

վիժած լավայից, վոր պնդանալով ծածկել է այդ տեղերը հրաբխա-  
յին քարի ծածկոցով: Գետերը դարերի ընթացքում ձեղքել են այդ  
քարե ծածկոցը և գոյացրել խոր-խոր ձորեր, վորոնց յերկու կողմե-  
րով բարձրանում են հսկայական հաստությամբ ժայռեր: Այդպիսի  
ձորերով են հոսում Ախուրյանը, Չորագետը և այլն:

Յերկրաբանութ. — Յերկրի կեղևը յերբեմն ստորյերկրյա հարվածնե-  
րից ցնցվում է. ասում ենք յերկրաշարժ է տեղի ունենում: Յեր-  
կրաշարժը լինում է թույլ և ուժեղ: Ուժեղ յերկրաշարժի ժամանակ  
առարկաները, տները, ծառերը որորվում են, իսկ յեթե յեր-  
կրաշարժը շատ ավելի ուժեղ է լինում, քանդվում են տներ և այլ  
շենքեր, յերկրի կեղևը ճաքեր է տալիս, լեռներում ժայռեր են փլ-  
վում, աղբյուրները փոխում են իրենց ուղղությունը և այլն:

Յերկրաշարժն ավելի հաճախ տեղի յե ունենում լեռնոտ յերկրը-

ներում: Անդրկովկասում յերկրաշարժը հաճախ կրկնվում է Ախալ-  
քալաքի և Գորու շրջաններում:

Կարդացե՛ք՝ «Նոր կղզիներ և լեռներ», «Վեգուսի ժայթքումը»,  
«Պոմպեյի ավերակներում», «Կործանված քաղաքներ» հոդվածները («Աշխ-  
ղրույցներ»):

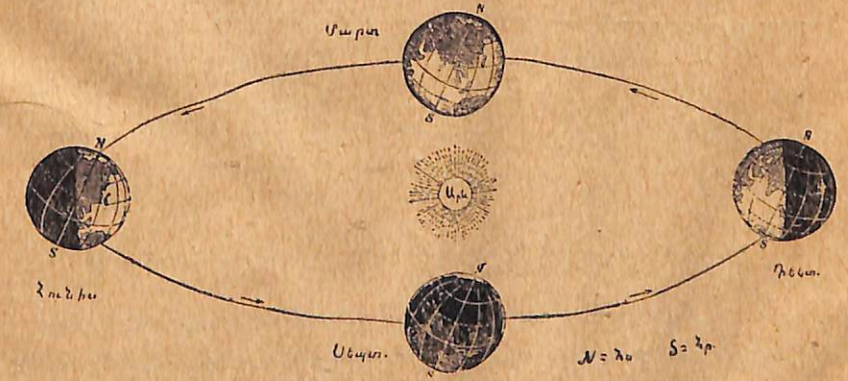
III. ՅԵՐԿՐԱԳՆԻԻ ՏԱՔԱՆՍԼԸ

ՅԵՐԿՐԻ ՇԱՐՃՈՒՄԸ ԱՐԵՎԻ ՇՈՒՐՋԸ

Աշխատանք.— Դասարանը միասցրեր: Վառ մոմը դրեք սեղանին:  
Չեղանից մեկը թող վերցնի գլոբուսը, անգագար առանցքի շուրջը  
պտտեցնի և միաժամանակ շրջան անի մոմի շուրջը: Գլոբուսն այժմ  
յերկու շրջան է անում. նա և մոմի շուրջն է պտտվում և առանցքի:

Յերկրագունդն ել պտտվում է արևի շուրջը, ինչպես գլոբուսը  
մոմի շուրջը: Նա պտտվելով յուր առանցքի շուրջը 24 ժամում,  
միաժամանակ առաջ է շարժվում և պտույտ անում արևի շուրջը:  
Յերկրագունդը արևի շուրջը մի պտույտ կատարում է 365 օրում և  
6 ժամում, այսինքն մեկ տարում:

Արևը մի հսկայական գունդ է: Նա յերկրագնդից մեկ միլիոն  
յերեք հարյուր հազար անգամ մեծ է, բայց փոքր է յերևում, վորով-  
հետև 150 միլիոն կիլոմետր (140 միլիոն վերստ) հեռու է գտնվում:  
Առանց արևի յերկրի վրա ծովերը չէյին գոլորշիանա, վոչ քամիներ  
ու զեատեր կլինեյին և վոչ ել կենդանիներ ու բույսեր:

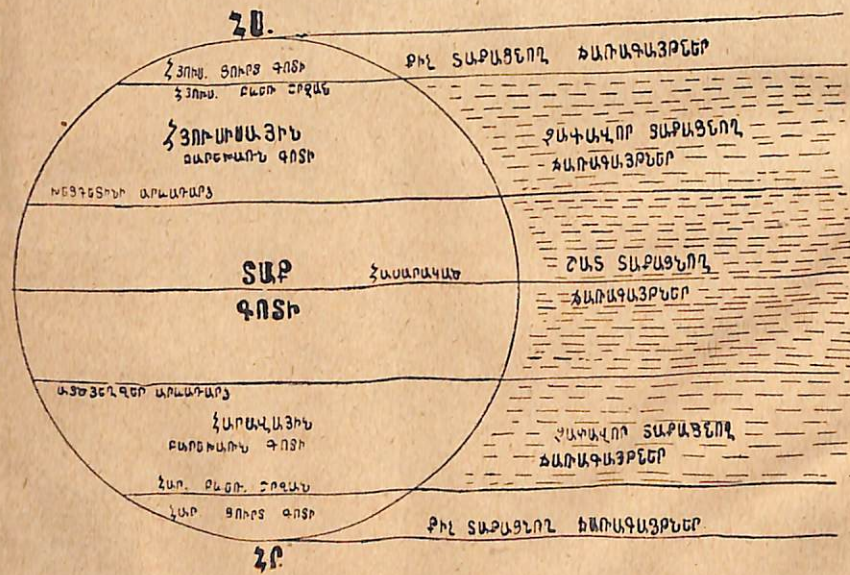


Նկ. 18. Յերկրի տարեկան շարժումը

Յերկիրն արևի շուրջն այնպես է պտտվում, վոր առանցքը ճա-  
պարհի նկատմամբ թեք է մնում, այդ պատճառով հյուսիսային և

հարավային կիսագնդերը հավասարապես չեն տաքանում: Յերբ հյուսիսային կիսագունդը հարավայինից ավելի յե տաքանում, այնտեղ ամառ ե լինում, իսկ հարավային կիսագնդում այդ միջոցին՝ ձմեռ: Իսկ յերբ յերկու կիսագնդերն ել հավասար են տաքանում, լինում ե գարուն կամ աշուն:

Ի՞նչն ե պատճառը, վոր յերկրագնդի վրա կան սափ յեվ ցուրտ յերկրներ.— Մեր յերկրում ամառը տաք ե ձմեռվանից: Ամառը ցերեկը յերկար ե, ուրեմն արևն ել յերկար ժամանակ ե տաքացնում. բացի այդ, ամառն արևը կեսօրին ավելի բարձրից ե տաքացնում, իսկ ձմեռը՝ ցածից: Բարձրից ընկնող ճառագայթներն ավելի յեն տաքացնում, քան թեք ընկնողները: Հենց այդ ե պատճառը, վոր կեսօրին ավելի տաք ե լինում, քան թե առավոտներն ու յերեկոները:



Նկ. 19. Յերկրագունդն արևի ճառագայթներից հավասարապես չի տաքանում:

Յերկրագունդն արևի շուրջն այնպես ե պտտվում, վոր արևի ճառագայթներն ամբողջ տարվա ընթացքում հասարակածի մոտ կեսօրին համարյա ուղղահայաց են ընկնում: Նույն իսկ ձմեռն այնքան տաք ե, վոր գետերն ու լճերը չեն սառչում: Չմեռն այնտեղ այնքան տաք ե, ինչքան Յերևանում հուլիսին: Այդ տաք յերկրները հասարակածի յերկու կողմերով լայն գոտու պես պատում են յերկրագունդը:

և կազմում տաք գոտի: Տաք գոտին տարածվում ե խնցզետնի արեվադարձից մինչև վայձյեղջեր արեվադարձը:

Յեթե տաք գոտուց ուղևորվենք դեպի հյուսիս, կտեսնենք, վոր արևն այնքան ել բարձրից չի տաքացնում ե ձմեռը ցուրտ ե լինում: Այս յերկրները ըարեխառն են: Բարեխառն յերկրները նույնպես գոտու նման պատում են յերկիրը ե ձգվում խնցզետնի արեվադարձից մինչև վայձյեղջեր յուսիսային ըվեռային շրջանը:

Վորքան բարեխառն յերկրներից դեպի հյուսիս ենք շարժվում, այնքան ել յերկիրը քիչ ե տաքանում: Բևեռի շուրջն ամբողջ տարին սոսկալի սառնամանիքներ են լինում: Մրևը նույնիսկ ամառվա ընթացքում կեսօրին շատ չի բարձրանում: Այստեղ ձմեռային գիշերը շաբաթներ, ամիսներ ե տևում, իսկ բևեռում 6 ամիս արև չի ծագում, 6 ամիս ել մայր չի մտնում: Յերկրի մեծ մասը ձյունով ու սառույցով ե ծածկված: Այդ յերկրները կազմում են ցուրտ գոտի, վոր սկսվում ե հյուսիսային բևեռային շրջանից ե տարածվում մինչև հյուս. բևեռը:

Յեթե հասարակածից դեպի հարավ գնանք, դեռ կմտնենք բարեխառն, ապա ցուրտ յերկրները: Ուրեմն հարավային կիսագնդում ել կան բարեխառն ե ցուրտ գոտիներ:

Այսպիսով յերկրագնդի վրա կան հետևյալ գոտիները—1) հյուսիսային ցուրտ գոտի, 2) հյուսիսային բարեխառն գոտի, 3) տաք գոտի, 4) հարավային բարեխառն գոտի ե 5) հարավային ցուրտ գոտի: Մենք ապրում ենք հյուսիսային բարեխառն գոտում:

Աշխատանք: Գոտիները ներկեցեք տարբեր գույներով («Աշխարհագրական տետր», աշխատանք 3):

**ՅԱՄԱՔՆ ՈՒ ԾՈՎԸ ՄԻԱՏԵՍԱԿ ԶԵՆ ՏԱՐԱՆՈՒՄ**

Յամաքն արևից ավելի շուտ ե տաքանում, քան ծովը, բայց շուտ ել սառչում ե: Այդ պատճառով ցամաքն ամառները շատ տաքանում ե, իսկ ձմեռը՝ սառչում ե, մինչդեռ ովկիանոսների շուրը ամառը շատ տաք չի լինում, վոչ ել ձմեռը շատ ցուրտ: Ովկիանոսների բարեխառնությունը տարվա ընթացքում քիչ ե փոփոխվում:

Քամիներ.—Վորովհետև ամառը ցամաքը շատ ե տաք լինում, այդ պատճառով ողն այնտեղ տաքանում, բարձրանում ե, իսկ նրա տեղը բռնում ե ծովից յեկող սառն ողը: Ահա այդ ե պատճառը, վոր ծովափնյա յերկրներում ամառը քամին ծովի կողմից ե փչում,



իսկ ձմեռը՝ հակառակը: Մի քանի յերկրներում քամիները փչում են շատ կանոնավոր: Այսպես, որինակ՝ Հնդկաստանում, Չինաստանում 6 ամիս քամիները փչում են ծովից դեպի ցամաք, իսկ 6 ամիս՝ ցամաքից դեպի ծով: Այսպիսի քամիները կոչվում են մուսսոններ:



Նկ. 20. Մուսսոններ

Հասարակածի յերկու կողմերում ամբողջ տարին միևնույն ուղղությամբ կանոնավոր քամիներ են փչում, վորոնք կոչվում են պոսսամոններ: Պասսամոնները փչում են արևադարձներից դեպի հասարակած. հյուսիսային կիսագնդում նրանք փչում են հյուսիս-արևելքից, իսկ հարավային կիսագնդում՝ հարավ-արևելքից:

Ծովային հոսանքներ. — Քամիներից ծովի յերեսի ջուրը սկսում է շարժվել, հոսել: Պասսամոնները ամբողջ տարին փչելով նույն ուղղությամբ շարժում են ովկիանոսի յերեսի ջուրը և անդափոխում մի վորոշ ուղղությամբ: Այսպես են առաջ յեկել այն ծովային հոսանքները, վորոնք հասարակածի մոտով շարժվում են արևելքից արևմուտք: Այդ հոսանքները ճանապարհին հան-



Նկ. 21. Պասսամոններ

դիպելով վորևե աշխարհամասի, ծոում են իրենց ընթացքը: Նրանք լինում են տաք յեվ ցուրտ: Տաք հոսանքներն սկսում են տաք գոտուց և ուղղվում դեպի ցուրտ յերկրներ: Տաք հոսանքներից նշանավոր է Գոլֆշտրոմը, վոր սկսելով Ամերիկայի Մեքսիկայի ծոցից, շարժվում է դեպի Յեվրոպայի ափերը և տաքացնում: Ցուրտ հոսանքները գալիս են ցուրտ յերկրներից:

Աշխատանք. — Ծովային տաք հոսանքների ուղղությունը ցույց տվեք կարմիր սլաքներով, իսկ ցուրտ հոսանքներինը՝ կապույտ կամ մի այլ գույնով («Աշխարհագր. տետր», աշխ. 4):

Կ Լ Ի Մ Ա

Չանագան յերկրներում ողը միատեսակ չէ. մի տեղ տաք է լինում, մի տեղ՝ ցուրտ, մի տեղ խոնավ է, մի ուրիշ տեղ՝ չոր: Մի յերկրում շարունակ քամիներ են լինում, իսկ մի ուրիշ տեղ



Նկ. 22. Կյանքը ցուրտ գոտում-սամոյեդներ:

ողը հանդարտ է: Ա. նեն մի յերկիր յուր կլիման ունի: Ե՛վ ողի տաքությունը և՛ խոնավությունը և՛ քամիները և՛ առողջարար կամ վատառողջ լինելը միասին առած կազմում են մի տեղի կլիման:

Զանազան յերկրներում տարբեր կլիմաներ են լինում: Կանցուրտ, տաք, խոնավ, չոր, մեղմ, փոփոխական կլիմաներ:

Կլիմայից է կախված յերկրի բուսականութունը և կենդանական աշխարհը. կլիմայից է կախված և մարդու ապրուստը: Տաք և խոնավ յերկրներում բույսերը շատ են և բազմազան, իսկ չոր տեղերում՝ բուսականութունը աղքատ է, յերբեմն նույնիսկ շատ չորությունից բույս էլ չի լինում:

Կլիման կախված է շատ պատճառներից:

Առաջին: Մի վորևե յերկրի կլիման կախված է նրանից, թե այդ յերկիրը վոր գոտում է գտնվում, այսինքն հասարակածից վորքան հեռու է: Յեթե յերկիրը հասարակածին մոտ է, նրա կլիման տաք կլինի, իսկ յեթե բեմբուն է մոտ՝ ցուրտ:

Յերկրորդ: Բարեխառն գոտու բոլոր տեղերը նույն կլիման չեն ունենում: Դա կախված է նրանից, թե այդ յերկիրը ծովափին մոտ է, թե չէ: Որինակ՝ Բաթումի շրջակայքը խոնավ է, իսկ Արարատյան դաշտը չոր, վորովհետև առաջինը գտնվում է Սև ծովի ափին, իսկ յերկրորդը՝ ծովից հեռու է:

Ասում ենք ծովափնյա յերկրներն ունեն խոնավ կամ ծովային կլիմա, իսկ ծովից հեռու, ցամաքի ներսն ընկած յերկրները՝ չոր կամ ցամաքային: Ծովային կլիման մեղմ է լինում, ամառը ծովափին սաստիկ շոգեր չեն լինում, և վոչ էլ ձմեռը սաստիկ ցրտեր: Ցամաքային կլիմա ունեցող յերկրներում ամառը շոգ է, իսկ ձմեռը՝ ցուրտ:



Նկ. 23. Կյանքը ցուրտ գոտում—լծկան յեղջերուները տունգրայում:

Յերրորդ: Մասսի գագաթը ձյունով է ծածկված, իսկ նրա ստորոտում խաղողի այգիներ են փռված: Պատճառը պարզ է, բարձրում ցուրտ է լինում: Ուրեմն կլիման կախված է նաև նրանից, թե վորևե մի տեղ վորքան ըարձը և ծովի մակերևույթից:

Զորրորդ: Մեծ նշանակութուն ունեն յերկրի կլիմայի համար և ծովային հոսանքները: Յեթե ծովային հոսանքը տաք է, այն դեպքում նա կտաքացնի այն յերկրի կլիման, վորի մոտով անցնում է: Գոլֆշտրոմը յուր տաք ջրերով տաքացնում է Յեվրոպայի ամբողջ արևմտյան ափերը, և բավական խոնավութուն է տալիս:

Հինգերորդ: Վերջապես կլիման կախված է և քամիներից: Ծովային տաք քամիները բերում են խոնավութուն և տաքութուն, իսկ ցամաքային քամիները՝ չորութուն և ցուրտ: Այս դեպքում մեծ նշանակութուն ունեն յունաշղթաները, վորոնք քամիների առաջն առնում են: Լեոնաշղթայի այն լանջերը, վորոնք դարձած են լինում տաք և խոնավ քամիների կողմը՝ ծածկված են ձոխ բուսականությամբ, իսկ հակառակ լանջերը, վոր յենթակա յեն ցուրտ քամիներին, ընդհակառակը, բուսականությամբ աղքատ են:

IV ԿՅԱՆՔԸ ՅԵՐԿՐԱՎՆՆԵՐԻ ՎՐԱ

Մենք տեսանք, վոր կլիման յերկրագնդի վրա ամեն տեղ միատեսակ չէ: Յուրտ գոտու մեծ մասը ծածկված է ձյունով, սառույցով. շատ բույսեր, վոր մեզ մոտ աճում են, բևեռային յերկրներում բոլորովին չկան: Այդպիսի յերկրներում մարդիկ զժվարությամբ են ապրում, վորովհետև այնտեղ յերկրագործությամբ չի կարելի պարպել: Այդպես չէ տաք գոտում: Այնտեղ առատ լույսի, տաքության և խոնավության պատճառով պատահում են փարթամ, մշտականաչ բույսեր, վորոնցից շատերը, վայրի վիճակում անգամ, մարդուն սնունդ են տալիս:



Նկ. 24. Կյանքը տաք գոտում—«վայրենիներն» իրենց բնակարանի ասպի:

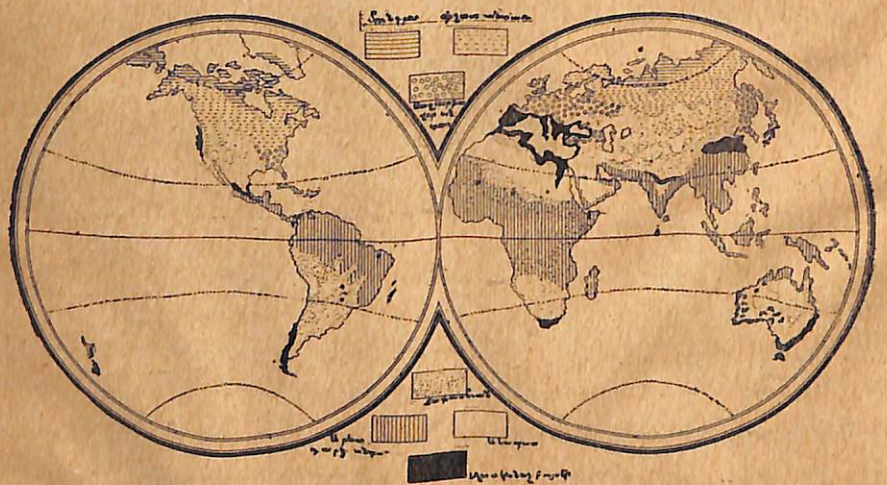
Տաք յերկրների վայրենիները շորի կարիք անգամ չեն զգում: Յույց տալու համար, թե վորչափ բազմազան է կյանքը յերկրագնդի վրա, նկարագրենք մի քանի պատկերներ բնությունից:

Հյուսիսային Սառուցյալ ովկիանոս: Հյուս Սառուցյալ ովկիանոսը տարվա մեծ մասը ծածկված է սառույցներով և ներկայացնում է մի կատարյալ անապատ: Բևեռային գիշերները տևում են շաբաթներ, ամիսներ: Այդ ժամանակ արևը յերկնակամարի վրա բոլորովին չի յերևում և լուսինը, աստղերն ու հյուսիսափայլն իրենց թույլ լույսով լուսավորում են սառույցների յերեսը:

Ամառը սառույցները տեղ-տեղ հալվում են. քամին ջարդում է նրանց և շարժում ծովի յերեսով, մինչև վոր բոլորովին հալվում են կամ կաչում վորևե ցամաքի ափերին: Ովկիանոսի վորոշ տեղերը ամառը բացվում են, ազատվում սառույցներից. այնտեղ յերևում են բազմաթիվ մանր ջրիմուռներ, վիստում են գանազան մանր կենդանիներ, վորոնք գրավում են ձկներին: Ձկներից հետո յերևում են թռչուններ և ծովային գազաններ՝ փոկեր, ծովացուլեր, կետեր և այլն: Դա ձկնորսության ամենալավ ժամանակն է: Ձկնորսները, վերցնելով իրենց հետ մի քանի շաբաթվա պաշար՝ նավերով ծով են դուրս գալիս, ձկներ և ծովային գազաններ վորսում:

Կարգացեք «Նանսենի ճանապարհորդութունը» («Աշխարհագրական գրույցներ»):

Տունդրա: Տունդրաները մամռապատ, ընդարձակ ու աղքատ հարթութուններ են, վոր գոտու նման ձգվում են Հյուս. Սառու-



Նկ. 25. Բուսականության տարածումը յերկրագնդի վրա:

ցյալ ովկիանոսի ափերով: Տունդրաներ կան թե Ասիայի և Յեվրոպայի, և թե Ամերիկայի հյուս. ափերին: Չմեռը տունդրանե-

րի շրջանում նույնպես յերկար է տևում: Սեպտեմբերի կեսերից արդեն սկսում է ձյուն գալ և մի յերկու շաբաթվա ընթացքում յերկիրը ծածկվում է ձյունի հաստ շերտով: Գետերն ու լճերը սառչում են, ծածկվում սառույցի հաստ շերտով և տունդրաներն այդ ժամանակ ներկայացնում են անծայր ու անսահման ձյունապատ դաշտեր:

Սկսվում են խիստ սառնամանիքներ և որ որի վրա սաստկանում: Յերբեմն փչում են ցուրտ քամիներ և ձյունապատ դաշտերում ձյունի ամպեր բարձրացնում:

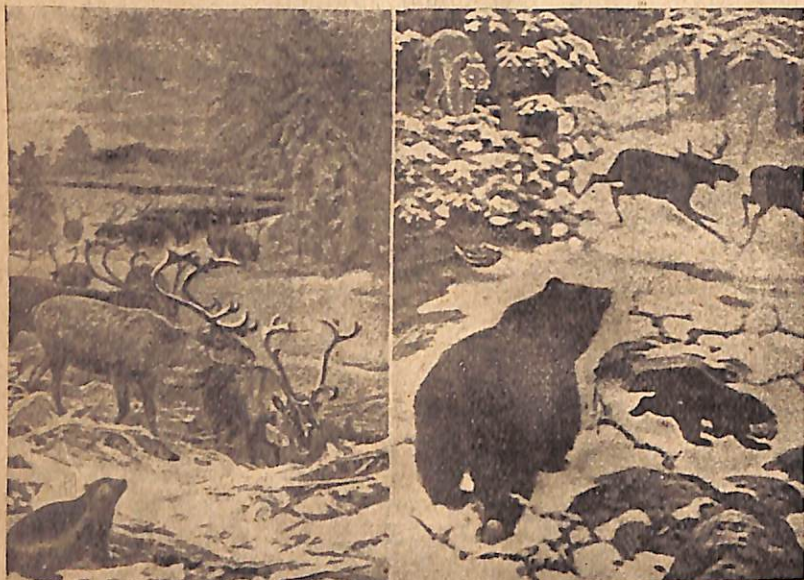
Գալիս է ամառը: Գետնի յերեսը, հազիվ մեկ մետրի չափ, հալվում է, իսկ դրանից խոր մնում է մշտապես սառած: Կարճատև ամառվա ընթացքում արևի թույլ ճառագայթներն այնքան ելչեն կարողանում գետինը տաքացնել: Գետինը ծածկվում է մամուռով և մոխրագույն սպիտակավուն քարաքոսով, վորի մեջ յերևում են մանր թփեր, տեղ-տեղ ցածրիկ, ծումոված կեչիներ: Ճանապարհորդը շրջում է որերով, շաբաթներով, անցնում է հարյուրավոր վերստեր և ամեն տեղ նոյն պատկերն է տեսնում:

Կենդանական աշխարհի ներկայացուցիչներն են այդտեղ ապրող սամոեդները, հյուսիսային յեղջերուների հոտերը, սպիտակամորթ աղվեսները, իսկ լճերի ափերին յերևում են հեռու տեղերից յեկած բազմաթիվ ջրային թռչուններ՝ վայրի բաղեր, մինչև անգամ կարապներ: Նրանք բոլորը ամառվա հյուրեր են, վոր գալիս են բուն դրներու, ձագեր հանելու կամ առատ վորս, կերակուր ձարելու: Ամառվա ամիսներն անցնելուն պես նրանք չվում են դեպի հարավ, տաք յերկրներ:

Աշխատանք: Դիտեցեք բուսականության քարտեզը և ասացեք, թե տունդրաները վոր աշխարհամասերում են գտնվում (նկ. 25): Ինչու Աֆրիկայում կամ Ավստրալիայում տունդրաներ չկան: Ինչու տունդրաներում անտառներ չեն պատահում: Կարգացեք «Սամոեդներ» հոդվածը («Աշխարհագրական գրույցներ»):

Բարեխառն գոտու անտառներ: Տունդրաներից հարավ ձգվում է փշատերևով անտառների շրջանը: Այդ անտառները բազկացած են գլխավորապես շամուց և յեղենուց, վորոնց տերևները փշի կամ սսեղի են նմանվում: Արևն այստեղ ավելի բարձրից է տաքացնում, քան տունդրաներում, բայց ձմեռները լինում են ցուրտ, խոր ձյունը ծածկում յերկիրը և գետերն ու լճերն ծածկվում են սառցի բա-

վական հաստ շերտով: Չմեռային ցրտերին հաջորդում է տաք ամառը և արևն իր ճառագայթներով կենդանացնում է բնությունը:



Նկ. 26. Հյուսիսային անտառների և տունդրայի կենդանիները (կուղխ, հյուս. յիշերու, բավթարինե, արջ):

Փշատերև անտառների կենդանիները շատ են ու բազմազան: Այստեղ մշտապես ապրում են զանազան թռչուններ, սկյուռներ, աղվեսներ, արջեր և այլն: Նրանք ծառերի ճյուղերի տակ կամ փչակներում իրենց համար բներ ու վորջեր են շինում և ամառ-ձմեռ կարողանում են սնունդ ձարել: Յերը աշունը գալիս է և առաջին ձյունը նստում գետնին, գյուղացիներն առնում են հրացանները և անտառ գնում, վորսում են զանազան թռչուններ ու գազաններ, միսը և մորթին վաճառում մոտակա քաղաքներում: Ավելի արդյունավոր գործ է անտառային արդյունաբերությունը: Դաշտային աշխատանքները վերջացնելուց հետո գյուղացիները կրտրատում են անտառները, լաստեր պատրաստում և գետերով փոխադրում հեռավոր տեղեր վաճառելու:

Թեև յերկրագործությամբ ել են պարապում, բայց հացահատիկներն այնքան ել մեծ բերք չեն տալիս. կլիման ցուրտ է, հողը անբերրի:

Փշատերև անտառներից հարավ, վորտեղ կլիման ավելի տաք է,

ձգվում են սաղարթավոր անտառներ, վոր բաղկացած են հաճարի, բոխի, թեղի, կաղնի և այլ ծառերից: Սաղարթավոր ծառերի տերևները ձմեռային ցրտերին չեն դիմանում. ամեն աշնան նրանք զեղնում, թափվում են, իսկ գարնանը կրկին աճում:

Սաղարթավոր անտառների շրջանում յերկրագործությունն առաջնակարգ տեղ է բռնում: Հացահատիկներից բուսնում են ցորեն, կորեկ, հաճար: Ընդարձակ անտառներ կտրատված են և նրանց տեղն այժմ վարելահողերն են բռնում: Բնակչիչներն ել այս շրջանում անհամեմատ շատ են և բարեկեցիկ:

Վերջապես բարեխառն գոտու հարավային տաք մասերում պատահում են այնպիսի ծառեր, վորոնց տերևները աշնանը միանգամից չեն թափվում, այլ ծառի վրա փոխվում են մեկ-մեկ, հետզհետե. դրանք կոչվում են մշտականաչ (յերկարատե-կանաչ) ծառեր: Այդպիսի ծառերից են մագնոլիան, ոլեանդրը, ձիթենին, նարնջենին, կիտրոնը և այլն:

Յույց տվեք փշատերև, սաղարթավոր և մշտականաչ անտառների շրջանները (նկ. 25):

Կարդացեք «Անտառ», «Վորսն անտառում», «Անտառի արդյունաբերությունը» հոդվածները («Աշխարհագր. գրույցներ»):

Տափաստն (ստեպ).—Անտառները բավական խոնավություն են պահանջում. այդ պատճառով բարեխառն գոտու այն տեղերում, վորտեղ կլիման չոր է, անտառի փոխարեն պատահում են խոտով ծածկված ընդարձակ տարածություններ, վոր կոչվում են տափաստաններ:

Ամառը տափաստանում շոգ է լինում, իսկ ձմեռը՝ ցուրտ: Գարնանը, ձյունը հալվելուց հետո, տափաստանը ծածկվում է թարմ կանաչով ու բազմաթիվ ծաղիկներով: Բայց յերբ ամառվա շոգերը գալիս են, արևի ճառագայթներից խոտը խանձվում, չորանում է. գետինը սաստիկ չորությունից ձեղքեր է տալիս և կյանքը մեռնում է: Աշնանը տափաստանը անձրևների շնորհիվ կրկին կանաչում է:

Տափաստանում ապրում են քոչվոր ժողովուրդներ: Յերբ մի տեղ խոտը չորանում է, նրանք իրենց ամբողջ գույքով, անասուններով քոչում են մի ուրիշ տեղ: Քոչվորի կյանքն ամբողջովին յուր անասուններից է կախված, վորովհետև նա վոչ յերկրագործություն գիտե և վոչ ել արհեստներ:

Տափաստաններում ապրում են վոչ միայն քոչվոր-անասնապահ-  
ներ, այլև յերկրագործներ: Նրանք մշակում են տափաստանի պա-  
րարտ հողը, հացահատիկներ են ցանում, իսկ տաք և ջրառատ տե-



Նկ. 27. Ասիայի բարձրավանդակների կենդանիներ (վայրի ձի,  
վայրի ուղտ, վայրի յակ, լեռն. արջ, անտիլոպ, արջամուկ):

ղերում, մշակում են նաև բրինձ ու բամբակ: Չոր տեղերում գե-  
տերից ջրանցքներ են անցկացնում և վոռոգում արտերն ու այգի-  
ները:

Յուշյ տվեք տափաստանների շրջանը:

**Անապատ.**—Բարեխառն և տաք գոտիների ամենաչոր տեղերում  
պատահում են անապատներ: Խորհրդային Միության մեջ՝ անապատ-  
ներ կան Թուրանի գաշտում: Չմեռն այնտեղ սառնամանիքներ են լի-  
նում, իսկ ամառը՝ սաստիկ շոգեր: Անձրև ու ձյուն շատ քիչ է գա-  
լիս: Ընդարձակ տարածություն ծածկված է ավազով, վորից քամին  
ավազաթմբեր է գոյացնում: Փոթորկի, ուժեղ քամիների ժամանակ  
յերկինքը ծածկվում է ավազե ամպերով:

Շատ նշանավոր է Սահարա անապատը, վոր գտնվում է Աֆ-  
րիկայում: Ամբողջ 9 ամիս սարսափելի շոգեր են լինում: Անձրև  
գալիս է միայն ձմեռը և այն ել շատ քիչ: Նա բուսականությունից  
զուրկ է և ծածկված ավազով և քարակոշտերով: Միայն յերբեմն  
պատահում են անտերև և յերկար արմատներով թփեր:

Անապատներն աղքատ են և կենդանիներով. գլխավորապես պա-  
տահում են մողեսներ ու կարիճներ, վորոնք կերակրվում են մանր  
միջեղներով: Շատ հաճախ դրանց կարելի չէ տեսնել անապատի



Նկ. 28. Կարավանն անապատում:

ծայրերին. որինակ՝ Սահարայի ծայրամասերում ապրում են ջայլամ-  
ներ ու անտիլոպներ, վորոնք սնունդ ձարելու համար ընդարձակ տա-  
րածություններ են կտրում:



Նկ. 29. Ոաղիս:

Անապատով ճանապարհորդելն ել շատ դժվար է, մանավանդ շոգ ժամանակ: Սովորաբար անապատներում ճանապարհորդում են ուղտերով, վորոնք մի քանի օր կարող են առանց ջրի ու կերի դեմանալ:

Անապատներում պատահում են և այնպիսի տեղեր, վոր ծածկված են լինում թարմ խոտով, յեղեգներով և ծառերով: Այդպիսի տեղերը կոչվում են *ոազիս*: Ոազիսն առաջանում է այնտեղ, վորտեղ ստորջերկրյա ջուրը գետնի յերեսն է դուրս գալիս: Ընդարձակ ոազիսներում յերբեմն մարդիկ բնակություն են հաստատում, հիմնվում են քաղաքներ: Սահարայի ոազիսներում աճում է փյունիկյան արմավենի, վորի պտուղներով կերակրվում են ուղտերը և մարդիկ:

Կարդացեք «Ոազիսի առաջանալը», «Կենտրոն. Ասիայի անապատում» հոդվածները («Աշխարհ. գրույցներ»):

Արևելադարձային անտառ.

—Տաք գոտու խոնավ տեղերում աճում են արևելադարձային անտառներ: Նրանք բազկացած են մշտականաչ բույսերից, վորոնք ամբողջ տարին անընդհատ աճում են: Տերևները փոխվում են մեկ-մեկ և միանգամից չեն թափվում, ամբողջ տարին ծառերը կանաչ են լինում: Շատ բույսեր աճում են ուրիշ բույսերի վրա: Ամբողջ անտառը, խրճճված լինելով բազմաթիվ պատատուկներով, ներկայացնում է մի խիտ ցանց, վորի միջով անցնելը բավական դժվար է:



Նկ. 30. Կյանքը տաք գոտում—արևադարձային անտառ:

Արևադարձային անտառում կան բազմատեսակ բույսեր, վորոնցից աչքի յեն ընկնում արմավենին, ըսնանը, ըսմ-ըուկը և այլն: Բազմազան են և կենդանիները: Անթիվ ու անհա-

մար են թռչուններն ու թիթեռները, բզեզները և այլն. նրանք աչքի յեն ընկնում իրենց վառ գույնով և մեծությունը: Շատ կան և ոճեր. շատերը նրանցից հսկայական մեծություն ունեն: Գետերում և լճերում պատահում են կոկորդիլոսներ, իսկ ծառերի վրա՝ կապիկներ: Արևադարձային անտառների կենդանիներից իրենց խոշորությունը հայտնի յեն փիղը, ռնգյեղջյուրը:



Նկ. 31. Կյանքը տաք գոտում—բամբուկ:

Արևադարձային անտառներում թե մենք և թե յեվրոպացիները ապրել չենք կարող. այնտեղ խոնավ է և տոթ, մարդիկ հիվանդանում են մանավանդ գեղին տենդով: Այդ է պատճառը, վոր արևադարձային անտառներում այնքան շատ մարդ չի ապրում և ապրողներն էլ կիսավայրենի ցեղեր են: Այսպես՝ Հյուսիսային Ամերիկայում, Ամազոնի գետի անտառներում ապրում են զանազան հնդկական ցեղեր, վորոնք գլխավորապես վորսորդությամբ և ձկնորսությամբ են պարապում: Վորս գտնելու համար նրանք թափառում են տեղից-տեղ և յերբ վորևե տեղ կանգ են առնում՝ ծառի ճյուղերից շինում են ժամանակավոր խրճիթ: Նրանց հագուստը բազկացած է մի գոտուց միայն, իսկ շատերն էլ վոչինչ չեն առնում վրան: Շա-

Անապատով ճանապարհորդելն ել շատ դժվար է, մանավանդ շոգ ժամանակ: Սովորաբար անապատներում ճանապարհորդում են ուղտերով, վորոնք մի քանի օր կարող են առանց ջրի ու կերի դիմանալ:

Անապատներում պատահում են և այնպիսի տեղեր, վոր ծածկված են լինում թարմ խոտով, յեղեգներով և ծառերով: Այդպիսի տեղերը կոչվում են *ոազիս*: Ոազիսն առաջանում է այնտեղ, վորտեղ ստորյերկրյա ջուրը գետնի յերեսն է դուրս գալիս: Ընդարձակ ոազիսներում յերբեմն մարդիկ բնակություն են հաստատում, հիմնվում են քաղաքներ: Սահարայի ոազիսներում աճում է փյունիկյան արմավենի, վորի պտուղներով կերակրվում են ուղտերը և մարդիկ:

Կարդացեք «Ոազիսի առաջանալը», «Կենտրոն. Ասիայի անապատում» հոդվածները («Աշխարհ. գրույցներ»):

Արևելադարձային անխառն.  
—Տաք գոտու խոնավ տեղերում աճում են արևելադարձային անտառներ: Նրանք բաղկացած են մշտականաչ բույսերից, վորոնք ամբողջ տարին անընդհատ աճում են: Տերևները փոխվում են մեկ-մեկ և միանգամից չեն թափվում. ամբողջ տարին ծառերը կանաչ են լինում: Շատ բույսեր աճում են ուրիշ բույսերի վրա: Ամբողջ անտառը, խրճճված լինելով բազմաթիվ պատատուկներով, ներկայացնում է մի խիտ ցանց, վորի միջով անցնելը բավական դժվար է:



Նկ. 30. Կյանքը տաք գոտում—արևադարձային անտառ:

Արևադարձային անտառում կան բազմատեսակ բույսեր, վորոնցից աչքի յեն ընկնում արմավենին, ըսնանը, բամբուկը և այլն: Բազմազան են և կենդանիները: Անթիվ ու անհա-

մար են թռչուններն ու թիթեռները, բզեզները և այլն. նրանք աչքի յեն ընկնում իրենց վառ գույնով և մեծությամբ: Շատ կան և ոճեր. շատերը նրանցից հսկայական մեծություն ունեն: Գետերում և լճերում պատահում են կոկորդիլոսներ, իսկ ծառերի վրա՝ կապիկներ: Արևադարձային անտառների կենդանիներից իրենց խոշորությամբ հայտնի յեն փիղը, ռնգեղջյուրը:



Նկ. 31. Կյանքը տաք գոտում—բամբուկ:

Արևադարձային անտառներում թե մենք և թե յեվրոպացիները ապրել չենք կարող. այնտեղ խոնավ է և տոթ, մարդիկ հիվանդանում են մանավանդ դեղին տենդով: Այդ է պատճառը, վոր արևադարձային անտառներում այնքան շատ մարդ չի ապրում և ապրողներն ել կիսավայրենի ցեղեր են: Այսպես՝ Հյուսիսային Ամերիկայում, Ամազոնի գետի անտառներում ապրում են զանազան հնդկական ցեղեր, վորոնք գլխավորապես վորսորդությամբ և ձկնորսությամբ են պարապում: Վորս գտնելու համար նրանք թափառում են տեղից-տեղ և յերբ վորեւ տեղ կանգ են առնում՝ ծառի ճյուղերից շինում են ժամանակավոր խրճիթ: Նրանց հազուստը բաղկացած է մի գոտուց միայն, իսկ շատերն ել վոչինչ չեն առնում վրան: Շա-

տերը նրանցից ներկում են իրենց մարմինը զանազան գույներով և զարդարանքներ են կրում:

Կարգացեք «Արևադարձային անտառ», «Քինայի ծառը», «Բամբուկ», «Ռետինն ինչից է ստացվում», «Կյանքը Կոնգո գետի ափերին», «Մի որ Յեյունում» հոդվածները («Աշխ. զրույցներ»):

Աշխատանք.—Կիսագնդերի բարտեղի վրա բուսական շրջանները ներկեցեք տարբեր գույներով («Աշխարհ. տետր»—աշխատանք 5):



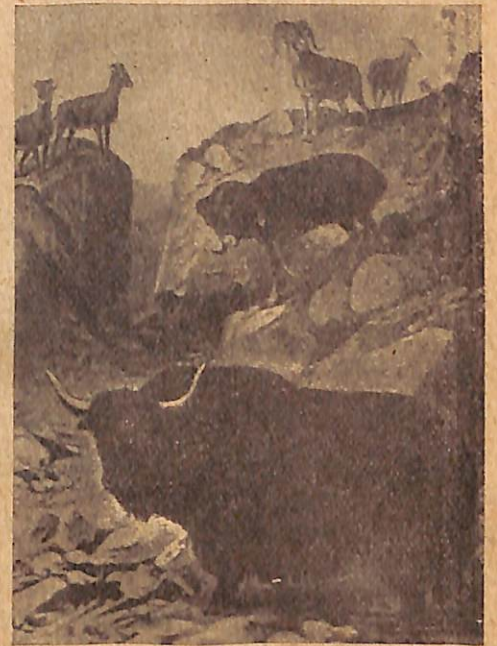
Նկ. 32. Կյանքը տաք գոտում—բանան:

Լեռնային շրջաններ.—Մենք տեսանք, վոր բուսականությունը հասարակածից դեպի բևեռ աստիճանաբար աղքատանում է: Դրա գլխավոր պատճառն, իհարկե, տաքությունն է: Բայց տաքությունը հետզհետե պակասում է վոչ միայն դեպի բևեռ գնալիս, այլև այն դեպքում, յերբ սարի ստորոտից դեպի գագաթն ենք բարձրանում: Արարատյան գաշտում աճում են խաղող, բրինձ, իսկ Մասսի գագաթը ծածկված է հավերժական ձյունով: Կովկասյան լեռնաշղթայի ստորոտում աճում են հաճարի, կաղնի անտառներ. մի քիչ բարձր նրանց փոխարեն փոփում են փշատերև անտառներ, իսկ ավելի բարձր լեռնային մարգագետիններ և ապա սկսվում է հավերժական ձյան ծածկոցը: Բարձր լեռների մարգագետիններում արածում են կայտառ այծքաղը և լեռնային վոչխարը, անմատչելի ժայռերի մեջ բնակ են շինում գիշատիչ թռչունները:

Լեռնային տեղերում մարդու գլխավոր պարապմունքը անասնա-

պահալթյունն է: Կովկասյան լեռնցիները պահում են ձի, վոչխար և այծ: Բրդից պատրաստում են յափնջի, շալ, գորգ և այլն:

Լեռնային մարգագետինները մեծ նշանակություն ունեն մեր յերկրի, ինչպես և ամբողջ Անդրկովկասի տընտեսություն համար: Ամառը, յերբ ցածր տեղերում գաշտերի խոտը չորանում է, գյուղացիներն իրենց անասունները սար են տանում: Ամբողջ ամառը նրանք իրենց անասունները պահում են սարերում, պանիր և յուղ են պատրաստում և յերբ աշնան հովերն ընկնում են, կրկին իջնում են ցած, իրենց բնակավայրը:



Նկ. 33. Կովկասի կենդանիներ—բարայժ, լեռն կարավ Կովկասյան գուրը (ցլավայրի):

Կարգացեք «Մասսի գագաթը բարձրանալը», «Ինդինդի սառցադաշտի վրա» հոդվածները («Աշխ. զրույցներ»):

V. ՄԱՐԴԸ ՅԵՎ ՆՐԱ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ

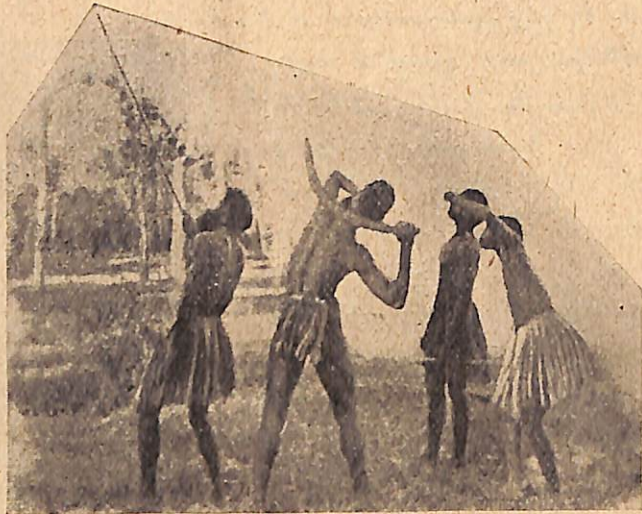
Մենք տեսանք, վոր մարդն ապրում է յերկրագնդի բոլոր գոտիներում: Նա բնակություն է հաստատում այնտեղ, վորտեղ կարող է սնունդ ձարել և յուր գոյությունը պահպանել: Տունդրայի սամոնը, Ավստրալիայի սևամորթ վայրենին, Յեյունի սինգալեզն ու մեր գյուղացին կապվել են իրենց հայրենիքի հետ և ապրում են նրա սոված բարիքներով: Անմարդաբնակ են միայն բարձր լեռան ձյունապատ գագաթները, բևեռային սառցապատ յերկրները և անապատի ավազները:

Ամբողջ յերկրագնդի վրա ներկայումս ապրում է մոտ 1800 միլիոն մարդ, վորի կեսից ավելին ապրում է Ասիայում:

Սակայն բոլոր մարդիկ նույն կերպ չեն ապրում: Կան վայրենի, քոչվոր և նստակյաց ժողովուրդներ:



Վայրենիները  
 թափառում են տե-  
 ղից տեղ, զբաղվում  
 են վորսորդությամբ  
 և ձկնորսությամբ:  
 Ծառի ճյուղերից և  
 տերևներից բնակա-  
 րան են շինում:  
 Յերբ վորսը մի տեղ  
 վերջանում է, նը-  
 րանք թողնում են  
 իրենց բնակարանը  
 և վորսի նոր տեղ  
 փնտրում, նոր բնա-  
 կարան են շինում:



Նկ. 34. Վայրենիներն իրենց փայտի զենքերով վորսորդությունն են անում:

Համարյա մերկ են  
 ման գալիս. կրակ ստանալու համար փայտը փայտին այնքան են քսում,  
 մինչև վոր բոցավառվում է. գործ են ածում փայտե հասարակ  
 զենքեր: Գրեկ-կարգալ չգիտեն: Վայրենիներ են Ավստրալիայի բնիկ-  
 ները, Հարավային Ամերիկայի հնդիկներից շատերը և այլն:

Քոչվորներն անասնապահությամբ  
 են պարապում: Անասունների բրդից  
 թաղիքներ են պատրաստում, վորով  
 ծածկում են իրենց վրանները: Յերբ  
 մի տեղ խոտը պակասում է, քան-  
 դում են վրանները և բարձում ա-  
 նասուններին ու քոչում մի ուրիշ  
 տեղ, նոր արոտասանդի վորոնելու:  
 Նրանց ամբողջ ապրուստը կախված  
 է անասուններից: Քոչվոր ժողո-  
 վուրդներ են կիրգիզները, մոնղոլ-  
 ները, արաբ ցեղերից շատերը և այլն:

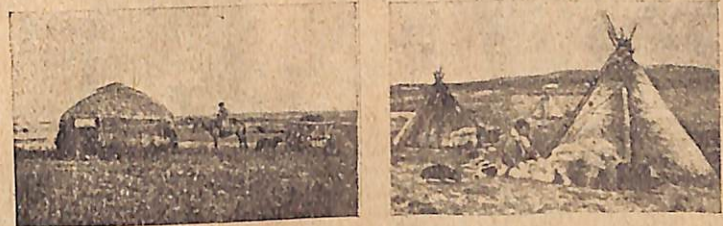


Նկ. 35. Ավստրալիացիները փայտը փայտին քսելով կրակ են ստանում:

Նստակյաց ժողովուրդներն ապ-  
 րում են մի տեղ, շինում են գյուղ-  
 րեր և քաղաքներ, զբաղվում են յեր-  
 կրագործությամբ և արդյունաբերությամբ, գիտությունն ու ար-

վեստ, գիր ու դպրոց ունեն: Նստակյաց ժողովուրդներն ուրիշ  
 կերպ կոչվում են նաև կուլտուրական ժողովուրդներ—որինակ՝  
 հայերը, ռուսները, ֆրանսիացիք և այլն:

Կարգացեք «Բնության ազդեցությունը մարդու վրա», «Ոգտակար  
 բույսեր», «Ընտանի կենդանիներ» հոդվածները («Աշխ. գրույցներ»):



Նկ. 36. Քոչվորների բնակարանները (կիրգիզի վրանը և սամոզի շումը):

**ՄԱՐԳԻՆԱՅԻՆ ՑԵՂԵՐ**

Մարդիկ իրարից տարբերվում են վոչ միայն իրենց կենցաղով,  
 այլև կաշվի գույնով, գանգի ձևով և մազերի կազմվածքով: Բոլոր  
 մարդիկ բաժանվում են յերեք ցեղի—սպիտակ, դեղին և սևով:



Նկ. 37. Գեղին ցեղ—մոնղոլ և մոնղոլուհի:

Սպիտակ ցեղին պատկանում են հայերը, վրացիները, ռուսնե-  
 րը, ֆրանսիացիները, պարսիկները, արաբները և այլն: Այս ցեղին  
 պատկանող մարդկանց կաշին վարդագույն սպիտակ է, յերբեմն թուխ:  
 Մազերը բարակ են և խիտ աճում են գլխի և գեմքի վրա: Նրանք  
 մեծ մասամբ ապրում են Յեվրոպայում և Ասիայի արևմտյան մա-  
 սերում: Ամերիկան և Ավստրալիան գտնելուց հետո նրանք գաղթե-

ցին այդ աշխարհամասերը և այժմ Ամերիկայի և Ավստրալիայի ազգաբնակիչների մեծ մասը սպիտակ ցեղին և պատկանում:



Նկ. 38. Դեղին ցեղ—ամերիկական հնդիկ և մալայացի:

Դեղին կամ մանդոլական ցեղի մարդկանց գույնը գեղնավուն և Գանգը լայն և, կլոր, ալտուսկրները դուրս ընկած: Մազերը սև են, կոշտ ու հաստ և աճում են շատ նոսր: Աչքերը սև են, բայց նեղ և թեք դասավորված: Այդ ցեղին են պատկանում՝ 1. մանդոլական ժո-



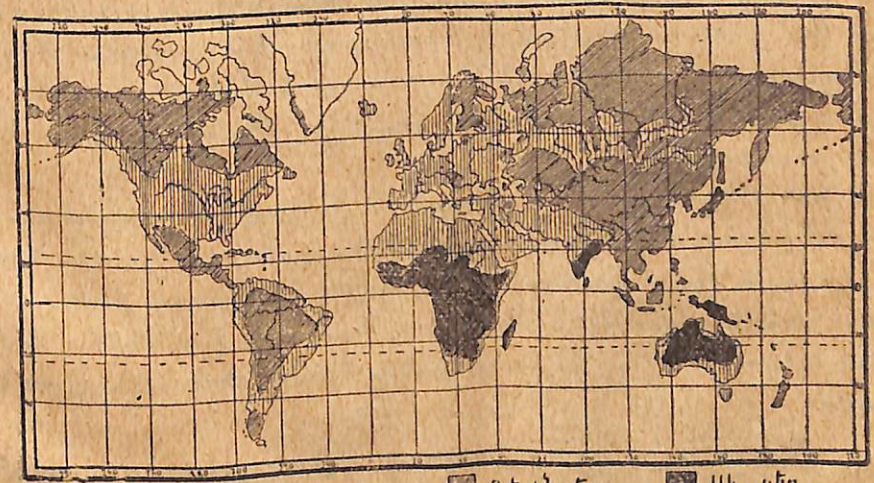
Նկ. 39. Սև ցեղ—նեգր և հոտտենտոտ:

ղովուրդները—այսինքն բուն մոնղոլները, չինացիները, յապոնացիները, տաճիկները (թյուրքերը), Ադրբեջանի թուրքերը և այլն: 2. մալայացիները, վոր ապրում են Մալայան արշիպելագում. 3. Ամերիկայի հնդիկները (հնդկացիները):

Սև վ ցեղի մարդկանց գույնը ընդհանրապես շատ մութ և, սկսած սևից մինչև կինամոնագույնը: Մազերը սև են, գլուխը փոքր ինչ կողքերից սեղմված, բիթը լայն, ծնոտները դուրս ցըցված, շրթունքները հաստ: Սև ցեղին են պատկանում՝ 1. նեգրերը, վոր ապրում են միջին Աֆրիկայում, 2. հոտտենտոտները և ըուշմենները, վոր ապրում են Հարավային Աֆրիկայում, 3. Նոր-Գվինեայի պապուասները, 4. Ավստրալիայի բնիկները—ավստրալիացիները:



Նկ. 40. Սև ցեղ—ավստրալիացի:



■ սպիտակ ցեղ   ■ դեղին ցեղ   ■ սև ցեղ

Նկ. 41. Մարդկային ցեղերի տարածումը յերկրագնդի վրա:

# Յ Ե Ր Կ Ր Ո Ր Դ Մ Ա Ս

## ԱՌԱՆՁԻՆ ԱՇԽԱՐՀԱՄԱՍԵՐԻ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

### I. Ա. Ս Ի Ա.

Մենք այժմ անցնելու յենք Ասիան, վոր ինչպես գիտեք, ամենամեծ աշխարհամասն է. նա Յեվրոպայից մեծ է մոտ 4 1/2 անգամ, իսկ Ավստրալիայից մոտ 6 անգամ:

Յեթե ուշադրութեամբ դիտեք գլոբուսը կամ կիսագնդերի քարտեզը, դուք կտեսնեք, վոր Ասիան շատ մոտ է մյուս աշխարհամասերին: Նա ուղղակի միացած է Յեվրոպայի հետ. կարծես Յեվրոպան Ասիայի թերակղզին լինի: Յեվրոպայի և Ասիայի սահմանը սովորաբար ընդունում են Ուրալյան լեռները, Ուրալ գետը և Կովկասյան լեռնաշղթան:

Ասիան Աֆրիկայի հետ միացած է Սուեզի պարանոցով, վորով այժմ անցնում է նշանավոր Սուեզի ջրանցքը: Այս ջրանցքով Միջերկրական ծովը միանում է Հնդկական օվկիանոսի հետ:

Նա մոտ է գտնվում և Ամերիկային, վորից բաժանվում է Բեռինգյան նեղուցով: Այդ նեղուցի լայնութունը մոտ 100 կիլոմետր է միայն:

Աշխատանք.—Քառանկյունիների միջոցով գծեցեք Ասիայի, Յեվրոպայի և Խորհրդ. Միութեան մեծութունների դիագրամը («Աշխարհ. տետր»—աշխ. 6):

Ասիայի ավերի գծագրությունը.—Ասիայի ավերը կտրտված են բազմաթիվ ծովերով ու ծոցերով: Արևելյան կողմն ընկած է Մեծ կամ Խաղաղ օվկիանոսը, վոր առաջացրել է մի շարք ծովեր (Բերինգյան, Ոխոտի, Յապոնական, Դեղին յևՎ Արևելյան Չինական ծովերը): Յույց տվեք:

Հարավային կողմը գտնվում է Հնդկական օվկիանոսը, վորի մասերն են Պարսից ծոցը և Կարմիր ծովը (ցույց տվեք):

Արևմտյան կողմից նրա ավերը վորոգում են Միջերկրական և

Սեվ ծովերը, վորոնք Ատլանտյան օվկիանոսի մասերն են կազմում (ցույց տվեք):

Բացի բազմաթիվ ծովերից և ծոցերից դուք տեսնում եք նաև բազմաթիվ կղզիներ և թերակղզիներ: Դեպի հարավ դարձած են Հնդկաստան, Հնդկաչին և Արաբիա թերակղզիները: Արևմտյան կողմում գտնվում է Փոքր Ասիան, իսկ արևելյան կողմում Կորեան և Կամչատկան (ցույց տվեք):

Կղզիների մեծ մասը գտնվում է նրա հարավ-արևելյան կողմը: Նշանավոր են Մալայան արշիպելագը (Բորնեո, Յավա, Սումատրա, Ցելեբես), Փիլիպպայան, Յապոնական կղզիները, Սախալինը և Յեյլունը (Հնդկաստանի մոտ): (Յույց տվեք):

Աշխատանք.—Ասիայի համը քարտեզի վրա նշանակեցեք բոլոր օվկիանոսները, ծովերը, ծոցերը և նեղուցները («Աշխարհ. տետր»—աշխատ. 7): Յենթադրենք թե դուք ցանկանում եք Բաթումի վրայով Ասիայի շուրջը ճանապարհորդել. կարո՞ղ եք ցույց տալ ձեր անցնելիք ճանապարհը:

Ասիայի ամենահարավային կետն է Բուրու, իսկ ամենահյուսիսայինը՝ Չելյուսկին: Մասշտաբի ոգնութեամբ վորոշեցեք թե Չելյուսկինից մինչև Բուրու քանի կիլոմետր կամ վերստ է:

Ասիայի մակերեվույթը.—Ասիան ամենաբարձր աշխարհամասն է. այստեղ են գտնվում յերկրագնդի ամենաբարձր լեռներն ու բարձրավանդակները, վորոնք ձրգվում են արևմուտքից դեպի արևելք:

Ամենաարևմտյան բարձրավանդակն է Փոքր Ասիան, վոր տարածվում է Միջերկրական ծովից մինչև Հայկական լեռնաշխարհը: Հայկական լեռնաշխարհից դեպի արևելք՝ մինչև Պամիր լեռնաշխարհը ձգվում է Իրանի բարձրավանդակը, վոր շրջապատված է Հալակը, վոր շրջապատված է Հարավային Իրանական, Ելբուրս, Հինդուկուշ և Սուլեյմանյան լեռ-



Նկ. 42. Պարսիկ գյուղացին տափանում է վարելահողը:

ներով: Պամիրից դեպի արևելք մինչև Նինգան գտնվում է Կենտրոնական Ասիան, վորի շուրջը գտնվում են Հիմալայան, Նինգան, Ալտայան և Տյան-Շան լեռները:

Ամենաբարձր լեռնաշղթաներն են, վոչ միայն Ասիայում, այլև ամբողջ յերկրագնդի վրա, Հիմալայը և Կարակորումը: Հիմալայների ամենաբարձր գագաթը—Եվերեստը ծովի մակերևույթից մոտ 9 կիլոմետր բարձր է, իսկ Կարակորումի գագաթը (Գոգվին-Ոստեն) ունի մոտ 8 1/2 կիլոմետր բարձրություն: Կարակորումը և Հիմալայն իրենց ամբողջ յերկարությունը ծածկված են մշտական ձյունով: «Հիմալայ» անունը նշանակում է «ձյունի հայրենիք»:

Բարձրավանդակներից ամենաբարձրն է Տիբեթը, վոր ընկած է Կենտրոնական Ասիայում, Կուեն-Լուն և Հիմալայ շղթաների մեջ:

Դաշտավայրերը գտնվում են Ասիայի յեզերքներին: Հայաստանից հարավ ընկած է Միջագետքի դաշտավայրը, վորի միջով հոսում են Յեփրատ և Տիգրիս գետերը: Այս գետերը իրենց հետ ավազ ու տիղմ բերելով, ժամանակի ընթացքում գոյացրել են Միջագետքի դաշտավայրը: Կենտրոնական Ասիայից հարավ ընկած է Հնդկական դաշտավայրը, վոր գոյացել է Ինդոս և Գանգես գետերի տգմից. դեպի հյուսիս Սեբերական դաշտավայրը, վորի միջով հոսում է Ուր գետը: Վերջապես Կենտրոնական Ասիայից արևելք գտնվում է Չինական դաշտավայրը (Հոանգ-հո կամ Դեղին գետով):



Նկ. 43. Տեղափոխության միջոցներից մեկը Պարսկաստանում:

Աշխատանք.— Ասիայի քարտեզի վրա ցույց տվեք բոլոր այն բարձրավանդակները, լեռներն ու դաշտավայրերը, վոր մենք հիշեցինք: Ի՞նչ լեռներով են շրջապատված Իրանը, Փոքր-Ասիան:

Ի՞նչու գետերը մեծ մասամբ Ասիայի միջին մասերից են սկսվում: Յուրյ տվեք գլխավոր գետերը:

Ասիայի համը քարտեզի վրա դաշտավայրերը ներկեցեք կանաչ գույնով, իսկ դաշտավայրերը՝ դարչինագույն: Գրեցեք գլխավոր բար-

ձրավանդակների, դաշտավայրերի և լեռնաշղթաների անունները («Աշխարհ. տետր»—աշխ. 9):

Նշանակեցեք նույն քարտեզի վրա գլխավոր գետերի անունները:

**ԱՍԻԱՅԻ ԿԼԻՄԱՆ ԵՄԿ ԲՈՒՍԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ**

Ասիան հարավից դեպի հյուսիս շատ է տարածված: Հնդկաստանն ու Հնդկաչինը գտնվում են տաք գոտում, մինչդեռ Սիբիրի հյուսիսային մասերը հյուսիսային ցուրտ գոտու մեջ են: Մյուս կողմից ել նրա մակերևույթը շատ մեծ է ու մասերը բազմազան: Պարզ է, վոր նրա կլիման ամեն տեղ միևնույնը չի կարող լինել:

Կենտրոնական Ասիան ովկիանոսներից հեռու յե գտնվում և շրջապատված է լեռնաշղթաներով: Ծովից փչող խոնավ քամիները այդ լեռների պատճառով չեն կարողանում խոնավություն հասցնել Կենտրոնական Ասիայի ներսը: Ահա այդ է պատճառը, վոր նրա կլիման շատ չոր է. անձրևներ շատ քիչ են գալիս և ընդարձակ տարածություններ ծածկված են անապատներով ու չոր տափաստաններով:

Բաց արեք «Աշխարհագրական տետրը» և դիտեցեք Ասիայի մըթնոլորտային տեղումների, բուսականության և ազգաբնակչության խտության քարտեզները և ասացեք. 1. վո՞րչափ մթնոլորտային տեղումներ են թափվում Կենտրոնական Ասիայում (այդ թվերը դուք կը գտնեք քարտեզի տակ, սանտիմետրերով արտահայտած): 2. Բուսականությունը արտահայտած է. անտառներ կան, ինչո՞ւ: 3. Ինչո՞ւ այստեղ շատ քիչ մարդ է ապրում: Հիշեցեք, ի՞նչ լեռներով է շրջապատված Կենտրոնական Ասիան:

Հյուսիսային Ասիան (Սիբիրը) ցուրտ է. սառնամանիքներն այստեղ հասնում են 40—50°-ի: Ովկիանոսի մոտ գետնինն այնքան խորն է սառչում, վոր ամառվա ընթացքում միայն գետնի յերեսն է հալվում: Հյուսիսային Սառուցյալ ովկիանոսից նա շատ քիչ գոլորշիներ է ստանում, իսկ Հնդկական և Խաղաղ ովկիանոսից բաժանվում է բարձր լեռներով, այդ պատճառով Հյուսիսային Ասիայի կլիման չոր է:

Դիտեցեք վերը հիշած քարտեզները և ասացեք. 1. Հյուսիսային Ասիայի վո՞ր մասում ավելի քիչ մթնոլորտային տեղումներ են թափվում: 2. Ի՞նչպիսի բուսականություն կա այստեղ: 3. Ինչո՞ւ տունդրաների շրջանում անտառ չկա: 4. Սիբիրի անտառները համարյա բազմազան են շամի և յեղենի ծառերից, ինչո՞ւ: 5. Արմավենին այստեղ կարո՞ղ կացած են շամի և յեղենի ծառերից, ինչո՞ւ: 6. Սիբիրի ազգաբնակչությունը խի՞տ է, ինչո՞ւ: 7. Սիբիրում մեկ քառ. կիլոմետրի վրա քանի մարդ է ապրում:

Հարավային Ասիան (Հնդկաստանը, Հնդկաչինը և Մալայան արշիպելագը) ունի շատ տաք կլիմա (ինչո՞ւ)։ Չմեռալից չի լինում և գետինը յերբեք ձյունով չի ծածկվում։ Մանավանդ մեծ նշանակություն ունեն մուսսոն կոչվող քամիները, վորոնք, ինչպես գիտենք, կես տարի ծովից են փչում, իսկ կես տարի՝ ցամաքից դեպի ծով։ Հարավային Ասիան ամբողջ Ասիայի ամենախոնավ մասն է։ Առատ տաքություն ու խոնավության պատճառով բուսականությունն այստեղ շատ ճոխ է։



Նկ. 44. Պարսիկները խաշխաշը կտրում, հավաքում են։ Այդ խաշխաշից պատրաստվում է ափեռն։

Ընդարձակ տարածություններ ծածկված են արևադարձային խիտ անտառներով. թեյը, բրինձը, արմավենի, սուրճը և այլն մեծ բերք են տալիս ազգաբնակչության։

Դիտեցեք քարտեզները և ասացեք, վորչափ մթնոլորտային տեղումներ են թափվում այստեղ։ 2. Ի՞նչպիսի անտառներ կան։ 3. Ազգաբնակչությունը խիտ է։ 4. Համեմատեցեք կենտրոնական Ասիան Հարավ. Ասիայի հետ. Ի՞նչ տարբերություն կա բուսականության, կլիմայի և ազգաբնակչության տեսակետից։

Արևելեյան Ասիան այսինքն Ասիայի այն մասը, վոր ընկած է կենտրոնական Ասիայից դեպի արևելք, նույնպես խոնավ և տաք կլիմա ունի։ Նրա մոտով անցնում է Կուրո-Սիվո տաք հոսանքը, վորը Արևելյան Ասիայի համար ունի այնպիսի նշանակություն, ինչպիսի նշանակություն ունի Գոլ՝ֆշտրոմը արևմտյան Յեվրոպայի համար։ Հարավ-արևելյան մուսսոններն անցնելով այդ հոսանքի վրայով հագենում են գոլորշիներով և ցամաքին մթնոլորտային առատ տեղումներ տալիս։ Կլիման այնքան տաք է, վոր Յապոնական կղզիներում աճում են մշտականաչ բույսեր, թեյ, բրինձ և այլն։

Դիտեցեք քարտեզները։ 1. Մթնոլորտային տեղումները վորչափ են։ 2. Ի՞նչպիսի անտառներ կան։ 3. Բնակիչները խիտ են, ինչո՞ւ։

կենտրոնական Ասիայից դեպի արևմուտք ընկած է Արևմտյան Ասիան, վորի մասերն են Փոքր-Ասիան, Հայկական լեռնաշխարհը, Արաբիան, Միջագետքը, Իրանը և Թուրանը (Թուրքաստանը)։ Այստեղ կլիման չոր է։ Իրանում և Արաբիայում ընդարձակ տարածություններ ծածկված են ավազով։ Բնակիչները կենտրոնացած են գլխավորապես ջրառատ տեղերում։

Ցույց տվեք Արևմտյան Ասիայի ամենաչոր տեղերը։ Ցույց տվեք Արաբիայի և Իրանի անապատները։ Ցույց տվեք Հայաստանի տեղը և գտեք նրա խոնավության չափը։ Փոքր-Ասիայի վոր մասն ավելի չոր է, ցույց տվեք։

Աշխատանք.—Ասիայի տարբեր խոնավություն ունեցող տեղերը ներկեցեք տարբեր գույներով («Աշխ. տետր»—աշխ. 9)։

Տարբեր գույներով ներկեցեք Ասիայի բուսական շրջանները («Աշխարհ. տետր»—աշխ. 10)։

**ԱՍԻԱՅԻ ԱԶԳԱՆՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ**

Ներկայումս Ասիայում ապրում է մոտ 1000 միլիոն մարդ, այսինքն յերկրագնդի ամբողջ ազգաբնակչության կեսից ավելին։ Ասիայի մակերևույթի մեծությամբ է 44 միլիոն քառակուսի կիլոմետր, ուրեմն մեկ քառ. կիլոմետր տարածության վրա ապրում են մոտ 23 մարդ։

Տունդրաների ազգաբնակչությունը շատ սակավ է։ Յերկրագործությունը հնարավոր չէ, իսկ ընտանի կենդանիներից կան միայն հյուսիսային յեղջերուներ և լծկան շներ։

Հիշեցեք սամոնիների կենցաղը։

Տունդրաներից հարավ ձգվում է տայգան, վոր նույնպես սակավամարդ է։ Խուլ անտառներում տեղ-տեղ ապրում են թափառական վորսորդներ, և միայն մեծ գետերի ափերին և Սիբիրի յերկաթուղու յերկարությունը ձգվում են ուսական գյուղեր։ Սիբիրի հարավային մասերում ուսները կտրատել են տայգաները և այժմ պալատում են յերկրագործությամբ և անասնապահությամբ։

Ասիայի տափաստանները չոր են, և յերկրագործության համար մեծ մասամբ անհարմար. այդ պատճառով այստեղ գլխավորապես ապրում են քոչվոր ժողովուրդներ, վորնք, յերբ մի տեղ խոտը չորանում է կամ պակասում, իրենց անասունների հետ քոչում են մի ուրիշ արոտատեղի։ Նստակյաց ժողովուրդներն ապրում են գետերի ափերին, բայց այդպիսի տեղեր շատ քիչ կան։

Բոլորովին ուրիշ պատկեր ենք տեսնում Հարավային և Արևելյան Ասիայում, վորտեղ ապրում է ամբողջ մարդկության կեսը: Հնդկական և Չինական դաշտավայրերում ազգաբնակչությունը այնքան խիտ է, վոր քառ. կիլոմետր տարածության վրա ապրում է 200-ից ավելի մարդ: Տաք կլիմայի, պարարտ հողի և առատ խոնավության պատճառով մարդիկ շատ վաղուց այստեղ գրադվում են յերկրագործությունը:



Նկ. 45. Թյուրք գյուղացիներ (Փ. Ասիայի միջին մասերից):

Դիտեցեք ազգաբնակչության խտության քարտեզը («Աշխարհագրական»):

Աշխատանք.—Ասիայի ազգաբնակչության խտությունը տարբեր գույներով ներկեցեք («Աշխարհ. տետր»—աշխ. 11):

Ասիայի ազգաբնակչության մեծ մասը ղեղին ցեղին է պատկանում: Դեղին ցեղի ժողովուրդներ են յապոնացիները, չինացիները, մոնղոլները, մալայացիները, տաճիկները և այլն:

Նրանք վճրտեղ են ապրում: Դիտեցեք քարտեզը («Աշխ. տետր»):

Սպիտակ ցեղին են պատկանում հայերը, վրացիները, քյուրդերը, պարսիկները, հնդիկները, ռուսները և այլն:

Ցույց տվեք սպիտակ ցեղի բնակչության տեղերը:

Հնդկաստանում և Յեյլոնում ապրում են ղրավիղները, վորոնք սև ցեղին են պատկանում:

Աշխատանք.—Տարբեր գույներով ներկեցեք Ասիայի ցեղերի քարտեզը («Աշխարհագր. տետր»—աշխ. 12):

Ասիայի պետությունները յեվ գաղութները.—Ասիայում գրտնվում են հետևյալ անկախ պետությունները՝ Չինաստանը, Յապոնիան, Պարսկաստանը, Թյուրքիան (Տաճկաստան), Մոնղոլիան և այլն: Այդ պետություններից ամենաուժեղն է Յապոնիան: Նա յուր ար-

դյունաբերությունը, ուղիղաձևությամբ և առևտրով յերկրագնդի մեծ պետություններից մեկն է:

Ասիական յերկրներից—Սիբիրը, Թուրանը (Կազակստան, Թուրքմենստան, Ուզբեկստան... հանրապետությունները) և Անդրկովկասը ընդունել են Խորհրդային իրավակարգ և մտնում են Խորհրդային Միության միջ:

Ասիայի մնացած մասերը գրավել են յեվրոպական պետությունները. այսպես՝ Անգլիան գրավել է Հնդկաստանը, Ֆրանսիան՝ Հրնդ-կաչինի մի մասը, Միացյալ Նահանգները՝ Ֆիլիպպյան կղզիները, Հոլլանդիան՝ Մալայան արշիպելագի կղզիները և այլն: Այդ կալվածները կոչվում են գաղութներ: Յուրաքանչյուր պետություն յուր գաղութներից արտահանում է զանազան հում նյութեր (բամբակ, բուրդ, հանքեր) և ուտելիղեն, իսկ դրա փոխարեն ներմուծում է բոլոր, հանքեր) և ուտելիղեն, իսկ դրա փոխարեն ներմուծում է բոլոր գործարանային ապրանքները և բավական թանգ գներով վաճառում տեղացիներին: Գաղութների ազգաբնակչությունը դրանից ուժում է և դժգոհում տիրող պետության դեմ: Այդպիսի դժգոհություն այժմ նկատվում է, որինակ՝ Հնդկաստանում Անգլիայի դեմ: Գաղութն իր ձեռքում պահելու համար, ամեն մի պետություն առանձին զորք է պահում այստեղ և դրանով յուր ցանկացած կարգը պահպանում:

Աշխատանք.—Գծեցեք գլխավոր պետությունների Ասիայում ունեցած կալվածների դիագրամը («Աշխարհ. տետր»—աշխ. 14):

Աշխատանք.—Դիագրամի միջոցով ցույց տվեք Ասիայի գլխավոր պետությունների և գաղութների ազգաբնակչության մեծությունը («Աշխարհագր. տետր»—աշխ. 15):

**Ա Ր Ե Վ Մ Տ Ե Ս Ն Ա Ս Ի Ա**

Ասիայի մասին ընդհանուր տեղեկություններ ստանալուց հետո, մենք այժմ կանգ կառնենք նրա առանձին մասերի վրա, և վորովհետև մենք ապրում ենք Արևմտյան Ասիայում, ուստի առաջին հերթին կխոսենք այն յերկրների մասին, վորոնք գտնվում են Արևմտյան Ասիայում:

Արևմտյան Ասիան ինչ յերկրներից է բաղկացած:

**Պ Ա Ր Ս Կ Ա Ս Տ Յ Ն**

Պարսկաստանը գտնվում է Խորհրդային Հայաստանի հարավարևելյան կողմը և բռնում է Իրանի մեծ մասը:

Քարտեզի վրա Պարսկաստանը փոքր է յերևում, բայց, իսկապես, նա Ֆրանսիայից մոտ յերեք անգամ մեծ է: Նրա մակերես-



Նկ. 46. Հնդկներ—նրանց հագուստը, դարձարանքները և բնակարանը: Հնդկի մեջքին բանաններ են: Հարուստ հնդկը վերադառնում է վորսից:

Վոյթը հավասար է 1,600,000 քառ. կիլոմետրի, իսկ բնակիչների թիվը՝ մոտ 10 միլիոն է: Միջին հաշվով ամեն մի քառ. կիլոմետրի վրա ապրում է մոտ 7 մարդ:

Պարսկաստանի ազգաբնակչությունն է խիստ, թե Հայաստանինը:

Նրա սահմաններն են հյուսիսից Խորհրդային Միությունը, արևմուտքից՝ Թյուրքիան և Միջագետքը, հարավից՝ Հնդկական ովկիանոսը, իսկ արևելքից՝ Ավղանստանն ու Բելուջիստանը:

Աշխատանք.—Պարսկաստանը վորեւ գույնով ներկեցիք: Գրեցեք Պարսկաստան, Պարսից ծոց, Կասպից ծով, Հայաստան, Թյուրքիա և Ավղանստան անունները («Աշխարհ. տետր»—աշխ. 13):

Կլիմա.—Պարսկաստանը ընդհանրապես չոր կլիմա ունի. զրա պատճառը շրջապատող լեռներն են: Հարավում ձգվում են Հարաբավային Իրանական, իսկ հյուսիսում Ելբուրս լեռնաշղթաները, վորոնք ծովից փչող քամիներին առաջն առնելով, թույլ չեն տայիս, վոր

խոնավությունն անցնի յերկրի ներսը: Ամբողջ Պարսկաստանի մեկ յերրորդը համարյա անապատներ են:

Յերկրագործությամբ և այգեգործությամբ զբաղվելու համար ամենահարմար տեղերն են գետերի և գետակների ափերը: Գետերից շատերը, լճերին չհասած, սատիկ շոգից գոլորշիանում են և շատերն էլ կորչում են ավազների մեջ: Բոլոր լճերն աղի յեն, իսկ հողը աղեխառն:

Հասկանալի յե, թե ինչպիսի մեծ նշանակություն պետք է ունենա վոռոգման խնդիրը Պարսկաստանում: Այգիներն ու արտերը ջրելու համար շատ անգամ ահագին հեռավորությունից առուներ են անցկացնում, և վորպեսզի աժառվա շոգերին ջուրը շատ չգոլորշիանա, այդ ջրանցքները գետնի տակով են բերում:

Բոլորովին ուրիշ կլիմա ունի Պարսկաստանի այն մասը, վոր ընկած է Կասպից ծովի ափին: Կասպից ծովից փչող քամիները վոռոգում են լեռների լանջերը և գոյացնում բավականաչափ գետակներ, վորոնք, ցած հոսելով, կենդանություն են տալիս դաշտերին: Կասպից ծովի յեզերքով են ձգվում Պարսկաստանի ամենաարգավանդ և ամենախոնավ շրջանները՝ Գիլանը և Մազանդարանը:

Բնակիչների զբաղմունքը.— Պարսկաստանը յերկրագործական յերկիր է: Բնակիչների մեծ մասն ապրում է գյուղերում և զբաղվում է գյուղատնտեսությամբ: Բայց պարսիկ գյուղացին աղքատ է վում է գյուղատնտեսությանը: Բայց պարսիկ գյուղացին աղքատ է վում է հողագործի. հողը մեծ մասամբ պատկանում է խաներին կամ շահնիս, վորոնք վարելահողերը կապարով տալիս են գյուղացիներին և բերքի մեկ մասն իրենք վերցնում: Հացահատիկներից ցանում են ցորեն, կորեկ և գարի: Գիլանում և Մազանդարանում մեծ տեղ են բռնում բրնձի և բամբակի ցանքսերը:

Պարսիկ գյուղացու համար մեծ նշանակություն ունի այգեգործությունը: Պարսկական խաղողը, գեղձը, ծիրանն ու թուզը հայտնի յեն իրենց քաղցր համով: Խաղողից պատրաստում են զանազան տեսակ շամիչներ, իսկ գեղձը, ծիրանն ու թուզը չորացնում են և մեծ քանակությամբ արտահանում: Պարսից ծոցի ափերին տարածված է փյունիկյան արմավենու մշակությունը:

Լեռնոտ տեղերում և առհասարակ այնտեղ, վորտեղ յերկրագործությունը բերք չի տալիս, այժմ էլ թափառում են քոչվոր ժողովուրդներ, վորոնք մեծ քանակությամբ վոչխար են պահում: Վոչխարի բրդից գորգեր են պատրաստում, կաշվից՝ պարսկական սափ-

յան, իսկ միտք գործածում են իբրև ուսուցիչ: Այժի բրդից պատ-  
րաստում են վրանների համար թաղիք: Բայց այդ կենդանիներն ուղտի  
և ծիու տեղը չեն բռնում: Յերկրի ներսը, յերկաթուղիներ չլինելու  
պատճառով, այժմ ել ապրանքները կարավաններով են փոխադրվում:

Առեվտուր.—Մինչև այժմ Պարսկաստանի առևտուրը գլխավորա-  
պես կատարվում է կարավաններով: Յերկաթուղիներն ունեն ընդա-  
մենը 563 կիլոմետր յերկարութուն: Ամենակարևորը Ջուլֆա—Թավ-  
րիզ յերկաթուղային գիծն է, վորով առևտուր են անում Խորհրդա-  
յին Միության հետ: Մյուս ճանապարհը, վորով Պարսկաստանն ա-  
ռևտուր է անում Խորհրդային Միության հետ, Կասպից ծովն է:  
Ռաշտի և Էնզելու վրայով Պարսկաստանը Խորհրդային Միություն-  
ից ներմուծում է գլխավորապես չթեղեն և շաքար, իսկ արտահա-  
նում է բրինձ, բամբակ, բուրդ, չոր միրգ և այլն:

Նա մեծ չափերով առևտուր է անում նաև Անգլիայի հետ (Պար-  
սից ծոցով՝ Բուշիր քաղաքի վրայով): Անգլիայից ներմուծում են  
գլխավորապես գործարանային ապրանքներ, իսկ Պարսկաստանից գըլ-  
խավորապես արտահանում են հում նյութեր: Արտահանվող ապ-  
րանքների մեջ մեծ տեղ է բռնում նավթը, վորով Պարսկաստանը  
այժմ ամբողջ յերկրագնդի վրա չորրորդ տեղն է բռնում:

Պեսական կազմը յիվ գլխավոր ֆադաֆները.—Պարսկաստանն  
անկախ պետութիւն է: Յերկիրը կառավարում է շահը, վորի իրա-  
վունքները սակայն սահմանափակված են մեջլիսով, այսինքն ժո-  
ղովրդի կողմից ընտրված պատգամավորների ժողովով:

Մայրաքաղաքն է Թեհրանը, վորի բնակիչների թիվն է մոտ  
220.000: Յերկրորդ մեծ քաղաքն է Թավրիզը, մոտ 200.000 բնակ-  
չով: Մյուս քաղաքներից նշանավոր են Սպահան, Մեշեդ (գորգե-  
րով), Ռաշտ, Ենզելի (նավահանգիստ Կասպից ծովի վրա), Բուշիր  
(նավահանգիստ Պարսից ծոցում):

Աշխատանք.— Համբ քարտեզի վրա նշանակեցեք գլխավոր քա-  
ղաքները: Մայրաքաղաքի տակն ընդգծեցեք («Աշխ. տետր», աշխա-  
տանք 16):

Մասշտաբով չափեցեք Յերևանի և Թեհրանի միջի հեռավորու-  
թյունը:

Մասշտաբի ոգնությամբ վորոշեցեք Ռաշտի և Բուշիրի միջի հե-  
ռավորութիւնը:

Գծեցեք Պարսկաստանի արտաքին առևտրի դիագրամը («Աշխարհ.  
տետր», աշխատանք 17):

Թյուրքիան Խորհրդային Հայաստանի հարևանն է: Սրանք իրա-  
քից բաժանվում են Արաքսով և Ախուրյանով:

Թյուրքիայի սահմանները կազմում են հարավից՝ Միջերկրական  
ծովը, Ասորիքը և Միջագետքը, արևելքից՝ Պարսկաստանը, Խորհր-  
դային Հայաստանը և Վրաստանը, հյուսիսից՝ Սև ծովը և վերջապես  
արևմուտքից՝ Եգեյան ծովը, վոր Միջերկրական ծովի մի մասն է:

Այսպիսով Թյուրքիայի մեջ մտնում են ամբողջ Փոքր-Ասիան և  
Հայկական լեռնաշխարհի մի մասը:

Աշխատանք.— Ասիայի քարտեզի վրա ցույց տվեք Թյուրքիայի  
սահմանները և սահմանակից յերկրները:

Համբ քարտեզի վրա գտեք Թյուրքիայի տեղը: Ներկեցեք Թյուր-  
քիան: Նշանակեցեք հարևան յերկրները, ծովերը («Աշխարհ. տետր»,  
աշխատանք 13):

Թյուրքիայի մակերևույթը հավասար է մոտ 785.000 քառ. կի-  
լոմետրի, իսկ բնակիչների թիվը՝ մոտ 12 միլիոն է: Բնակիչների մեծ  
մասը թյուրքեր (տաճիկներ) են, բացի նրանցից Թյուրքիայում ապ-  
րում են քյուրդեր, հույներ, հայեր և այլն:

Աշխատանք.—Գտեք Թյուրքիայի ազգաբնակչության խտութիւնը:  
Պարսկաստանն է խիտ, թե Թյուրքիան:

Թյուրքիայի գլխավոր մասն է Փոքր-Ասիան, վոր, ինչպես գի-  
տենք, մի բարձրավանդակ է, շրջապատված Պոնտոսի և Տավրոսի  
լեռներով: Նրա յեզերքները շրջապատող ծովերից բավական շատ  
խոնավութիւն են ստանում, ունեն տաք, ծովային կլիմա և պա-  
րարտ հող, իսկ ներսը տարածվում են չոր տափաստաններ:

Գյուղատնտեսութիւնը բնակիչների գլխավոր զբաղմունքն է:  
Չոր տեղերում (գլխավորապես Փոքր-Ասիայի ներսը) զբաղվում են  
անասնապահությամբ: Պահում են մեծ քանակությամբ այծ և վոչ-  
խար: Փոքր-Ասիայի անգորական այժը ամբողջ յերկրագնդի վրա  
հայտնի յե յուր քնքույշ բրդով:

Հացահատիկների ցանքսերի կողքին փովում են ընդարձակ տա-  
րածութիւններ, ծածկված ծխախոտով, ձիթենիներով, խաղողի այ-  
գիներով, բամբակով, խաշխաշով և զանազան պտղատու ծառերով:

Արտահանում են մեծ չափերով թուզ և չորացրած խաղող:  
Թյուրքիայի բնակիչների համար մեծ նշանակութիւն ունի և



յան, իսկ միտը գործածում են իբրև ուտելիք: Այժի բրդից պատ-  
րաստում են վրանների համար թաղիք: Բայց այդ կենդանիներն ուղտի  
և ճիու տեղը չեն բռնում: Յերկրի ներսը, յերկաթուղիներ չլինելու  
պատճառով, այժմ ել ապրանքները կարավաններով են փոխադրվում:

Առեվտուր.— Մինչև այժմ Պարսկաստանի առևտուրը գլխավորա-  
պես կատարվում է կարավաններով: Յերկաթուղիներն ունեն ընդա-  
մենը 563 կիլոմետր յերկարություն: Ամենակարևորը Ջուլֆա— Թավ-  
րիզ յերկաթուղային գիծն է, վորով առևտուր են անում Խորհրդա-  
յին Միության հետ: Մյուս ճանապարհը, վորով Պարսկաստանն ա-  
ռևտուր է անում Խորհրդային Միության հետ, Կասպից ծովն է:  
Ռաշտի և Էնգելու վրայով Պարսկաստանը Խորհրդային Միություն-  
ից ներմուծում է գլխավորապես չթեղեն և շաքար, իսկ արտահա-  
նում է բրինձ, բամբակ, բուրգ, չոր միրգ և այլն:

Նա մեծ չափերով առևտուր է անում նաև Անգլիայի հետ (Պար-  
սից ծոցով՝ Բուշիր քաղաքի վրայով): Անգլիայից ներմուծում են  
գլխավորապես գործարանային ապրանքներ, իսկ Պարսկաստանից գըլ-  
խավորապես արտահանում են հում նյութեր: Արտահանվող ապ-  
րանքների մեջ մեծ տեղ է բռնում նավթը, վորով Պարսկաստանը  
այժմ ամբողջ յերկրագնդի վրա չորրորդ տեղն է բռնում:

Պեհական կազմը յեկ գլխավոր փողափները.— Պարսկաստանն  
անկախ պետություն է: Յերկիրը կառավարում է շահը, վորի իրա-  
վունքները սակայն սահմանափակված են մեջլիսով, այսինքն ժո-  
ղովրդի կողմից ընտրված պատգամավորների ժողովով:

Մայրաքաղաքն է Թեհրանը, վորի բնակիչների թիվն է մոտ  
220.000: Յերկրորդ մեծ քաղաքն է Թավրիզը, մոտ 200.000 բնակ-  
չով: Մյուս քաղաքներից նշանավոր են Սպահան, Մեշեդ (գորգե-  
րով), Ռաշտ, Ննգելի (նավահանգիստ Կասպից ծովի վրա), Բուշիր  
(նավահանգիստ Պարսից ծոցում):

Աշխատանք.— Համր քարտեզի վրա նշանակեցեք գլխավոր քա-  
ղաքները: Մայրաքաղաքի տակն ընդգծեցեք («Աշխ. տետր», աշխա-  
տանք 16):

Մասշտաբով չափեցեք Յերևանի և Թեհրանի միջի հեռավորու-  
թյունը:

Մասշտաբի ոգնությամբ վորոշեցեք Ռաշտի և Բուշիրի միջի հե-  
ռավորությունը:

Գծեցեք Պարսկաստանի արտաքին առևտրի դիագրամը («Աշխարհ-  
տետր», աշխատանք 17):

Թյուրքիան Խորհրդային Հայաստանի հարևանն է: Սրանք իրա-  
րից բաժանվում են Արաքսով և Ախուրյանով:

Թյուրքիայի սահմանները կազմում են հարավից՝ Միջերկրական  
ծովը, Ասորիքը և Միջագետքը, արևելքից՝ Պարսկաստանը, Խորհրդ-  
դային Հայաստանը և Վրաստանը, հյուսիսից՝ Սև ծովը և վերջապես  
արևմուտքից՝ Եգեյան ծովը, վոր Միջերկրական ծովի մի մասն է:

Այսպիսով Թյուրքիայի մեջ մտնում են ամբողջ Փոքր-Ասիան և  
Հայկական լեռնաշխարհի մի մասը:

Աշխատանք.— Ասիայի քարտեզի վրա ցույց տվեք Թյուրքիայի  
սահմանները և սահմանակից յերկրները:

Համր քարտեզի վրա գտեք Թյուրքիայի տեղը: Ներկեցեք Թյուր-  
քիան: Նշանակեցեք հարևան յերկրները, ծովերը («Աշխարհ. տետր»,  
աշխատանք 13):

Թյուրքիայի մակերևույթը հավասար է մոտ 785.000 քառ. կի-  
լոմետրի, իսկ բնակիչները թիվը՝ մոտ 12 միլիոն է: Բնակիչների մեծ  
մասը թյուրքեր (տաճիկներ) են, բացի նրանցից Թյուրքիայում ապ-  
րում են քյուրդեր, հույներ, հայեր և այլն:

Աշխատանք.— Գտեք Թյուրքիայի ազգաբնակչության խտությունը:  
Պարսկաստանն է խիտ, թե Թյուրքիան:

Թյուրքիայի գլխավոր մասն է Փոքր-Ասիան, վոր, ինչպես գի-  
տենք, մի բարձրավանդակ է, շրջապատված Պոնտոսի և Տավրոսի  
լեռներով: Նրա յեղերքները շրջապատող ծովերից բավական շատ  
խոնավություն են ստանում, ունեն տաք, ծովային կլիմա և պա-  
րարտ հող, իսկ ներսը տարածվում են չոր տափաստաններ:

Գյուղատնտեսությունը բնակիչների գլխավոր զբաղմունքն է:  
Չոր տեղերում (գլխավորապես Փոքր-Ասիայի ներսը) զբաղվում են  
անասնապահությամբ: Պահում են մեծ քանակությամբ այծ և վոչ-  
խար: Փոքր-Ասիայի անգորական այժը ամբողջ յերկրագնդի վրա  
հայտնի յե յուր քնքույշ բրդով:

Հացահատիկների ցանքսերի կողքին փովում են ընդարձակ տա-  
րածություններ, ծածկված ծխախոտով, ձիթենիներով, խաղողի այ-  
գիներով, բամբակով, խաշխաշով և զանազան պողատու ծառերով:  
Արտահանում են մեծ չափերով թուզ և չորացրած խաղող:  
Թյուրքիայի բնակիչների համար մեծ նշանակություն ունի և

շերամապահութիւնը: Մետաքսը արտահանութեան գլխավոր առարկաներից մեկն է:

Գործարանները շատ քիչ կան: Ժողովրդի համար մեծ նշանակութիւն ունեն մանր արհեստանոցները:

Անգլիան, Ֆրանսիան և Միացյալ Նահանգները թյուրքիայից արտահանում են զանազան հում նյութեր — ծխախոտ, բուրդ, մետաքս, ափիոն, միրգ և այլն, իսկ ներմուծում են մեքենաներ, կտորեղեն և այլն:

Թյուրքիան հանրապետութիւն է: Մայրաքաղաքն է Անգորան: Առաջնակարգ նավահանգիստներ են Ջմյուռնիան, վոր յերկաթուղով միացած է Փոքր-Ասիայի միջին մասերի հետ, Տրապիզոնը և Սկուտարին:

Բացի Փոքր-Ասիայից թյուրքիային է պատկանում Բալկանյան թերակղզու մի մասը (Յեվրոպայում), վորի գլխավոր քաղաքն է Կոստանդնուպոլիս:

Աշխատանք.—Համր քարտեզի վրա նշանակեցեք լեռնաշղթաները և գլխավոր քաղաքները («Աշխարհ. տետր», աշխ. 16):  
Մասշտաբով չափեցեք Կոստանդնուպոլսի հեռավորութիւնը Յերևանից:

Մեր վեր կողմն է գտնվում Կոստանդնուպոլիսը:

Մ Ի Ջ Ա Գ Ե Տ Կ

Միջագետք.—Միջագետք կոչվում է այն դաշտավայրը, վորի միջով հոսում են Յեփրատ և Տիգրիս գետերը: Նրա կլիման շատ չոր է, վորովհետև նրա մի կողմը գտնվում է Արաբիան, իսկ մյուս կողմը՝ Իրանական լեռները: Բնակիչներն արաբներն են: Նրանց մեծ մասն ապրում է գետափերին և ոռոգիսներում ու մշակում է գլխավորապես փյունիկյան արմավենի, գետնընկույզ, բամբակ և այլն: Քոչվոր արաբները զբաղվում են անասնապահութեամբ: Արտահանում են հացահատիկ, գորգեր և նավթ:

Միջագետքը պատերազմից առաջ պատկանում էր Թյուրքիային, իսկ այժմ անկախ է և կազմում է Իրակի Թագավորութիւնը, վոր կախումն ունի Անգլիայից:

Գլխավոր քաղաքն է Բաղդադը, վոր գտնվում է Տիգրիսի վրա: Մյուս քաղաքներից նշանավոր են Մոսուլ և Բասրա: Բասրան կարևոր նավահանգիստ է. նրա վրայով է կատարվում ամբողջ արտաքին առևտուրը:

Աշխատանք.—Միջագետքը ներկեցեք («Աշխարհ. տետր», աշխ. 13):  
Գրեցեք Միջագետքի գլխավոր քաղաքներն ու գետերը («Աշխարհ. տետր», աշխ. 16):

Նույն քարտեզի վրա կարմիր գիծ բաշեցեք այն յերկաթուղու վերայով, վոր Կոստանդնուպոլիսը միացնում է Պարսից ծոցի (Բասրայի) հետ:

Արևմտյան Ասիայի կուլտուրական շրջանները ներկեցեք տարբեր գույներով («Աշխարհ. տետր», աշխ. 18):

Հ Ա Ր Ա Վ Ա Յ Ի Ն Ա Ս Ի Ա  
Հ Ն Գ Կ Ա Ս Ս Ա Ն

Հնդկաստանը Հարավային Ասիայի մեծ թերակղզիներից մեկն է: Նրա սահմաններն են՝ հյուսիսից Սուլեյմանյան և Հիմալայան լեռները, իսկ մնացած կողմերը՝ վորովիւմ են Հնդկական օվկիանոսով:

Հնդկաստանը յուր մեծութեամբ Յեվրոպայի համարյա կեսին է հավասար. նրա մակերեսովը 4.840.000 քառ. կիլոմետր է, բայց շատ են և բնակիչները: Հնդկաստանում ներկայումս ապրում են մոտ 320 միլիոն մարդ, վորոնց մեծ մասը սպիտակամորթ հնդիկներն են. բացի հնդիկներից այնտեղ ապրում են սևամորթ ղրավիդները, վնդալիները և այլն: Յեվրոպացիներից գլխավորապես ապրում են անգլիացիները, վորոնց թիվը հազիվ 300 հազարի յե հասնում:

Աշխատանք.—Համր քարտեզի վրա նշանակեցեք Հնդկաստանի սահմանակից յերկրները, շրջապատող ծովերը, գլխավոր գետերը և Յեյլոն կղզին («Աշխարհ. տետր», աշխ. 13):  
Հնդկաստանը վեր գրտում է գտնվում:

Համարյա ամբողջ Հնդկաստանը ծածկված է արգավանդ կարմրահողով: Ամառվա ընթացքում փչում են հարավ-արևմտյան մուսսոնները, վորոնք բավական վտուցում են յերկիրը. մանավանդ շատ անձրևներ են գալիս Գանգեսի, Բրամապուտրայի դաշտերում և Հիմալայաների լանջերում: Հիմալայաների այն լանջերը, վոր դեպի ծովն են դարձած՝ ծածկված են արևադարձային խիտ անտառներով: Շատ քիչ անձրևներ են գալիս միայն Ինդոսից արևմուտք: Տաք կլիմայի, քիչ անձրևներ են գալիս միայն Ինդոսից արևմուտք: Տաք կլիմայի, քիչ անձրևներ են գալիս միայն Ինդոսից արևմուտք: Տաք կլիմայի, քիչ անձրևներ են գալիս միայն Ինդոսից արևմուտք:

Բնակիչների զբաղմունքը.— Հնդկաստանը յերկրագոծական յերկիր է: Հնդիկները ցանում են մեծ քանակութեամբ ցորեն, վորը մրցում է ամերիկական ցորենի հետ: Հնդկաստանի կլիման

շերամապահությունը: Մետաքսը արտահանության գլխավոր առարկաներից մեկն է:

Գործարանները շատ քիչ կան: Ժողովրդի համար մեծ նշանակություն ունեն մանր արհեստանոցները:

Անգլիան, Ֆրանսիան և Միացյալ Նահանգները Թյուրքիայից արտահանում են զանազան հում նյութեր— ծխախոտ, բուրդ, մետաքս, ափիոն, միրգ և այլն, իսկ ներմուծում են մեքենաներ, կտորեղեն և այլն:

Թյուրքիան հանրապետություն է: Մայրաքաղաքն է Անգորան: Առաջնակարգ նավահանգիստներ են Զմյուռնիան, վոր յերկաթուղով միացած է Փոքր-Ասիայի միջին մասերի հետ, Տրապիզոնը և Սկուտարին:

Բացի Փոքր-Ասիայից Թյուրքիային է պատկանում Բալկանյան թերակղզու մի մասը (Յեվրոպայում), վորի գլխավոր քաղաքն է Կոստանդնուպոլիս:

Աշխատանք.— Համր քարտեզի վրա նշանակեցեք լեռնաշղթաները և գլխավոր քաղաքները («Աշխարհ. տետր», աշխ. 16):

Մասշտաբով չափեցեք Կոստանդնուպոլիսի հեռավորությունը Յերևանից:

Մեր վճիռը կողմն է գտնվում Կոստանդնուպոլիսը:

Մ Ի Ջ Ա Գ Ե Տ Բ

Միջագետք.— Միջագետք կոչվում է այն դաշտավայրը, վորի միջով հոսում են Յեփրատ և Տիգրիս գետերը: Նրա կլիման շատ չոր է, վորովհետև նրա մի կողմը գտնվում է Արաբիան, իսկ մյուս կողմը՝ Իրանական լեռները: Բնակիչներն արաբներն են: Նրանց մեծ մասնապրում է գետափերին և ոռոգիաներում ու մշակում է գլխավորապես փյունիկյան արմավենի, գետնընկույզ, բամբակ և այլն: Քոչվոր արաբները զբաղվում են անասնապահությամբ: Արտահանում են հացահատիկ, գորգեր և նավթ:

Միջագետքը պատերազմից առաջ պատկանում էր Թյուրքիային, իսկ այժմ անկախ է և կազմում է Իրակի Թագավորությունը, վոր կախումն ունի Անգլիայից:

Գլխավոր քաղաքն է Բաղդադը, վոր գտնվում է Տիգրիսի վրա: Մյուս քաղաքներից նշանավոր են Մոսուլ և Բասրա: Բասրան կարևոր նավահանգիստ է. նրա վրայով է կատարվում ամբողջ արտաքին առևտուրը:

Աշխատանք.— Միջագետքը ներկեցեք «Աշխարհ. տետր», աշխ. 13): Գրեցեք Միջագետքի գլխավոր քաղաքներն ու գետերը («Աշխարհ. տետր», աշխ. 16):

Նույն քարտեզի վրա կարմիր գիծ քաշեցեք այն յերկաթուղու վրայով, վոր Կոստանդնուպոլիսը միացնում է Պարսից ծոցի (Բասրայի) հետ:

Արևմտյան Ասիայի կուլտուրական շրջանները ներկեցեք տարբեր գույներով («Աշխարհ. տետր», աշխ. 18):

Հ Ա Ր Ա Վ Ա Յ Ի Ն Ա Ս Ի Ա

Հ Ն Գ Կ Ա Ս Ս Տ Ա Ն

Հնդկաստանը Հարավային Ասիայի մեծ թերակղզիներից մեկն է: Նրա սահմաններն են՝ հյուսիսից Սուելեյմանյան և Հիմալայան լեռները, իսկ մնացած կողմերը՝ վորովիցում են Հնդկական օվկիանոսով:

Հնդկաստանը յուր մեծությամբ Յեվրոպայի համարյա կեսին է հավասար. նրա մակերեսը 4.840.000 քառ. կիլոմետր է, բայց շատ են և բնակիչները: Հնդկաստանում ներկայումս ապրում են մոտ 320 միլիոն մարդ, վորոնց մեծ մասը սպիտակամորթ ննդիկներն են. բացի հնդիկներից այնտեղ ապրում են սևամորթ ղրավիդները, վնդլասները և այլն: Յեվրոպացիներից գլխավորապես ապրում են անգլիացիները, վորոնց թիվը հազիվ 300 հազարի յե հասնում:

Աշխատանք.— Համր քարտեզի վրա նշանակեցեք Հնդկաստանի սահմանակից յերկրները, շրջապատող ծովերը, գլխավոր գետերը և Յեյլոն կղզին («Աշխարհ. տետր», աշխ. 13):

Հնդկաստանը վճիռ գոտում է գտնվում:

Համարյա ամբողջ Հնդկաստանը ծածկված է արգավանդ կարմրահողով: Ամառվա ընթացքում փչում են հարավ-արևմտյան մուսսոնները, վորոնք բավական վոռոգում են յերկիրը. մանավանդ շատ անձրևներ են գալիս Գանգեսի, Բրամապուտրայի դաշտերում և Հիմալայների լանջերում: Հիմալայների այն լանջերը, վոր դեպի ծովն են դարձած՝ ծածկված են արևադարձային խիտ անտառներով: Շատ քիչ անձրևներ են գալիս միայն Ինդոսից արևմուտք: Տաք կլիմայի, արգավանդ հողի և առատ խոնավության շնորհիվ Հնդկաստանում լավ աճում են բրինձ, ցորեն, բամբակ, շաքարեղեգ, թեյ, բանան և այլն: Բնակիչների գրադմունքը.— Հնդկաստանը յերկրագոծական յերկիր է: Հնդիկները ցանում են մեծ քանակությամբ ցորեն, վորը մրցում է ամբրիկական ցորենի հետ: Հնդկաստանի կլիման

շատ նպաստավոր եւ և բրնձի համար: Բրինձը մեծ չափերով մշակում են Փանգեօի հովտում: Այնտեղ, վորտեղ գետեր չկան, հնդիկները ջրամբարներ են շինում, վոր հեղեղների ժամանակ լցվում են ջրով, իսկ հետո առանձին ջրանցքներով այդ ջուրը տեղափոխում են բրնձի արտերը և ջրում:

1923 թվին Հնդկաստանում ստացվել է 331 միլիոն ցենտներ բրինձ և 108 միլիոն ցենտներ ցորեն (ցենտները=6 փթի): Մի մարդուն քանի փութ բրինձ և ցորեն է համուում:

Բացի հացահատիկներից հրնդիկները մշակում են բամբակ, ջուտ (հնդկական կանեփ), շաքարեղեգ, ինդիգո, խաշխաշ և այլն:

Մաշխաշից պատրաստում են ափիոն, վոր արտահանվում է Չինաստան: Ամբողջ խաշխաշի բերքը անգլիական կառավարութունն է վերցնում: Ով ուզում է խաշխաշ մշակել, կառավարութունից իրավունք է վերցնում և միևնույն ժամանակ պարտավորվում է խաշխաշի բերքը կառավարությանը վաճառել վորոշված գնով:



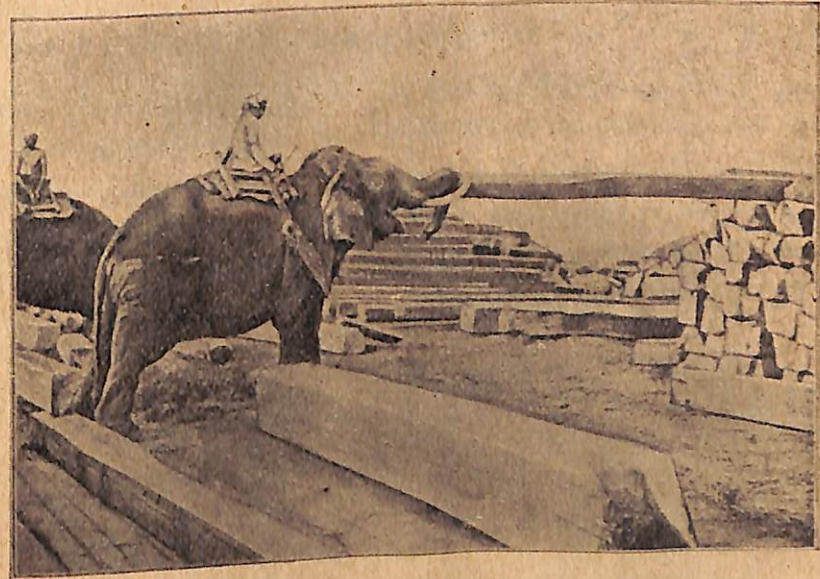
Նկ. 47. Հնդիկ վարում է բրնձի գառտը:

Այգիներում մշակում են արմավենի, մանավանդ թեյ:

1922 թ. Չինաստանը արտահանել է	34.500	տոնն թեյ	} թեյի բերքով Հնդկաստանը վոր տեղն է բռնում:
Հնդկաստանը	140.300	» »	
Յապոնիան	13.500	» »	
Ցեյլոնը	77.100	» »	
Հոլլանդական Հնդկաստանը (Մալայան արշիպելագ)	43.200	» »	
Մնացած յերկրները	1.000	» »	

Այս տեղեկութուններից հետո պետք է յեզրակացնենք, վոր հնդիկները շատ հարուստ են: Չէ վոր բնությունը հարուստ է, իսկ բերքը մեծ: Բայց դժբախտաբար հնդիկ գյուղացին, չնայելով այդ բոլոր հարստութուններին, աղքատ է: Աղքատության պատճառն այն

է, վոր Անգլիան այդ հարստութունները գլխավորապես հում վիճակում է արտահանում և տեղական գործարանային կյանքը շատ թույլ է: Յերկրորդ պատճառն էլ այն է, վոր անգլիացիները և տեղացի կալվածատերերը շահագործում են գյուղացուն, իսկ յերբ բերքը պակաս է լինում կամ յերաշտ, այն ժամանակ Հնդկաստանում միլիոնավոր մարդիկ սովամահ են լինում:



Նկ. 48. Հնդկական բնտանի փեղն աշխատում է:

Ներկայումս Հնդկաստանը գտնվում է Անգլիայի տիրապետության տակ և նրա համար մեծ նշանակութուն ունի: Այստեղից անգլիացիք արտահանում են՝ ջուտ, բամբակ, բրինձ, թեյ, կաշի և բուրդ, իսկ ներմուծում են բամբակի գործվածքներ, մեքենաներ և գործիքներ: Անգլիական գաղութների մեջ Հնդկաստանը յուր շահավետությամբ առաջինն է համարվում:

Ամբողջ Հնդկաստանի վարչության գլուխ է կանգնած անգլիական փոխարքան, վոր նշանակվում է անգլիական կառավարության կողմից: Նա նստում է Դելի քաղաքում: Բայց ամենամեծ քաղաքը Կալկաթան է (1.300.000 բնակչով): Մեծությամբ յերկրորդ տեղն է բռնում Բոմբեյ: Այս յերկու նավահանգիստների վրայով է կատարվում Հնդկաստանի արտաքին առևտուրը:

Ցեյլոնի վրա նշանավոր է Կոլոմբո քաղաքը:

Աշխատանք.— Համր քարտեզի վրա նշանակեցեք Հնդկաստանի նը-  
շանավոր քաղաքները («Աշխարհ. տետր», աշխ. 13):

Յուլյց տվեք Հնդկաստանից Անգլիա տանող ծովային ճանապարհը:  
Հնդկաստանի կուլտուրական շրջանները ներկեցեք տարբեր գույ-  
ներով («Աշխարհ. տետր», աշխ. 19):

Կարդացեք «Սուեզի ջրանցքը» և «Սինդապուր» հոդվածները («Աշ-  
խարհագրական զրույցներ»):

Ա Ր Ե Վ Ե Լ Յ Ա Ն Ա Ս Ի Ա

Յ Ա Պ Ո Ն Ի Ա

Յապոնիան գտնվում է Հեռավոր Արևելքում, Ասիայի արևելյան  
մասում: Նա բաղկացած է մի շարք կղզիներից, վորոնք ձգվում են  
հյուսիսից դեպի հարավ: Այդ կղզիներից ամենազխտավորներն են՝  
Հոնզո (Նիպոն), Կիո-Շիու, Շիկոկու և Յեսսու: Բացի դրանցից Յա-  
պոնիային են պատկանում՝ հյուսիսում Կուրիլյան կղզիները, Սա-  
խալինի կեսը, հարավում՝ Փորմոզա և Բիու-Կիու:



Նկ. 49. Յապոնական կառք:

Այսպիսով Յապոնիան բաղկացած է բազմաթիվ կղզիներից, բայց  
յապոնացու համար այդ կղզիները ներկայացնում են մի ամբողջա-  
կան յերկիր: Դա բացատրվում նրանով, վոր յապոնացիները լավ ծո-  
վագնացներ են, նրանց համար զժվար չէ մի կղզուց մյուս կղզին  
անցնելը:

Աշխատանք. — Յուլյց տվեք այն յերկաթուղային գիծը, վորով  
Մոսկվայից կարելի յէ հասնել Յապոնական ծովը:

Յուլյց տվեք այն ծովային ճանապարհը (սկսած Բաթումից), վորով  
կարելի յէ Յապոնիա հասնել:

Համր քարտեզի վրա նշանակեցեք Յապոնական մեծ կղզիների,  
շրջապատող ծովերի անունները («Աշխարհ. տետր», աշխ. 13):

Յապոնիան, առանց գաղութների, բռնում է 386.000 քառ.  
կիլոմետր տարածություն: Այդ, համեմատաբար, փոքր տարածության  
վրա ապրում են մոտ 56 միլիոն մարդ, վորոնք դեղին ցեղին են  
պատկանում: Ամեն մի քառ. կիլոմետրի վրա, միջին հաշվով, ապ-  
րում է 145 մարդ: Ազգաբնակչության խտությամբ նա զերազան-  
ցում է նույնիսկ Գերմանիային:

Յապոնիան Պորնդգային Հայաստանից բանի անգամ է խիտ:

Բնակիչների զբաղմունքը.— Ինչպես տեսանք Յապոնական կղզ-  
իները ձգվում են հյուսիսից դեպի հարավ. այդ պատճառով Յապո-  
նիայի հյուսիսային կղզիներ դաժան, ցուրտ կլիմա ունեն, իսկ հա-  
րավային կղզիներն, ընդհակառակը, տաք են, խոնավ և ունեն մերձ-



Նկ. 50. Յապոնացիներն արհեստանոցում պատրաստում են գիղեցիկ կավե անոթներ:

արևադարձային ճոխ բուսականություն: Յապոնիայի համար շատ մեծ  
նշանակություն ունի Կուրո-Սիվո ծովային տաք հոտանքը, վորի վը-  
րայով փչող հարավ-արևելյան մուսսոնները առատ գոլորշիներ են  
տանում դեպի Յապոնական կղզիները:

Այսպիսով կլիման չափազանց նպաստավոր է գյուղատնտեսութ-  
յան համար: Այնտեղ կարող են աճել այնպիսի թանգարժեք բույ-  
սեր, ինչպիսին են՝ բրինձը, թեյը, թթենին և այլն:

Բայց Յապոնիայում հարմար հողեր քիչ կան և յերկրի մեծ  
մասը ծածկված է լեռներով: Գյուղական մեկ ընտանիքին հազիվ  
մեկ դեսյատին վարելահող է հասնում: Ամեն մի այդպիսի վարելա-  
հող մշակում են, ջրում ու պարարտացնում այնպես, ինչպես այ-  
գին: Այդպիսի աշխատանքի շնովի՛վ, յապոնացին յուր վարելահողից  
մեծ բերք է վերցնում:

Յապոնիայի գլխավոր բույսը քրինձն է: Ամբողջ ազգաբնակու-  
թյունը կերակրվում է բրնձով: Թե ինչ նշանակություն ունի բրինձը  
յապոնացու համար, այդ յերեվում է նրանից, վոր փոխանակ «նա-  
խաճաշ, ճաշ, ընթրիք» ասելու յապոնացին ասում է «առավոտյան  
բրինձ, կեսորվա բրինձ, յերեկոյան բրինձ»: Չնայելով վոր Յապո-  
նիան բրնձի մեծ բերք է վերցնում, բայց և այնպես այդ բերքը չի  
բավականանում և ստիպված է լինում վորոշ չափով բրինձ ներմու-  
ծել ուրիշ տեղերից: Բացի բրնձից ցանում են ցորեն, գարի և յե-  
զիպտացորեն:

Յուրաքանչյուր յապոնացի յուր փոքրիկ վարելահողի կողքին  
մի փոքրիկ այգի ունի, վորտեղ թեյ և թթենի յե մշակում: Թեյի  
բերքով Յապոնիան հետ է Չինաստանից և Հնդկաստանից, բայց  
մետաքսի բերքով ամբողջ յերկրագնդի վրա առաջին տեղն է բռնում:

Չափազանց տարածված է և ձկնորսությունը: Շրջապատող ծո-  
վերը լիքն են թանգարժեք ձկներով, և յապոնացիներն այնքան  
ձուկ են ստանում, վոր յերբեմն չեն հասցնում աղելու և վորպեսզի  
չփչանա, նրանից բրնձի դաշտերը պարարտացնող նյութեր են  
պատրաստում:

Բրինձը և ձուկը յապոնացու համար նույնն են, ինչ վոր մեզ  
համար հացը և միսը: Կաթնեղեն չեն գործածում: Յեվ դա բնական  
է: Յապոնիան խիտ բնակված յերկիր է և մեկ քառ. կիլոմետր տա-  
րածության վրա ապրում է 145 մարդ: Այս չափ մարդ կերակրելու  
համար անհրաժեշտ է մշակել բոլոր պետքական հողերը, իսկ այս  
պայմաններում ազատ արոտատեղի չի մնում: Կան տեղեր, վոր  
կովին այնպիսի գարմանքով են նայում, ինչպես մենք զարմանքով  
նայում ենք փղին:

Յապոնացիները մեծ մասամբ գյուղերում են ապրում: Գյուղե-

բըն աչքի յեն ընկնում իրենց մաքրությամբ: Այստեղ դուք դռնե-  
րին թափած աղբ չեք տեսնի. ամեն ինչ գործ են ածում հողերը  
պարարտացնելու համար: Աղբ թափողին այստեղ չեն վարձատրում,  
ընդհակարակը, աղբ թափողն է տանաիրոջ փող տալիս, վորպեսզի  
նրա բակի աղբը հավաքի և տանի յուր նարեխոզը:

Մեսանի արտադրությունը 1921 թ.

Յապոնիան . . . 26 միլիոն կիլոգրամ:	} Այս աղյուսակից իմացեք, թե Յա- պոնիան յուր մետաքսի բերքով վճի- րորդ տեղն բռնում: Յապոնիան մետաքսի համաշխարհա- յին արտադրության վճի մասն է տալիս (արտահայտեցեք 0/0-ներով):
Չինաստանը 11 . . . » . . . »	
Իտալիան . . . 3,2 . . . » . . . »	
Ֆրանսիան . . . 0,2 . . . » . . . »	
Համաշխարհային արտադրությունը 42 միլիոն կիլոգրամ:	

Յապոնական արդյունաբերության մեջ առաջին տեղը բռնում է  
մանվածային գործը (կտորեղենը), մանավանդ բամբակից: Բամբակի  
գործարանների կենտրոնը Ուսական է. սա Յապոնիայի համար նույնն  
է, ինչ վոր Մանչեստերը Անգլիայի համար:

Ինչպես տեսանք, Յապոնիան խիտ բնակված յերկիր է և յուր  
հացը չի բավականանում (Հնդկաչինից ներմուծում է բրինձ, իսկ  
Մանչուրիայից՝ ցորեն ու բակլա): Նա չունի նաև բավականաչափ  
հում նյութեր յուր գործարանների համար: Յապոնիան դրսից պետք  
է ներմուծի բամբակ, ջուտ, կաշի, յերկաթ և այլն: Այս բոլորը կան  
հարևան յերկրներում, բայց այնտեղ նրա հետ մրցում են յեվրոպացի-  
ները: Ուժեղացնելով յուր նավատորմին ու գործը, նա գաղութներ է  
փնտրում իրեն համար, վորպեսզի կարողանա այնտեղից հում նյու-  
թեր ստանալ և միևնույն ժամանակ վաճառե այնտեղ յուր գործա-  
րանային ապրանքները: Ռուս-յապոնական պատերազմից հետո Յա-  
պոնիան զբաղեց Սախալին կղզու կեսը, Կորևան և Մանչուրիայի մի  
մասը—Պորտ-Արտուր նավահանգստով: Յապոնական կառավարու-  
թյունն առանձնապես ուշադրություն է դարձնում մանավանդ Չի-  
նաստանի վրա, վորտեղ յապոնական կապիտալիստներն առանձին  
թույլտվություն են ստացել հանքեր մշակելու համար և այնտեղ վա-  
ճառում են իրենց գործարանային ապրանքները:

Միաժամանակ նա յուր ուշադրությունը դարձնում է նաև գեպի  
Խաղաղ ովկիանոսի կողմը, վորտեղ բազմաթիվ կղզիներ կան: Պա-  
տերազմից հետո Յապոնիան ստացավ գերմանական գաղութները—

Մարիանյան, Կարողինյան յեվ Մարշալյան կողմները: Այստեղ ել նրան խոչնդոտ ե հանդիսանում Միացյալ Նապահանքները:

Այսպիսով յերեք խոշոր իմպերիալիստական պետութիւնները՝ Յապոնիան, Անգլիան ու Միացյալ Նահանգները մրցում են իրար հետ: Նրանցից ամեն մեկն աշխատում ե ապահովել յուր առևտուրը և արդյունաբերութիւնը: Յեվ դրա համար նրանցից ամեն մեկն աշխատում ե զինվել, ուժեղացնել յուր նավատորմիդը:

Յապոնիան յուր արտաքին առևտվով կարևոր տեղ ե բռնում. նրա նավերն այժմ յերթևեկում են բոլոր ովկիանոսների վրա:

Յապոնիայի առտախիւն առևտուր (1922 թ.)

Ներմուծված ե	Արտահանված ե
Բամբակ . . . . . 428 միլ. յին	Հում-մետաքս . . . . . 670 միլ. յին
Բուրդ . . . . . 55 » »	Մետաքս գործվածքներ 108 » »
Բրինձ . . . . . 61 » »	Բամբակե մանվածքներ
Շաքար . . . . . 64 » »	և գործվացքներ . . 337 » »
Յերկաթ . . . . . 128 » »	Ապակիներ և կավե իրեր 32 » »
Մեքենաներ . . . . . 114 » »	Թեյ . . . . . 18 » »

Բացատրեցեք այս աղյուսակը: Յապոնիայի արտաքին առևտրի մեջ ի՞նչ ապրանքներ կարևոր դեր են կատարում:

Յապոնիան միապետութիւն ե: Պետութեան գլուխն ե կայսրը (միկադո), վորի իրավունքները սահմանափակված են պարլամենտով:

Մայրաքաղաքն ե Տոկիոն (մոտ 2 միլիոն բնակչով), Յապոնիայի առևտրական գլխավոր կենտրոններից մեկն ե: Մյուս քաղաքներից նշանավոր են 1) Ոսակա (մոտ 1,300,000 բնակչով), գործարանային արդյունաբերութեան խոշոր կենտրոն ե, 2) Յոկոհամա, թեյի և մետաքսի առևտրի կենտրոն, 3) Նագասակի, նավահանգիստ, 4) Կիոտո, 5) Կոբե և այլն:

Աշխատանք.—Համը քարտեզի վրա ներկեցեք Յապոնիան («Աշխարհ. տետր»-աշխ. 13):

Մեր վճիռ կողմն ե գտնվում Յապոնիան:

Յերևանից Տոկիո քանի կիլոմետր ե. գտեք մասշտաբի ոգնութեամբ:

Աշխատանք.—Նշանակեցեք Յապոնիայի ծովերը, կղզիները և գլխաքաղաքները («Աշխարհ. տետր»-աշխ. 13):

Չ Ի Ն Ա Ս Տ Ա Ն

Չինաստանը գտնվում ե Արևելյան Ասիայում: Նրա սահմաններն են արևելքից Խաղաղ ովկիանոսը, հարավից՝ Հնդկաստանը, արև-

մուտքից՝ Պամիրը, իսկ հյուսիսից՝ Խորհրդային Միութիւնը և Մոնղոլիան: Այսպիսով Չինական պետութեան մեջ մտնում են բուն Չինաստանը, Կենտրոնական Ասիան (առանց Մոնղոլիայի) և Մանջուրիան:

Առանց Կենտրոնական Ասիայի և Մանջուրիայի Չինաստանը բռնում ե մոտ 4 միլիոն քառ. կիլոմետր, 420 միլիոն բնակչով, իսկ տիրապետութիւններով 8.350.000 քառ. կիլոմետր, 438 միլիոն բնակչով: Յուր բնակիչների թվով նա առաջին պետութիւնն ե ամբողջ յերկրագնդի վրա: Բուն Չինաստանում միջին հաշվով մի քառ. կիլոմետրի վրա ապրում ե 106 մարդ, իսկ կան տեղեր, ուր մեկ քառ. կիլոմետրի վրա ապրում ե նույնիսկ 300-ից ավելի մարդ: Ամեն տարի, խտութեան պատճառով, շատ չինացիներ թողնում են իրենց հայրենիքը և գաղթում ոտար յերկրներ (Մանջուրիա, Հնդկաստան, Հար. Ա.Ֆրիկա, Ավստրալիա, Ամերիկա):

Աշխատանք.—Ասիայի համը քարտեզի վրա ներկեցեք ամբողջ Չինաստանը (Կենտր. Ասիայի և Մանջուրիայի հետ), («Աշխարհ. տետր»-աշխ. 13):

Չինաստանի հարևան յերկրները վորո՞նք են:

Համը քարտեզի վրա նշանակեցեք բուն Չինաստանը, Արևել. Թուրքաստանը, Տիբետը և Մանջուրիան: Գրեցեք գլխավոր գետերի անունները:

Բնակիչների զբաղմունքը.— Չինաստանը գյուղատնտեսական յերկիր ե: Վարելահողերը մանր են և յուրաքանչյուր ընտանիքին միջին հաշվով ընկնում ե մեկ դեսյատին հող. 5—6 դեսյատին ունեցողն արգեն կալվածատեր ե համարվում:

Հարավային Չինաստանը տաք ե և խոնավ, հարավ-արևելյան մուսսոնները բավական խոնավութիւն են բերում, այդ պատճառով այնտեղ մշակում են բրինձ, թեյ, թթենի և այլն, իսկ հյուսիսային Չինաստանում, վոր ավելի չոր ե՝ ցորեն և բակլա են ցանում: Բրինձի բերքով Չինաստանը յերկրագնդի վրա առաջին տեղն ե բռնում, բայց, չնայելով դրան, տարեկան մոտ 30 միլիոն փութ ել դրսից են ներմուծում:

Պատերազմից առաջ Չինաստանը թեյի բերքով առաջին պետութիւնն եր, իսկ այժմ առաջին տեղը զբաղել են Հնդկաստանը և Յեյոնը:

Չինացու համար մեծ նշանակութիւն ունի և ըամբակը: Բամբակի բերքով Չինաստանը յերրորդ տեղն ե բռնում:

Հարավային Չինաստանի կարևոր բույսերից մեկն ել թթենին

Մարիանյան, Կարոլինյան յեւ Մարշալյան կղզիները: Այստեղ ել նրան խոչնդոտ ե հանդիսանում Միացյալ Նապոլեոնները:

Այսպիսով յերեք խոշոր իմպերիալիստական պետութիւնները՝ Յապոնիան, Անգլիան ու Միացյալ Նահանգները մրցում են իրար հետ: Նրանցից ամեն մեկն աշխատում ե ապահովել յուր առևտուրը և արդյունաբերութիւնը: Յեւ գրա համար նրանցից ամեն մեկն աշխատում ե զինվել, ուժեղացնել յուր նավատորմիդը:

Յապոնիան յուր արտաքին առևտվով կարևոր տեղ ե բռնում. նրա նավերն այժմ յերթևեկում են բոլոր ովկիանոսների վրա:

Յապոնիայի արտաքին առևտուր (1922 թ.)

Ներմուծված ե	Արտահանված ե
Բամբակ . . . . . 428 միլ. յեն	Հում-մետաքս . . . . . 670 միլ. յեն
Բուրդ . . . . . 55 » »	Մետաքսե գործվածքներ 108 » »
Բրինձ . . . . . 61 » »	Բամբակե մանվածքներ և գործվացքներ . . 337 » »
Շաքար . . . . . 64 » »	Ապակիներ և կավե իրեր 32 » »
Յերկաթ . . . . . 128 » »	Թեյ . . . . . 18 » »
Մեքենաներ . . . . . 114 » »	

Բացատրեցեք այս աղյուսակը: Յապոնիայի արտաքին առևտրի մեջ ի՞նչ ապրանքներ կարևոր դեր են կատարում:

Յապոնիան միապետութիւն ե: Պետութեան գլուխն ե կայսրը (միկադո), վորի իրավունքները սահմանափակված են պարլամենտով:

Մայրաքաղաքն ե Տոկիոն (մոտ 2 միլիոն բնակչով), Յապոնիայի առևտրական գլխավոր կենտրոններից մեկն ե: Մյուս քաղաքներից նշանավոր են 1) Ոսակա (մոտ 1,300,000 բնակչով), գործարանային արդյունաբերութեան խոշոր կենտրոն ե, 2) Յոկոհամա, թեյի և մետաքսի առևտրի կենտրոն, 3) Նագասակի, նավահանգիստ, 4) Կիոտո, 5) Կոբե և այլն:

Աշխատանք.—Համր քարտեղի վրա ներկեցեք Յապոնիան («Աշխարհ. տետր»-աշխ. 13):

Մեր վեր կողմն ե գտնվում Յապոնիան: Յերևանից Տոկիո քանի կիլոմետր ե. գտեք մասշտաբի ոգնութեամբ: Աշխատանք.—Նշանակեցեք Յապոնիայի ծովերը, կղզիները և գլխաքաղաքները («Աշխարհ. տետր»-աշխ. 13):

Չ Ի Ն Ա Ս Տ Ա Ն

Չինաստանը գտնվում ե Արևելյան Ասիայում: Նրա սահմաններն են արևելքից Խաղաղ ովկիանոսը, հարավից՝ Հնդկաչինը, արև-

մուտքից՝ Պամիրը, իսկ հյուսիսից՝ Խորհրդային Միութիւնը և Մոնղոլիան: Այսպիսով Չինական պետութեան մեջ մտնում են բուն Չինաստանը, կենտրոնական Ասիան (առանց Մոնղոլիայի) և Մանջուրիան:

Առանց կենտրոնական Ասիայի և Մանջուրիայի Չինաստանը բռնում ե մոտ 4 միլիոն քառ. կիլոմետր, 420 միլիոն բնակչով, իսկ տիրապետութիւններով 8.350.000 քառ. կիլոմետր, 438 միլիոն բնակչով: Յուր բնակիչների թվով նա առաջին պետութիւնն ե ամբողջ յերկրագնդի վրա: Բուն Չինաստանում միջին հաշվով մի քառ. կիլոմետրի վրա ապրում ե 106 մարդ, իսկ կան տեղեր, ուր մեկ քառ. կիլոմետրի վրա ապրում ե նույնիսկ 300-ից ավելի մարդ: Ամեն տարի, խտութեան պատճառով, շատ չինացիներ թողնում են իրենց հայրենիքը և գաղթում ոտար յերկրներ (Մանջուրիա, Հնդկաչին, Հար.-Աֆրիկա, Ավստրալիա, Ամերիկա):

Աշխատանք.—Ասիայի համր քարտեղի վրա ներկեցեք ամբողջ Չինաստանը (կենտր. Ասիայի և Մանջուրիայի հետ), («Աշխարհ. տետր»-աշխ. 13):

Չինաստանի հարևան յերկրները վորո՞նք են: Համր քարտեղի վրա նշանակեցեք բուն Չինաստանը, Արևել. Թուրքաստանը, Տիրետը և Մանջուրիան: Գրեցեք գլխավոր գետերի անունները:

Բնակիչների զբաղմունք.— Չինաստանը գյուղատնտեսական յերկիր ե: Վարելահողերը մանր են և յուրաքանչյուր ընտանիքին միջին հաշվով ընկնում ե մեկ դեպատին հող. 5—6 դեպատին ունեցողն արդեն կալվածատեր ե համարվում:

Հարավային Չինաստանը տաք ե և խոնավ, հարավ-արևելյան մուսսոնները բավական խոնավութիւն են բերում, այդ պատճառով այնտեղ մշակում են բրինձ, թեյ, թթենի և այլն, իսկ հյուսիսային Չինաստանում, վոր ավելի չոր ե՝ ցորեն և բակլա են ցանում: Բրինձի ընդրով Չինաստանը յերկրագնդի վրա առաջին տեղն ե բռնում, բայց, չնայելով դրան, տարեկան մոտ 30 միլիոն փութ ել դրսից են ներմուծում:

Պատերազմից առաջ Չինաստանը թեյի ընդրով առաջին պետութիւնն եր, իսկ այժմ առաջին տեղը զբաղել են Հնդկաստանը և Յեյլոնը:

Չինացու համար մեծ նշանակութիւն ունի և ըամբակը: Բամբակի բերքով Չինաստանը յերրորդ տեղն ե բռնում:

Հարավային Չինաստանի կարևոր բույսերից մեկն ել թթենին



ե, վորի տերևներով կերակրում են շերամի թրթուռներին: Մե-  
տաքսի արտադրութեամբ այժմ Չինաստանը Յապոնիայից հետ ե  
մուտ:

Չինացին որինակելի յերկրագործ ե: Յուր փոքրիկ վարելա-  
հողերի վրա մեծ խնամք ե թափում: Պարարտացնելու համար նա  
հավաքում ե անասունների աղբը և վեղրոններով տանում յուր վա-  
րելահողը: Չբավականանալով այն անձրևներով, վոր մուսսոնները  
բերում են, չինացիները գետերից ջրանցքներ են անցկացնում և  
ջրում արտերը: Բայց չնայելով այդ բոլորին, չինացին աղքատ ե:

Չինացին վոչ միայն շնորքով և ընդունակ յերկրագործ ե, այլ  
և լավ արհեստավոր ե: Նրա հախճապակյա գեղեցիկ ամանները, մե-  
տաքսե գործվածքները, բամբուկից գործած կողովները, ասեղնա-  
գործ կտորեղենը հայտնի յեն ամբողջ յերկրագնդի վրա:

Բայց և այնպես չինական արհեստավորները չեն կարողանում  
մրցել յեվրոպական և յապոնական ֆաբրիկաների հետ: Անգլիացի-  
ները, յապոնացիները և ամերիկացիները բերում են իրենց յերկրներից  
գործարանային սպրանքներ և վաճառում այստեղ. միևնույն ժամա-  
նակ նրանք առանձին իրավունք են ստացել նոր յերկաթուղիներ  
անցկացնելու, հանքեր մշակելու և գործարաններ հիմնելու: Բազմա-  
թիվ հում նյութերի շարքում ստարները (մանավանդ յապոնացիներ-  
ը) Չինաստանից արտահանում են մեծ քանակութեամբ քարածուխ  
և յերկաթ: Այսպիսով Չինաստանն անունով ե անկախ, բայց փաս-  
տորեն նա ներկայացնում ե մի շուկա, գաղութ յերեք ուժեղ պե-  
տութիւնների համար:

Անգլիացիները, իրենց առևտուրը ապահովելու համար, գրավե-  
ցին Հոնգ-Կոնգ կղզին, վորտեղ հիմնեցին Հոնգ-Կոնգ նավահանգիստը:  
Ներկայումս Չինաստանի հետ մեծ չափով առևտուր են անում  
նաև Յապոնիան և Միացյալ Նահանգները:

Չինաստանի պեսական կազմը յեվ փաղափներ. — Չինաստանը  
յերկար ժամանակ միապետութիւն եր. պետութեան գլուխն եր «յեր-  
կնքի վորդին» — կայսրը: Բայց 1911 թ. հեղափոխութիւն տեղի ու-  
նեցավ, և Չինաստանը դարձավ հանրապետութիւն:

Յերկրի մայրաքաղաքն ե Պեկինը (1.300.000 բնակչով) — հախ-  
ճապակյա, ապակյա իրերի և մետաքսե գործվածքների կենտրոնն ե:  
Յերկաթուղով միացած ե Տյան-Յզին նավահանգստի հետ: Գլխավոր  
նավահանգիստներն են Տյան-Յզին, Շանգհայ յեվ Կանտոն:

Շանգհայը (1.600.000 բնակչով) գտնվում ե Յան-Յե-Կյանգի  
գետաբերանում: Նա վոչ միայն Չինաստանի, այլ և ամբողջ Հեռա-  
վոր Արևելքի խոշոր նավահանգիստն ե: Այստեղ կարելի յե տեսնել  
յերկրագնդի ամեն ծայրից յեկած շոգենավեր:

Կանտոնը (1 միլիոն բնակչով) Հարավային Չինաստանի գլու-  
խավոր քաղաքն ե: Նրա դիմացը գտնվում ե Հոնգ-Կոնգ կղզին և  
նավահանգիստը, վոր պատկանում ե անգլիացիներին: Հանկոու (1.500  
հազար բնակչով) ամբողջ Չինաստանի թեյի գլխավոր շուկան ե:

Չինաստանի տիրապետութիւններից կարևորն ե Մանչուրիան,  
վորի գլխավոր քաղաքն ե Մուկդենը: Սա գտնվում ե Մանչուրական  
յերկաթուղու գծի վրա:

Աշխատանք.— Համր քարտեզի վրա նշանակեցեք Չինաստանի գլու-  
խավոր քաղաքները («Աշխ. տետր» — աշխ. 20):

Մեր վճիռ կողմն ե գտնվում Պեկինը:

Յերևանից Պեկին քանի կիլոմետր ե:

Կանտոնից Պեկին քանի կիլոմետր ե:

II. Յ Ե Վ Ր Ո Պ Ա

Յեվրոպան մյուս աշխարհամասերի նկատմամբ շատ հարմար  
դիրք ունի. այստեղից հեշտութեամբ կարելի յե անցնել Ասիա, Աֆ-  
րիկա և Ամերիկա: Յեվրոպան Ասիայի շարունակութիւնն ե կազ-  
մում, իսկ Աֆրիկայից բաժանվում ե Միջերկրական ծովով, վոր յեր-  
բեք չի սառչում: Ատլանտյան ովկիանոսի վրայով Յեվրոպայի և Ամե-  
րիկայի միջև յերթևեկում են հսկայական շոգենավեր:

Ափերի գծագրութիւնը.— Վոչ մի աշխարհամաս այնքան շատ  
ծովեր, ծոցեր, թերակղզիներ ու կղզիներ չունի, ինչպես Յեվրոպան:  
Հյուսիսային կողմը գտնվում ե Հյուս. Սառ. ովկիանոսը, արևմտյան  
կողմը՝ Ատլանտյան ովկիանոսը, իսկ հարավային կողմը՝ Միջերկրա-  
կան ծովը:

Աշխատանք.— Յեվրոպայի քարտեզի վրա ցույց տվեք 1) Սպի-  
տակ ծովը, Գերմանական ծովը, Լամանշի նեղուցը, Չիբրալտարի նե-  
ղուցը, Միջերկրական ծովը, Կոստանդնուպոլսի նեղուցը, Սև և Ազովի  
ծովերը:

2) Սկանդինավյան, Պիրենեյան, Ապեննինյան և Բալկանյան թերա-  
կղզիները:

3) Իսլանդիա, Մեծ Բրիտանիա, Իրլանդիա, Միցիլիա կղզիները:

Այդ բոլոր անունները նշանակեցեք Յեվրոպայի համր քարտեզի  
վրա («Աշխարհ. տետր», աշխատանք 22):

Այս բոլոր ծովերը, ծոցերը, թերակղզիներն ու կղզիները պատ-  
ճառ են յեղել, վոր ծովագնացութիւնը Յեվրոպայում մեծ չափով  
գարգացել է: Առաջին մեծ ծովային ճանապարհորդութիւնները յեվ-  
րոպացիները կատարեցին (Մագելան, Կոլումբոս և ուրիշները):

Աշխատանք.— Ցույց տվեք Պիրենեյան, Ալպյան, Բալկանյան և Կար-  
պատյան լեռները:

Նշանակեցեք այդ լեռները համը քարտեզի վրա («Աշխարհ. տետր»,  
աշխ. 22):

Ներկեցեք գաշտավայրերը և բարձրավանդակները («Աշխարհագրա-  
կան տետր», աշխ. 23):

Կլիմա.— Յեվրոպան գտնվում է բարեխառն գոտում. բացառու-  
թյուն է կազմում նրա հյուսիսային մի փոքրիկ մասը: Յեվրոպայի  
կլիման առողջարար է. այստեղ չկա վոշ տաք գոտու թուլացնող  
շոգը և վոշ ել բևեռային սառնամանիքը: Յեվրոպայի կլիմայի վրա  
մեծ ազդեցութիւն է անում Ատլանտյան ովկիանոսը, վորը, մտնելով  
ցամաքի խորքերը, մեղմացնում է ամառային շոգը և ձմեռային սառ-  
նամանիքը: Այդ ովկիանոսի շնորհիվ Արևմտյան Յեվրոպայում ձմեռը  
շատ ցուրտ չի լինում, իսկ ամառը շոգ չէ: Մեծ է մանավանդ  
Գոլֆշտրոմ հոսանքի ազդեցութիւնը: Գոլֆշտրոմի շնորհիվ Յեվրոպայի  
հյուսիս-արևմտյան կողմի ծովերը, վոր գտնվում են ցուրտ գոտում,  
ձմեռը չեն սառչում: Գոլֆշտրոմը Յեվրոպայի «վառարանն է»:

Բայց Գոլֆշտրոմը և Ատլանտյան ովկիանոսը հավասարապես չեն  
աաքացնում ամբողջ Յեվրոպան. որինակ՝ Իրլանդիայում ձմեռը, հուն-  
վարին  $+8^{\circ}$  է լինում, իսկ արևելյան մասերում (Միուլթյան մեջ)  
հունվարին բարեխառնութիւնն իջնում է մինչև  $-8^{\circ}$ , սառնամա-  
նիքները հասնում են մինչև  $-30^{\circ}$ : Ատլանտյան ովկիանոսից դեպի  
արևելք վորքան ավելի հեռանում ենք, այնքան քիչ մթնոլորտային  
սեղումներ են լինում:

Ուրեմն արևմտյան Յեվրոպան ունի մեղմ, ծովային կլիմա, իսկ  
արևելյան Յեվրոպան՝ շոք, ցամաքային կլիմա: Արևմտյան Յեվ-  
րոպայի գետերը ձմեռվա ընթացքում չեն սառչում, իսկ արևելյան  
Յեվրոպայի գետերը ծածկվում են սառույցի հաստ շերտով:

Մեծ տարբերութիւն կա և հյուսիսային ու հարավային Յեվրո-  
պայի միջև: Հյուսիսում տարածվում են տունդրաներ, իսկ հարա-  
վում աճում են նարինջ, կիտրոն, ձիթենի և այլն:

Աշխատանք.— Ներկեցեք տարբեր խոնավութիւն ունեցող տե-  
րերը («Աշխարհ. տետր», աշխ. 24):

Ներկեցեք Յեվրոպայի բուսական շրջանները («Աշխար. տետր»,  
աշխատանք 25):

Յեվրոպայի ազգաբնակչությունը.— 10 միլիոն քառակուսի կի-  
լոմետրի վրա ապրում է մոտ 435 միլիոն մարդ, այսինքն մի քառ-  
կիլոմետրի վրա ապրում է մոտ 44 մարդ, մինչդեռ Ասիայում ապ-  
րում է 23 մարդ, Աֆրիկայում 5 մարդ, Ամերիկայում 5 մարդ, իսկ  
Ավստրալիայում մեկ քառ. կիլոմետրին մեկ մարդ էլ չի հասնում:

Յերկրագնդի ամենալուսավոր, քաղաքակրթված ժողովուրդները  
Յեվրոպայում են ապրում: Այստեղ են գարգացել գիտութիւնն ու  
արվեստը, այստեղ են գտնվել շոգեշարժ և ելեքտրաշարժ մեքենա-  
ները, այստեղ են հիմնվել խոշոր գործարաններ ու ֆաբրիկաներ:  
Ամերիկան ու Ավստրալիան գտնվելուց հետո յեվրոպացիները գաղ-  
թեցին այդ յերկրները և այստեղ հիմնեցին նոր պետութիւններ կամ  
գաղութներ: Նրանք գաղթեցին նաև Ասիա և Աֆրիկա: Այսպիսով  
յեվրոպական գիտութիւնն ու արվեստը տարածվեց ամբողջ յերկ-  
րագնդի վրա:

Յեվրոպայում այժմ կան 30 անկախ պետութիւններ, վորոն-  
ցից Խորհրդային Միութեան սահմանակից են՝ Փինլանդիան, Շուտ-  
նիան, Լատվիան, Լիտվան, Լեհաստանը և Ռումինիան: Իրանցից  
դեպի արևմուտք գտնվում են մի շարք պետութիւններ, վորոնցից  
նշանավոր են՝ Անգլիան, Փրանսիան, Գերմանիան և Իտալիան:

Աշխատանք.— Տարբեր գույներով ներկեցեք Յեվրոպայի ազգա-  
բնակչության խտութեան քարտեզը («Աշխարհ. տետր», աշխ. 26):

Ներկեցեք ցեղերի բնակչության տեղերի քարտեզը («Աշխարհ. տ.»,  
աշխատանք 27):

Գ Ե Ր Մ Ա Ն Ի Ա

Գերմանիայի սահմաններն են՝ արևելքից Լեհաստանը, հարավից  
Չեխո-Սլովակիան, Ավստրիան և Շվեյցարիան, արևմուտքից՝ Յրան-  
սիան, Բելգիան և Հոլլանդիան, իսկ հյուսիսից Գերմանական ու Բալ-  
տիկ ծովերը և Դանիան:

Նրա մեծութիւնն է 472 հազար քառ. կիլոմետր, իսկ բնակիչ-  
ների թիվը հասնում է 60 միլիոնի:

Աշխատանք.— Յեվրոպայի քարտեզի վրա ցույց տվեք Գերմանիան  
և նրա հարևան յերկրները:

Նրա սահմանների վրայով կարմիր գիծ քաշեցեք:

Յեվրոպայի համը քարտեզի վրա ներկեցեք Գերմանիայի տեղը.  
զրեցեք հարևան յերկրները և ծովերը («Աշխարհ. տետր», աշխ. 28):

Այս բոլոր ծովերը, ծոցերը, թերակղզիներն ու կղզիները պատ-  
ճառ են յեղել, վոր ծովագնացութիւնը Յեվրոպայում մեծ չափով  
զարգացել է: Առաջին մեծ ծովային ճանապարհորդութիւնները յեվ-  
րոպացիները կատարեցին (Մագելլան, Կոլումբոս և ուրիշները):

Աշխատանք.—Ցույց տվեք Պիրենեյան, Ալպյան, Բալկանյան և Կար-  
պատյան լեռները:

Նշանակեցեք այդ լեռները համար քարտեզի վրա («Աշխարհ. տետր»,  
աշխ. 22):

Ներկեցեք գաշտավայրերը և բարձրավանդակները («Աշխարհագրա-  
կան տետր», աշխ. 23):

Կլիմա.—Յեվրոպան գտնվում է բարեխառն գոտում. բացառու-  
թյուն է կազմում նրա հյուսիսային մի փոքրիկ մասը: Յեվրոպայի  
կլիման առողջարար է. այստեղ չկա վոշ տաք գոտու թուլացնող  
շոգը և վոշ էլ բևեռային սառնամանիքը: Յեվրոպայի կլիմայի վրա  
մեծ ազդեցութիւն է անում Ատլանտյան ովկիանոսը, վորը, մաներով  
ցամաքի խորքերը, մեղմացնում է ամառային շոգը և ձմեռային սառ-  
նամանիքը: Այդ ովկիանոսի շնորհիվ Արևմտյան Յեվրոպայում ձմեռը  
շատ ցուրտ չի լինում, իսկ ամառը շոգ չէ: Մեծ է մանավանդ  
Գոլֆշտրոմ հոսանքի ազդեցութիւնը: Գոլֆշտրոմի շնորհիվ Յեվրոպայի  
հյուսիս-արևմտյան կողմի ծովերը, վոր գտնվում են ցուրտ գոտում,  
ձմեռը չեն սառչում: Գոլֆշտրոմը Յեվրոպայի «վառարանն է»:

Բայց Գոլֆշտրոմը և Ատլանտյան ովկիանոսը հաճախապես չեն  
աաքացնում ամբողջ Յեվրոպան. որինսկ իրլանդիայում ձմեռը, հուն-  
վարին +8° է լինում, իսկ արևելյան մասերում (Միուլթյան մեջ)  
հունվարին բարեխառնութիւնն իջնում է մինչև —8°, սառնամա-  
նիքները հասնում են մինչև —30°: Ատլանտյան ովկիանոսից դեպի  
արևելք վորքան ավելի հեռանում ենք, այնքան քիչ մթնոլորտային  
աեզումներ են լինում:

Ուրեմն արեւմտյան Յեվրոպան ունի մեղմ, ծովային կլիմա, իսկ  
արեւելյան Յեվրոպան՝ շոք, ցամաքային կլիմա: Արևմտյան Յեվ-  
րոպայի գետերը ձմեռվա ընթացքում չեն սառչում, իսկ արևելյան  
Յեվրոպայի գետերը ծածկվում են սառույցի հաստ շերտով:

Մեծ տարբերութիւն կա և հյուսիսային ու հարավային Յեվրո-  
պայի միջև: Հյուսիսում տարածվում են տունդրաներ, իսկ հարա-  
վում աճում են նարինջ, կիտրոն, ձիթենի և այլն:

Աշխատանք.— Ներկեցեք տարբեր խոնավութիւն ունեցող տե-  
ղերը («Աշխարհ. տետր», աշխ. 24):

Ներկեցեք Յեվրոպայի բուսական շրջանները («Աշխարհ. տետր»,  
աշխատանք 25):

Յեվրոպայի ազգաբնակչությունը.—10 միլիոն քառակուսի կի-  
լոմետրի վրա ապրում է մոտ 435 միլիոն մարդ, այսինքն մի քառ-  
կիլոմետրի վրա ապրում է մոտ 44 մարդ, մինչդեռ Ասիայում ապ-  
րում է 23 մարդ, Աֆրիկայում 5 մարդ, Ամերիկայում 5 մարդ, իսկ  
Ավստրալիայում մեկ քառ. կիլոմետրին մեկ մարդ էլ չի հասնում:

Յերկրագնդի ամենալուսավոր, քաղաքակրթված ժողովուրդները  
Յեվրոպայում են ապրում: Այստեղ են զարգացել գիտութիւնն ու  
արվեստը, այստեղ են գտնվել շոգեշարժ և ելեքտրաշարժ մեքենա-  
ները, այստեղ են հիմնվել խոշոր գործարաններ ու ֆաբրիկաներ:  
Ամերիկան ու Ավստրալիան գտնվելուց հետո յեվրոպացիները գաղ-  
թեցին այդ յերկրները և այնտեղ հիմնեցին նոր պետութիւններ կամ  
գաղութներ: Նրանք գաղթեցին նաև Ասիա և Աֆրիկա: Այսպիսով  
յեվրոպական գիտութիւնն ու արվեստը տարածվեց ամբողջ յերկ-  
րագնդի վրա:

Յեվրոպայում այժմ կան 30 անկախ պետութիւններ, վորոն-  
ցից Խորհրդային Միութեան սահմանակից են՝ Փինլանդիան, Եստո-  
նիան, Լատվիան, Լիտվան, Լեհաստանը և Ռումինիան: Իրանցից  
դեպի արևմուտք գտնվում են մի շարք պետութիւններ, վորոնցից  
նշանավոր են՝ Անգլիան, Փրանսիան, Գերմանիան և Իտալիան:

Աշխատանք.—Տարբեր դույներով ներկեցեք Յեվրոպայի ազգա-  
բնակչության խտութեան քարտեզը («Աշխարհ. տետր», աշխ. 26):

Ներկեցեք ցեղերի բնակչության տեղերի քարտեզը («Աշխարհ. տ.»,  
աշխատանք 27):

Գ Ե Ր Մ Ա Ն Ի Ա

Գերմանիայի սահմաններն են՝ արևելքից Լեհաստանը, հարավից  
Չեխո-Սլովակիան, Ավստրիան և Շվեյցարիան, արևմուտքից՝ Ծրան-  
սիան, Բելգիան և Հոլլանդիան, իսկ հյուսիսից Գերմանական ու Բալ-  
տիկ ծովերը և Դանիան:

Նրա մեծութիւնն է 472 հազար քառ. կիլոմետր, իսկ բնակիչ-  
ների թիվը հասնում է 60 միլիոնի:

Աշխատանք.—Յեվրոպայի քարտեզի վրա ցույց տվեք Գերմանիան  
և նրա հարևան յերկրները:

Նրա սահմանների վրայով կարմիր գիծ քաշեցեք:

Յեվրոպայի համար քարտեզի վրա ներկեցեք Գերմանիայի տեղը.  
գրեցեք հարևան յերկրները և ծովերը («Աշխարհ. տետր», աշխ. 28):

Գերմանիան բաղկացած է 17 հանրապետութիւններէից, վորոնցից ամենամեծն է Պրուսիան (գլխավոր քաղաքն է Բերլին), այնուհետև գալիս են Բավարիան (հարավում), Սաքսոնիան և այլն: Կան և յերեք ազատ քաղաքներ, վորոնք առանձին հանրապետութիւններ են:

Ամեն մի հանրապետութիւն ունի յուր առանձին կառավարութիւնը: Ընդհանուր պետական գործերը վարում է կենտրոնական կառավարութիւնը, իսկ որեւիցէ մշակում է պարլամենտը (ուսլաստագը): Պրուսիայի մայրաքաղաք Բերլինը միևնույն ժամանակ ամբողջ Գերմանիայի մայրաքաղաքն է:

Յուր բնութեամբ և բնակիչների զբաղմունքով Գերմանիան կարելի յէ բաժանել յերեք մասի—հարավային, միջին և հյուսիսային:

Աշխատանք. — Գերմանիայի դաշտավայրերը ներկեցեք կանաչ, բարձրավանդակները՝ դարչինագույն: Նշանակեցեք ծովերի և հարևան պետութիւնների անունները («Աշխարհ. տետր», աշխատանք 29):

Հարավային Գերմանիայի մեծ մասը բարձրավանդակներ և լեռներ են: Բնակիչները զբաղվում են գլխավորապես յերկրագործութեամբ և անասնապահութեամբ: Մշակում են ցորեն, գարի, գայլուկ: Գայլուկից պատրաստում են գարեջուր: ամբողջ յերկրագնդի վրա հայտնի յէ Բավարիայի գարեջուրը: Գետերի հովիտներում և պաշտպանված տեղերում մշակում են խաղող, իսկ ամենուրեք տարածված են պտղատու ծառեր: Ալպերի հովիտներում և բավարական բարձրավանդակի վրա շատ տարածված է անասնապահութիւնը:

Միջին Գերմանիան նույնպես լեռնոտ է, բայց լեռներն այստեղ ցածր են և յերկիրը կտրտված է բազմաթիվ հովիտներով: Քարածուխի և յերկաթի հարուստ հանքերի շնորհիվ միջին Գերմանիան զարձեղ է յերկրագնդի ամենախոշոր արդյունաբերական վայրերից մեկը: Գործարանային արդյունաբերութիւնը հասել է այնպիսի չափերի, վոր զարձեղ է ազգաբնակչության ապրուստի գլխավոր միջոցը: Գործարաններում պատրաստում են ելեկտրականութեան պարագաներ, յերկրագործական մեքենաներ, մետաքսե, բամբակե և բրդե գործվածքներ, քիմիական զեղորայք, զանազան ներկեր և այլն: Արդյունաբերական քաղաքների կողքին զարգացել են առևտրական կենտրոններ՝ Լեյպցիգ, Բեռլն, Դրեզդեն և այլն:

Հյուսիսային Գերմանիան դաշտավայր է, փոփած Գերմանական և Բալտիկ ծովերի յեզերքներին: Անբերրի տեղերն այստեղ պարար-

տացրել են, ճահիճները ցամաքացրել և մշակել: Բացի հացահատիկներից մշակում են ճակնդեղ, վորից շատ շաքար են պատրաստում: Շաքարի արտադրութեամբ Գերմանիան առաջինն է յերկրագնդի վրա: Հյուսիսային Գերմանիայի կենտրոնը Բերլինն է: Ծովափերին կան բազմաթիվ հարմար նավահանգիստներ և առևտրական կենտրոններ՝ Համբուրգ, Բրեմն, Լյուբեկ, Բեննիգսբերգ և այլն:

Ներկայումս նա խոշոր արդյունաբերական և առևտրական յերկրներէից մեկն է: Այս տեսակետից նա հետ է մնում միայն Անգլիայից և Միացյալ Նահանգներից: Առևտրի զարգացման համար գերմանացիներն անցենկացրել յերկաթուղիներ, գետերը միացրել են ջրանցքներով: Մեծ է և ծովային առևտրական նավատորմիզը: Գերմանական ապրանքները մրցում են մյուս պետութիւնների ապրանքների հետ: Բացի զրանից գերմանացի վաճառականները ձեռներեց և յեռանդուն են. նրանք ուղարկում են զանազան կողմեր գործակալներ և նրանց միջոցով տարածում իրենց ապրանքները:

Չնայելով վոր Գերմանիայում յերկրագործութիւնն որինակելի յէ և մեկ զեսյատինից ավելի բերք են ստանում, քան մեզնում, այնուամենայնիվ հացը չի բավականանում, ուստի ներմուծում են զբացի Բացի հացից ներմուծում են բամբակ, բուրդ և անասուններ, իսկ արտահանում են ելեկտրականութեան պարագաներ, մեքենաներ, գործվածքներ, ներկեր և այլն:

Գերմանիան համարվում է այնպիսի մի պետութիւն, վորտեղ հավասարապես զարգացած է և արդյունաբերութիւնը և յերկրագործութիւնը: Բայց, չնայելով դրան, ամեն տարի Գերմանիայից միջին հաշվով 33 հազար մարդ թողնում է յուր հայրենիքը և գաղթում և ոտար յերկրներ: Միմիայն Միացյալ Նահանգներում այժմ ապրում է մոտ 8 միլիոն գերմանացի:

Աշխատանք.—Պատերազմից առաջ Գերմանիայում ստանում էին

Յորեն . . . . .	մեկ զեսյատինից	144 փութ	} Համեմատեցեք մեր յերկրի բերքի հետ: Տարբերութիւնը ինչպիսիք բացատրում:
Հաճար . . . . .	»	120 »	
Գարի . . . . .	»	140 »	
Կարտոֆիլ . . . . .	»	920 »	

Համր քարտեղի վրա նշանակեցեք գլխավոր քաղաքները («Աշխարհ. տետր», աշխ. 28):  
Կարգացեք «Բեռլինում» հոգվածը («Աշխարհ. զրույցներ»):

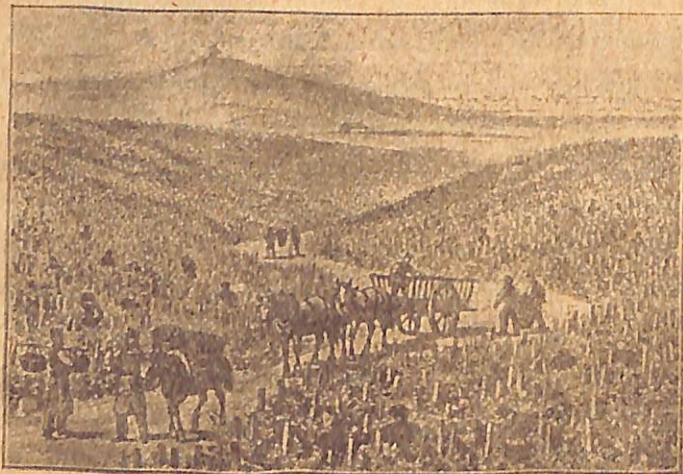
Յ Ր Ա Ն Ս Ի Ա

Ֆրանսիան յեվրոպական պետութիւններէ մեջ յուր մեծութեամբ յերկրորդ տեղն է բռնում, իսկ բնակիչներէ թվով՝ չորրորդ: Մակերևութի մեծութիւնն է 551 հազար քառ. կիլոմետր, իսկ բնակիչներէ թիվը՝ 39 միլիոն:

Նրա սահմաններն են՝ արևելքից Բելգիան, Գերմանիան, Շվեյցարիան և Իտալիան, հարավից Միջերկրական ծովը և Իսպանիան, իսկ արևմուտքից և հյուսիսից՝ Ատլանտյան օվկիանոսը (Լամանշի հեռ):

Աշխատանք.—Յեվրոպայի քարտեզի վրա ցույց տվեք Ֆրանսիայի տեղը: Նրա ցամաքային սահմանի վրայով վորևէ գույնի գիծ քաշեցեք:

Յեվրոպայի համր քարտեզի վրա ներկեցեք Ֆրանսիայի տեղը: Գրեցեք շրջապատող պետութիւնների անունները («Աշխարհ. տետր» աշխ. 28):



Նկ. 51. Խաղողի քաղելը Շամպանում (Ֆրանսիայում):

Այսպիսով Ֆրանսիան չափանց նպաստավոր դիրք ունի: Նա արևելքից սահմանակից է կուլտուրական յերկրներին—Գերմանիայի, Բելգիայի հետ, հարավում Միջերկրական ծովով կարող է հարաբերութիւն ունենալ Աֆրիկայի հետ. Ատլանտյան օվկիանոսը միացնում է նրան Անգլիայի և Ամերիկայի հետ: Շրջապատող ծովերը յերբեք չեն սառչում, իսկ յերկրի մակերևութն այնպիսի կազմութիւն ունի, վոր միջին մասերը կարող են անարգել կապ պահպանել ծովափերի հետ: Լավ գասավորութիւն ունեն և գետերը. նրանք սկսվում են

յերկրի կենտրոնում և հոսում գետի շրջապատող ծովերը: Համարյա բոլոր գետերը նավագնաց են, իրար հետ միացած են ջրանցքներով և յերբեք չեն սառչում:

Ֆրանսիան հանրապետութիւն է: Որենքներ հրատարակելու իրավունքը պատկանում է պատգամավորական խորհրդին և սենատին: Պետութիւնն ներկայացուցիչը նախագահն է, վոր ընտրվում է 7 տարով: Նախագահը նշանակում է նախարարներ, վորոնք կառավարում են յերկիրը և պատասխանատու յեն ժողովրդական ներկայացուցիչների առաջ: Մայրաքաղաքը Փարիզն է:

Աշխատանք.— Ֆրանսիայի դաշտավայրերը ներկեցեք կանաչ, բարձրավանդակները՝ դարչինագույն: Նշանակեցեք հարևան պետութիւնները և ծովերը («Աշխարհ. տետր», աշխ. 31):

Բնակիչների զբաղմունքը.— Ֆրանսիայի կլիման ընդհանուր առմամբ տաք է և գյուղատնտեսութիւնն համար նպաստավոր: Տաքութիւն սիրող բույսերից խաղողը, թթենին, ձիթենին, նարնջենին, կիտրոնը մեծ բերք են տալիս:

Հացահատիկներից առաջին տեղը ցորենն է բռնում: Հյուսիսային մասերում մեծ չափով մշակում են ճակնդեղ և կտավատ:

Գինեգործութիւնը տարածված է յերկրի շատ տեղերում: Շամպան նահանգում և Բորգոնի շրջակայքում ստացվում է ընտիր գինի: Գինեգործութիւնն կենտրոնը Ռեյմսն է: Գինու արտահանութեամբ Ֆրանսիան առաջինն է ամբողջ յերկրագնդի վրա:

Ռոնա գետի հովտում և Միջերկրական ծովի ափերին մշակում են ձիթենի և թթենի: Չիթենու պտուղներից պատրաստում են հայտնի «պրովանսի յուղը»: Շերամապահութիւնը մեծ արդյունք է հայտնի: Մետաքսագործութիւնն կենտրոնը Լիոնն է: Նրա շրջակայքում ցրված են բազմաթիվ գյուղեր, վորտեղ մետաքս գործվածքներ են պատրաստում: Բայց Ֆրանսիային յուր մետաքսը չի բավարարում. մեծ չափով ներմուծում են Իտալիայից:

Գործարանային արդյունաբերութիւնը զարգացած է Բելգիային սահմանակից շրջաններում, Լոթարինգիայում և Նլզասում, վորտեղ կան քարածխի և յերկաթի հանքեր:

Արդյունաբերութիւնն կենտրոններն են Լիլը (գործվածքների Ֆարբիկաներ, մետաղի գործարաններ), Վալանսյենն, Շանսի և Մյուլֆարբիկաներ, մետաղի գործարաններ), Վալանսյենն, Շանսի և Մյուլֆարբիկաներ, մետաղի գործարաններ): Բայց զրանք Փարիզին չեն հասնում (բամբակի գործվածքներ): Բայց զրանք Փարիզին չեն հասնում: Այս քաղաքը յերկաթուղիներով և ջրային ճանապարհներով մի-



ծառ, մի կտոր կանաչ տեղ: Ամեն տեղ մոնչում են մեքենաները ծխում և ածուխը. ամեն տեղ դարբնոցներ, կրակի հնոցներ, ծրխներույգներ, կեղտոտ առուներ: Ողբ, յերկիրը, մարգիկ կարծես մուր են կարված:

Այսքան գործարաններն ու ֆաբրիկաները գոյացել են այստեղ գտնվող քարածուխի և յերկաթի ընտիր հանքերի շուրջը: Ան Անգլիայի քարածուխն առաջինն է ամբողջ յերկրագնդի վրա: Քարածուխն այնքան շատ է, վոր նրա մի մասն արտահանում են (նշանավոր կարդիֆ նավահանգստով): Քարածուխի հանքերի կողքին գտնվում են հարուստ յերկաթահանքեր: Բիրմինհամ և Շեֆֆելդ քաղաքներում պատրաստում են յերկաթե և պողպատե բազմաթիվ իրեր—ասեղից սկսած մինչև թնդանոթը:

Սակայն Անգլիայի արդյունաբերության մեջ առաջնակարգ տեղը բռնում է վոչ թե մետաղների մշակությունը, այլ գործվածքները, ճոթեղենը: Բամբակի, բրդի գործվածքներով և կտավով Անգլիան առաջինն է ամբողջ յերկրագնդի վրա: Ճոթեղենի արդյունաբերության կենտրոնը Մանչեստեր և Լիդս քաղաքներն են:

Գյուղատնտեսություն.— Ասացինք, վոր Անգլիայի կլիման հացահատիկների մշակության համար հարմար չէ, և բնակիչների մեծ մասն ել ապրում է քաղաքներում, այդ պատճառով յերկրագործությանը յերկրորդական տեղ է բռնում: Տեղական հացը կարող է բավականանալ միայն ազգաբնակչության 1/4 մասին: Մնացածը դրսից են ներմուծում: Փարթամ արոտատեղերի շնորհիվ, անասնապահությունն Անգլիայում այսոր ել մեծ տեղ է բռնում գյուղատնտեսության մեջ: Անասունները պահում են գլխավորապես թարմ մսի համար և նրանք աչքի յեն ընկնում իրենց քաշով և համեղ մսով: Տեղական անասունների միսը չի բավականանում, այդ պատճառով Ավստրալիայից և Կանադայից մեծ քանակությամբ ստացրած միս և մսի կոնսերվներ են ներմուծում:

Առեվտուր.— Անգլիացիները հայտնի առևտրականներ են: Նրանց առևտրական նավերը յերթևեկում են բոլոր ովկիանոսներում և տարածում իրենց գործարանային ապրանքները աշխարհի բոլոր ծայրերում:

Վորպես արդյունաբերական յերկիր, պարզ է, վոր Անգլիան պետք է ներմուծի գլխավորապես հում նյութ գործարանների համար և ուտելիք՝ բանվորության համար, իսկ արտահանի պատրաս-

տի նյութեր: 1923 թվին դրսից ներմուծած ապրանքների 47% ուտելիք էր, իսկ 30% -ը հում նյութեր. արտահանվող ապրանքների 71% -ը կազմում էին գործարանային պատրաստի նյութեր (ճոթեղեն, կարի մեքենաներ, տուրբիններ, շոքեմեքենաներ, գութաններ և այլն):

Յերկրի ծովային դիրքը, նավաշինության գեղեցիկ վիճակը, հարմարավոր նավահանգիստները, արտաքին հսկայական առևտուրը դարձրել են Անգլիան առաջին ծովային պետությունը:

Համախառնային ծովային առեվտուր կան նավատորմը		Գլխավոր պետությունների առեվտուր առեվտուր 1923 թ.
Անգլիան . . . . .	20.500.000 տոնն.	Անգլիան . . . . . 16.528 միլիոն րուբ.
Գերմանիան . . . . .	2.500.000 »	Միաց. Նահանգ. . . . . 15.316 » »
Հոլլանդիան . . . . .	2.600.000 »	Ֆրանսիան . . . . . 7.312 » »
Միաց. Նահանգ. . . . .	17.000.000 »	Գերմանիան . . . . . 5.628 » »
Ֆրանսիան . . . . .	3.700.000 »	Յապոնիան . . . . . 3.222 » »
Յապոնիան . . . . .	3.600.000 »	Սորերգ.Միութ. . . . . 350 » »

Այս թվական տեղեկություններէց ինչ էք յեզրակացնում:

Աշխատանք.— Անգլիայի տնտես. քարտեզի վրա տարբեր գույներով ներկեցեք տնտեսական շրջանները («Աշխ. տնտր» — աշխ. 33):

Անգլիայի գաղութները ցրված են ամբողջ յերկրագնդի վրա: Համաշխարհային պատերազմից հետո նա տիրապետում է ամբողջ ցամաքի քառորդին, վորի վրա ապրում է յերկրագնդի ամբողջ ազգաբնակչության քառորդը: Նրա գաղութները գտնվում են Ասիայում (Հնդկաստան, և այլն), Ամերիկայում (Կանադա), Անգլիային է պատկանում ամբողջ Ավստրալիան, Աֆրիկայի մեկ յերրորդ մասը և բազմաթիվ կղզիներ:

Անգլիայի մեծությունը հավասար է մոտ 313.000 քառ. կիլոմետրի,
իսկ գաղութների » » 34.435.000 » »
Անգլիայի բնակիչների թիվն է 47 միլիոն.
» » 402 » »
Գաղութների » »
Անգլիան յուր գաղութներից քանի անգամ է փոքր:

Բրիտանական կայսրությունը (այսպես է կոչվում Անգլիան յուր գաղութներով) յերկրագնդի ամենախոշոր պետությունն է: Յուր գաղութները պաշտպանելու համար նա պահում է խոշոր նավատորգամիլ: Անգլիական ռազմականակերն առաջին տեղն են բռնում թե քանակով և թե արագ ընթացքով:

Անգլիական պետական կազմը յեվ գլխավոր քաղաքները.— Անգլիան սահմանադրական միապետութիւնն է, վորին գլուխ են կանգնած թագավորը և պարլամենտը: Պարլամենտը բաղկացած է յերկու խորհրդարանից՝ համայնքների խորհուրդ և լորդերի պալատ: Ամեն մի նոր օրենք դեռ քննվում է համայնքների խորհրդում, յեթե այստեղ հավանութիւնն է գտնում, նոր անցնում է լորդերի պալատին և ապա թագավորին, հաստատելու համար:

Գլխավոր քաղաքներն են Լոնդոն (մայրաքաղաք, ամենամեծ քաղաքը և առևտրական կենտրոնը յերկրագնդի վրա), Բիրմինհամ (մետաղի պարագաներով առաջինն է ամբողջ Անգլիայում), Մանչեստեր (ճոթեղենի արտադրությամբ առաջին քաղաքը յերկրագնդի վրա), Լիվերպոլ (նավաշինության, բամբակի առևտրի կենտրոն), Շեֆֆելդ (նշանավոր է դանակներով, զենքերով, պողպատե գործիքներով), Լիդս (մանուղի արտադրության կենտրոն), Բեմմինգհեմ և Ոքսֆորդ (հայտնի համալսարաններով), Եդինբուրգ և Գլասգո (Շոտլանդիայում):

Աշխատանք.—Նշանակեցեք համը քարտեզի վրա Անգլիայի գլխավոր քաղաքները («Աշխարհ. տետր», աշխ. 34):

Յույց տվեք այն ծովային ճանապարհները, վորոնցով Բաթումից և Լենինգրադից կարելի յէ Լոնդոն գնալ:

Յույց տվեք Լոնդոն—Կանտոն, Լոնդոն—Նյու-Յորք (Ամերիկայում), Լոնդոն—Կապտադ, Լոնդոն—Սիդնեյ ծովային ճանապարհները:

Կարդացեք «Լոնդոն», «Լիվերպոլ», «Աձխահորերում» հոդվածները («Աշխարհ. զրույցներ»):

**Ի Տ Ա Լ Ի Ա**

Իտալիան բաղկացած է Լոմբարդական դաշտավայրից, Ապենինյան թերակղզուց և միջանի կղզիներից, վորոնցից մեծերն են Սիցիլիա և Սարդինիա: Իտալիայի հյուսիսային մասում բարձրանում են ձյունապատ Ալպերը, վորոնք բաժանում են Իտալիան Ֆրանսիայից, Շվեյցարիայից, Ավստրիայից և Հարավային Սլավիայից: Նրա սահմանների 3/4-ը ծովեր են և միայն 1/4-ը բարձր լեռներ են:

Այսպիսով Իտալիան յուր առանձնացած դրությամբ, ծովային ընդարձակ սահմաններով նման է Անգլիային:

Իտալիայի ամենակարևոր մասը Լոմբարդական դաշտավայրն է, վոր գոյացել է Ադրիատիկ ծովի ծոցից: Լեռնային գետակները, հոսելով Ալպյան լեռներից, մեծ քանակությամբ տիղմ են բերել և,

լցնելով այդ ծոցը, գոյացրել դաշտավայր: Այդ դաշտավայրի միջով հոսում է Իտալիայի ամենաշրառատ և մեծ Փո գետը, վոր ձախ կողմից ընդունում է միջանի վտակներ: Լոմբարդական դաշտավայրը յուր բնությամբ և կլիմայով հիշեցնում է միջին Յեվրոպան: Չմեռն ալյուրան ցուրտ է, վոր մշտադալար բույսերն այստեղ չեն կարողանում աճել:

Աշխատանք.—Ներկեցեք Իտալիան («Աշխարհ. տետր», աշխ. 28):

Ապենինյան թերակղզին և «Իտալիան Ռիվյերան» (այսինքն Գենուայի ծովափը) տաք կլիմա ունեն: Ռիվյերայում աճում են արմավենիներ, իսկ թերակղզու միջին մասերում նաև դափնի, ձիթենի: Ավելի հարավ նարնջի և կիտրոնի ծառերը ընդարձակ տարածութիւններ են բռնում: Ամբողջ Իտալիայում տարածված են խաղողը և թթենին:

Իտալիան գյուղատնտեսական յերկիր է: Հացահատիկներից մըշակում են ցորեն, յեգիպտացորեն, գարի, բրինձ. բայց տեղական հացը չի բավականանում, ուստի մեծ չափերով ներմուծում են Խորհրդային Միութիւնից և Ամերիկայից:

Տաք կլիմայի շնորհիվ Իտալիայում շատ տարածված է հարավային պտուղների (նարինջ, կիտրոն, ձիթապտուղ) մշակութիւնը: Թէ վորչափ կարևոր նշանակութիւն ունի այգեգործութիւնը Իտալիայում, այդ յերևում է հետևյալ աղյուսակից:

	Ց ա ն ք ս	Ի ե բ ք
Յորեն . . . . .	4.676.000 հեկտար	6.119.000 տոնն
Յեգիպտացորեն . . . . .	1.464.000 »	2.238.000 »
Վարսակ . . . . .	495.000 »	578.000 »
Գարի . . . . .	230.000 »	229.000 »
Բրինձ . . . . .	121.000 »	521.000 »
Հաճար . . . . .	127.000 »	165.000 »
	<b>Ընդամենը 7.113.000 հեկտար</b>	<b>9.850.000 տոնն</b>
Խաղողի այգիներ . . . . .	4.250.000 հեկտար	43.000.000 հեկտոլ.
Ձիթենու այգիներ . . . . .	2.850.000 »	24.000.000 »

Այս աղյուսակը ցույց է տալիս, վոր Իտալիայում այգիներն ավելի մեծ տեղ են բռնում, քան վարելահողերը: Խաղողի այգիների մեծությամբ Իտալիան առաջինն է ամբողջ յերկրագնդի վրա: Գինու



քանակով նա հետ ե միայն Ֆրանսիայից: Չիթապողի յուղի քանակով բռնում ե առաջին տեղը ամբողջ Յեվրոպայում: Իտալիայի նաբինջն ու կիտրոնը տարածվում են ամբողջ Յեվրոպայում:

Հյուսիսային Իտալիայում մշակում են թթենի: Մետաքսի համաշխարհային բերքի 10<sup>0</sup>/<sub>0</sub>-ը տալիս ե Իտալիան:

Գործարանային արդյունաբերությունը թույլ ե: Դրա գլխավոր պատճառն այն ե, վոր Իտալիան չունի բավականաչափ բնական հարստություններ, մանավանդ յերկաթ ե քարածուխ: Լոմբարդական դաշտավայրում դարգացած ե մետաքսագործությունը, վորի գլխավոր կենտրոններն են Միլան ե Տուրին: Բավական մեծ տեղ ե բրոնում նաև մակարոնը, ձիթապողի յուղը, դինին:

Իտալիայի մակերևույթը հավասար ե 310.000 քառ. կիլոմետրի, իսկ ազգաբնակչության թիվը՝ 39 միլիոն: Միջին հաշվով մի քառ. կիլոմետրի վրա ապրում ե 125 մարդ, այսինքն Իտալիան յուր խտությունը յեվրոպական պետությունների մեջ չորրորդ տեղն ե բռնում: Ազգաբնակչության խտության ե արդյունաբերության թույլ զարգացման պատճառով ամեն տարի մեծ թվով իտալացիներ թողնում են հայրենիքը ե գաղթում:

Իտալիան սահմանադրական միապետություն ե. գլխավոր քաղաքն ե Հռոմը: Մյուս քաղաքներից նշանավոր են՝ Գենուան, Նեապոլը, Բրինդիզին, Վենետիկը ե Տրիեստը:

Իտալիան շատ գաղութներ չունի. նրանցից կարևորն ե Տրիպոլին (Հյուսիսային Աֆրիկայում):

Աշխատանք.—Յեվրոպայի համը քարտեզի վրա նշանակեցեք Իտալիայի գլխավոր քաղաքները, գետերը ե շրջապատող ծովերը («Աշխարհ. տետր», աշխ. 28):

Ներկեցեք բրնձի ե ձիթենու շրջանները («Աշխարհ. տետր», աշխ. 35):

### III. Ա Ֆ Ր Ի Կ Ա

Աշխատանք. — Գտեք Աֆրիկայի քարտեզի վրա այն ովկիանոսները, ծովերը ե նեղուցները, վոր շրջապատում են Աֆրիկան:

Համը քարտեզի վրա նշանակեցեք բոլոր ծովերը, նեղուցները («Աշխարհագրական տետր», աշխ. 37):

Աֆրիկայում թնչ լեռներ կան:

Աֆրիկայի կլիման. — Աֆրիկայի մեծ մասը տաք գոտումն ե գտնվում, այդ պատճառով նրա կլիման շատ տաք ե: Արեն ամբողջ

տարին տաքացնում ե ե ձմեռային ու ամառային ամիսների մեջ համարյա տարբերություն չկա:

Յույց տվեք Աֆրիկայի այն մասը, վոր գտնվում ե տաք գոտում:



Նկ. 52. Նեգրեր—նրանց տարազը, զենքերը, գործիքները ե բնակարանը:

Աֆրիկայի ամենատաք մասը Սահարա անապատն ե. միջին բարեխառնությունն այստեղ 35<sup>0</sup> ե: Ամառը անապատի մերկ ժայռերը սոսկալի տաքանում են ե բարեխառնությունն այդ ժամանակ բարձրանում ե մինչև 70<sup>0</sup>: Ողն այնքան ե տաքանում, վոր մարդ դժվարությամբ ե շնչում: Բայց գիշերները փոքր ինչ զովանում ե ե տեղտեղ նույնիսկ ցոլ ե նստում: Անձրևները հազվադեպ են ե յերկինքը համարյա միշտ պարզ ե լինում: Սահարան յերկրագնդի ամենաչոր մասն ե:

Սահարայից հարավ գտնվում ե Կենտրոնական Աֆրիկան, վորի կլիման շատ տաք ե ե խոնավ: Խոնավ քամիները փչում են թե Ատլանտյան ե թե Հնդկական ովկիանոսից: Մանավանդ շատ անձրևներ են գալիս Գվինեյի ծոցի ավերին:

Կենտրոնական Աֆրիկայից հարավ կլիման ելի փոխվում ե: Խոնավություն են բերում այն քամիները, վոր փչում են Հնդկական

քանակով նա հետ է միայն Ֆրանսիայից: Չիթապողի յուղի քանակով բռնում է առաջին տեղը ամբողջ Յեվրոպայում: Իտալիայի նաբինջն ու կիտրոնը տարածվում են ամբողջ Յեվրոպայում:

Հյուսիսային Իտալիայում մշակում են թթենի: Մետաքսի համաշխարհային բերքի 10<sup>0</sup>/<sub>6</sub>-ը տալիս է Իտալիան:

Գործարանային արդյունաբերությունը թույլ է: Իրա գլխավոր պատճառն այն է, վոր Իտալիան չունի բավականաչափ բնական հարստություններ, մանավանդ յերկաթ և քարածուխ: Լոմբարդական դաշտավայրում զարգացած է մետաքսագործությունը, վորի գլխավոր կենտրոններն են Միլան և Տուրին: Բավական մեծ տեղ է բերում նաև մակարոնը, ձիթապողի յուղը, դինին:

Իտալիայի մակերևույթը հավասար է 310.000 քառ. կիլոմետրի, իսկ ազգաբնակչության թիվը՝ 39 միլիոն: Միջին հաշվով մի քառ. կիլոմետրի վրա ապրում է 125 մարդ, այսինքն Իտալիան յուր խտությունամբ յեվրոպական պետությունների մեջ չորրորդ տեղն է բռնում: Ազգաբնակչության խտության և արդյունաբերության թույլ զարգացման պատճառով ամեն տարի մեծ թվով իտալացիներ թողնում են հայրենիքը և գաղթում:

Իտալիան սահմանադրական միապետություն է. գլխավոր քաղաքն է Հռոմը: Մյուս քաղաքներից նշանավոր են՝ Գենուան, Նեապոլը, Բրինդիզին, Վենետիկը և Տրիեստը:

Իտալիան շատ գաղութներ չունի. նրանցից կարևորն է Տրիպոլին (Հյուսիսային Աֆրիկայում):

Աշխատանք.—Յեվրոպայի համր քարտեզի վրա նշանակեցեք Իտալիայի գլխավոր քաղաքները, գետերը և շրջապատող ծովերը («Աշխարհ. տետր», աշխ. 28):

Ներկեցեք բրնձի և ձիթենու շրջանները («Աշխարհ. տետր», աշխ. 35):

### III. Ա Ֆ Ր Ի Կ Ա

Աշխատանք. — Գտեք Աֆրիկայի քարտեզի վրա այն ովկիանոսները, ծովերը և նեղուցները, վոր շրջապատում են Աֆրիկան:

Համր քարտեզի վրա նշանակեցեք բոլոր ծովերը, նեղուցները («Աշխարհագրական տետր», աշխ. 37):

Աֆրիկայում ի՞նչ լեռներ կան:

Աֆրիկայի կլիման. — Աֆրիկայի մեծ մասը տաք գոտումն է գտնվում, այդ պատճառով նրա կլիման շատ տաք է: Արևն ամբողջ

տարին տաքացնում է և ձմեռային ու ամառային ամիսների մեջ համարյա տարբերություն չկա:

Ցույց տվեք Աֆրիկայի այն մասը, վոր գտնվում է տաք գոտում:



Նկ. 52. Նեղրեր—նրանց տարազը, գները, գործիքները և բնակարանը:

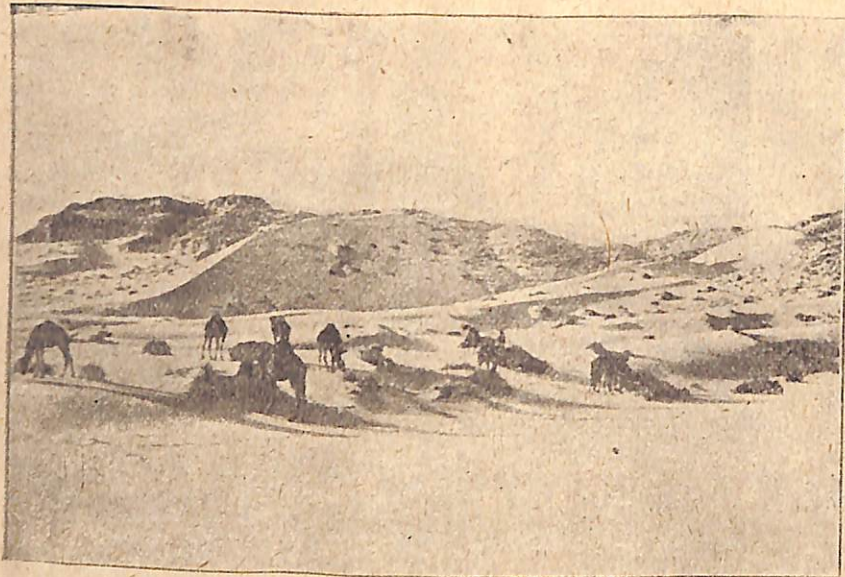
Աֆրիկայի ամենատաք մասը Սահարա անապատն է. միջին բարեխառնությունն այստեղ 35<sup>0</sup> է: Ամառը անապատի մերկ ժայռերը սոսկալի տաքանում են և բարեխառնությունն այդ ժամանակ բարձրանում է մինչև 70<sup>0</sup>: Ողն այնքան է տաքանում, վոր մարդ դժվարությամբ է շնչում: Բայց գիշերները փոքր ինչ զովանում է և տեղաթափում նույնիսկ ցոլ է նստում: Անձրևները հազվադեպ են և յերկրիցը համարյա միշտ պարզ է լինում: Սահարան յերկրագնդի ամենաչոր մասն է:

Սահարայից հարավ գտնվում է կենտրոնական Աֆրիկան, վորի Սահարայից հարավ գտնվում է կենտրոնական Աֆրիկան, վորի կլիման շատ տաք է և խոնավ: Խոնավ քամիները փչում են թե Ատլանտյան և թե Հնդկական ովկիանոսից: Մանավանդ շատ անձրևներ են գալիս Գվինեյի ծոցի ափերին:

Կենտրոնական Աֆրիկայից հարավ կլիման ելի փոխվում է: Խոնավություն են բերում այն քամիները, վոր փչում են Հնդկական

ովկիանոսից, բայց այդ խոնավութիւնը մնում է Դրակոնյան լեռներում, վորից արևմուտք տարածվում է Կալահարի անապատը:

Աշխատանք.—Աֆրիկայի խոնավության քարտեզը ներկեցեք տարբեր գույներով («Աշխարհ. տետր», աշխ. 38):



Նկ. 53. Սահարայում:



Նկ. 54. Կենդրոն. Աֆրիկայի սավաններում—նեղերը վորսի յեն գուրս յեկեր:

Ամբողջ Աֆրիկայում միայն յերեք անկախ պետութիւնն կա—գրանք են՝ Հաբեշտանը, Յեզիպոսսը և Լիբերիան: Փաստորեն՝ Յե-

զիպոսսը կախումն ունի Անգլիայից, իսկ Լիբերիան Միացյալ Նահանգներից: Աֆրիկայի մնացած մասերին տիրել են յեվրոպական



Նկ. 55. Կարավանը Կենդր. Աֆրիկայում:

պետութիւնները—Անգլիան, Ֆրանսիան, Պորտուգալիան, Բելգիան, Իտալիան և Իսպանիան:

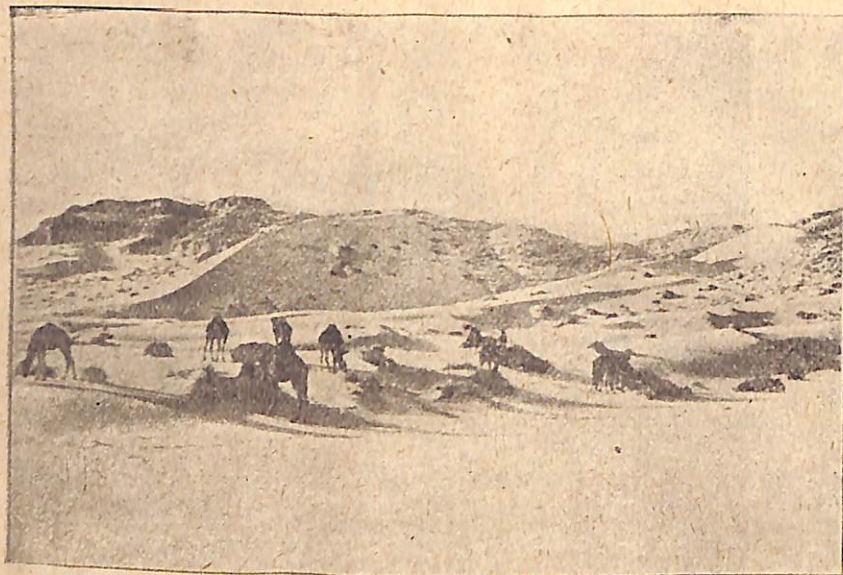


Նկ. 56. Նեգրական դարբնոց:

Ամբողջ Աֆրիկայի մեծութիւնն, ինչպես գիտեք, 30 միլիոն

ովկիանոսից, բայց այդ խոնավութիւնը մնում է Դրակոնյան լեռներում, վորից արևմուտք տարածվում է Կալանարի անապատը:

Աշխատանք.—Աֆրիկայի խոնավութիւն քարտեզը ներկեցեք տարբեր գույներով («Աշխարհ. տետր», աշխ. 38):



Նկ. 53. Սահարայում:



Նկ. 54. Կենդրոն. Աֆրիկայի սավանններում—նեղրերը վորսի յնն դուրս յեկեր Ամբողջ Աֆրիկայում միայն յերեք անկախ պետութիւնն կա—  
 Կրանք են՝ Լաբեշտանը, Յեգիպտոսը և Լիբերիան: Փաստորեն՝ Յե-

գիպտոսը կախումն ունի Անգլիայից, իսկ Լիբերիան Միացյալ Նահանգներից: Աֆրիկայի մնացած մասերին տիրել են յեվրոպական



Նկ. 55. Կարավանը Կենդր. Աֆրիկայում:

պետութիւնները—Անգլիան, Ֆրանսիան, Պորտուգալիան, Բելգիան, Իտալիան և Իսպանիան:



Նկ. 56. Նեգրական դարբնոց:

Ամբողջ Աֆրիկայի մեծութիւնն, ինչպես գիտեք, 30 միլիոն

բառ. կիրումետր ե, վորից մոտ 21 միլիոնը պատկանում է Անգլիային և Ֆրանսիային:

Աշխատանքը.—Աֆրիկայի ցեղերի տարածման տեղերը ներկեցեք տարբեր գույներով («Աշխարհ. տետր», աշխ. 39):

Գաղութները ներկեցեք տարբեր գույներով («Աշխարհ. տետր», աշխ. 40):

Ե Ն Գ Ի Պ Տ Ո Ս

Ստորին Նեղոսի հովիտը, Սահարայի այն մասերի հետ, վոր անմիջապես կպած են այդ հովտին, կոչվում է Յեզիպտոս: Յեզիպտոսի կյանքն ամբողջովին կախված է Նեղոսից: Դեռ փարանոնների ժամանակներից այստեղ անց են կացրել բազմաթիվ ջրանցքներ, վորոնցից շատերը բավական խորն են, իսկ շատերն ել՝ յերես: Խոր ջրանցքներով Նեղոսի ջուրը հոսում է տարվա ամեն յեղանակին, իսկ ծանծաղ ջրանցքներով՝ միայն այն ժամանակ, յերբ Նեղոսը վարարում է և ափերից դուրս գալիս:

Վարարումն սկսվում է ամառը: Այն ժամանակ Նեղոսի աղուները ների մոտ, այսինքն տաք գոտում, առատ արևադարձային անձրևներ են գալիս, վորից Նեղոսը մեծանում է և իր հետ մեծ քանակությամբ տիղմ բերում: Յեզիպտոսում Նեղոսը դուրս է գալիս ափերից և տիղմը տարածում ափերից հեռու: Հոկտեմբերին միայն գետի ջուրը նվազում է և Յեզիպտոսի յերկրագործները—Ֆելլանները ցանում են յեզիպտացորեն, ցորեն և այլն:

Բացի հիշած բույսերից Յեզիպտոսում մեծ չափերով մշակում են բրինձ և մանավանդ բամբակ:

Բերքը Յեզիպտոսում միշտ առատ է լինում. բայց չնայելով դրան գյուղացին այնտեղ շատ աղքատ է: Շատ շատերը սեփական հող չունեն և մշակութուն են անում հարուստ կալվածատերերի հողերում:

Անգլիացիները, Յեզիպտոսը շահագործելու համար, շինել են չափազանց մեծ ամբարտակներ: Այդ ամբարտակների միջոցով ջրի մակերևույթը բավական բարձրանում է և վրոտգում ավելի հեռավոր տարածություններ: Բացի դրանից նրանք անց են կացրել յերկաթուղիներ, վորով Յեզիպտոսի զանազան մասերը կապվում են իրար հետ:

1922 թվականին Յեզիպտոսը, Անգլիայի համաձայնությամբ,

հայտարարվեց անկախ պետություն, վորի գլուխն է թագավորը, բայց այդ անկախությունը մնաց թղթի վրա: Յեզիպտոսը փաստորեն անգլիական մի գաղութ է, վորտեղ անգլիական զորքեր կան:

Յեզիպտոսի նախահանգիստն է Աղեքսանդրիան, վոր գտնվում է Նեղոսի գետաբերանում: Սա Յեզիպտոսի առևտրական կենտրոնն է, վորի նախահանգստում ամենայն ուր բազմաթիվ նավեր բամբակ, հացահատիկներ, փղոսկր, ջալամի փետուր և այլ ապրանքներ են բարձում և ուղևորվում դեպի Յեզիպտոս, գլխավորապես Անգլիա:

Յերկաթուղով Աղեքսանդրիան միացած է Կահիրեյի հետ, վոր Յեզիպտոսի մայրաքաղաքն է և Աֆրիկայի ամենամեծ քաղաքը:

Աշխատանք.—Նշակեցեք Յեզիպտոսի տեղը («Աշխարհ. տետր», աշխ. 37):

Հ Ա Ր Ա Վ Ա Յ Ե Ն Ա Ֆ Ր Ի Կ Ա

Ամբողջ Հարավային Աֆրիկան պատկանում է Անգլիային: Բնակիչներն են կաֆրերը, հոտտենտոսները և բուշմենները: Առողջ կլիման և ընդարձակ արոտատեղիները զրավել են յեզիպտացիներին. ման և ընդարձակ արոտատեղիները գյուղացիները, ապա անգլիացիները:

Հարավային Աֆրիկան բաղկացած է հետևյալ յերկրներից՝ Կապի յերկիր, Նաթալ, Տրանսվալ, Որանժի հանրապետություն: Սրանք միացել են իրար հետ և կազմել Հարավ-Աֆրիկական Միություն: Հարավային Աֆրիկայի ամենամեծ հարստությունը կազմում են վոսկին և աղամանդը: Վոսկու արտադրությամբ Հարավ-Աֆրիկական Միությունն առաջինն է ամբողջ յերկրագնդի վրա:

Միությունն առաջինն է ամբողջ յերկրագնդի վրա: Գյուղատնտեսությունը և անասնապահությունն արագորեն զարգանում է: Ստացվում են մեծ չափով բուրդ և կաշի:

Գլխավոր քաղաքներն են Յոհանեսբուրգ (վոսկու արտադրություն), Կիմբլերլեյ (ադամանդի արտադրության կենտրոն), Կապտադոն—այստեղ ապրում է անգլիական զենեարա-նահանգապետը և գումարվում է պարլամենտը:

Աշխատանք.—Ցույց տվեք Հարավ-Աֆրիկական Միությունը: Համը քարտեզի վրա նշանակեցեք գլխավոր քաղաքները («Աշխարհ. տետր», 37):

Ի՞նչ ծովային ճանապարհով կարող եք Կապտադոն հասնել: Ներկեցեք Աֆրիկայի փոխադրություն միջոցների շրջանները («Աշխարհագրական տետր», աշխ. 41):

Յեկրոպացիները Աֆրիկայից արտահանում են մի քանի կարևոր ապրանքներ: Այդ ապրանքների շրջանները ներկեցեք («Աշխարհ. տետր», աշխ. 42):

Կարգացեք՝ «Կիմբերլեյ քաղաքը և ադամանդի հանքերը», «Չայլամների Ֆերմայում», «Յոհանեսբուրգ քաղաքը և վոսկու հանքերը», «Գյուդատնտեսությունը Հար. Աֆրիկայում» «Ալժիր» հողվածները («Աշխարհագրական գրույցներ»):



IV. Ա Վ Ս Ր Ա Լ Ի Ա

Բնդիանուր նկարագրություն. — Ավստրալիան 5 աշխարհամասերից ամենափոքրն է և գտնվում է հարավային կիսագնդում: Նրա հարավ-արևելյան մասում բարձրանում են Ավստրալիական Ալ-

պերը և Կապույտ լեռները: Այդ լեռներից դեպի արևմուտք ձգվում են ընդարձակ հարթություններ:



Նկ. 57. Ավստրալիայի տափաստաններում:

Ավստրալիայի կլիման տաք է. դրա պատճառն այն է, վոր նրա հյուսիսային կեսը գտնվում է տաք գոտում, իսկ հարավային կեսը՝ բարեխառն գոտում, բայց արևադարձից շատ չի հեռացած:

Բաց արեք «Աշխարհագր. տետրը» և դիտեցեք Ավստրալիայի մեթնոլորտային տեղումների բարտեղը և ասացեք՝ 1. Ինչն է լավ վուստվում են Ավստրալիայի հյուսիսային և արևելյան մասերը: 2. Ինչն է միջին մասերը չոր են:

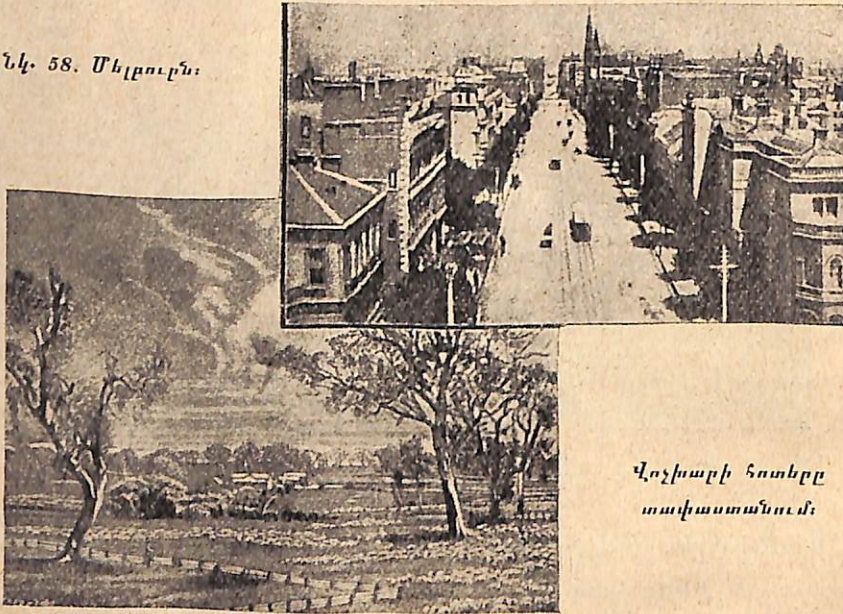
Ներկեցեք Ավստրալիայի մթնոլորտային տեղումների և բուսականության բարտեղը («Աշխարհ. տետր», աշխ. 44 և 45):

Ավստրալիայում ներկայումս ապրում է մոտ 6 միլիոն մարդ, այսինքն մեկ քառակուսի կիլոմետր տարածությանը մեկ մարդ էլ չի բնկնում: Այս տեսակետից նույնիսկ Սիբիրն ավելի խիտ է, քան Ավստրալիան:

Ազգաբնակչության մեծ մասը պատկանում է սպիտակ ցեղին և գաղթել է գլխավորապես Անգլիայից: Սև և դեղին ցեղին պատկանող մարդկանց թիվը քիչ է: Սև ցեղին պատկանում են բնիկները, վորոնք կոչվում են ավստրալիացիներ: Նրանք մինչև որս էլ թափա-

ուում են անտառներում և կերակրվում ձկներով ու այլ կենդանիներով. ուտում են նույնիսկ թրթուռներ: Բնակարանները շատ պարզ են. գետնին մի քանի ճյուղ են տնկում և ապա ծածկում ծառի կեղևով: Զենքեր պատրաստում են փայտից, քարից և խեցիներից: Ավստրալիացիների թիվն այժմ հաշվում են մոտ 60 հազար:

Նկ. 58. Մելբուրն:



Վոչխարի հոտերը տափաստանում:

Յերբ կուկն առաջին անգամ Ավստրալիայի ծովափը դուրս յեկավ, բացի սևամորթ ավստրալիացուց ուրիշ ցեղեր չտեսավ: Անգլիացիներն սկսեցին գաղթել միայն XVIII դարուց սկսած: Սկզբում անգլիական կառավարությունն Ավստրալիա յեր ուղարկում հանցավոր մարդկանց, բայց հետո, յերբ պարզվեց, վոր Ավստրալիան հարուստ է վոսկու հանքերով, կամավոր կերպով սկսեցին շատերը գաղթել: Յեվրոպացիները բնակություն հաստատեցին ամենաարգավանդ տեղերում, այն է Ավստրալիայի հարավ-արևելյան մասերում: Տեղեկացիներին նրանք քչեցին դեպի վատառողջ տեղերը: Դրանից հետո սկսեցին գաղթել նաև Չինաստանից և Յապոնիայից, բայց այդ յերկրներից գաղթողների թիվն այնքան էլ մեծ չեր:

Աշխատանք. — Ավստրալիայի համր բարտեզի վրա նշանակեցեք շրջապատող ովկիանոսները, ծովերը, ծոցերը, թերակղզիները, գլխավոր կղզիները, գետերը, լեռները: («Աշխարհ. տետր», աշխ. 43):

ԱՎՍՏՐԱԼԻԱԿԱՆ ՊԵՏԱՌԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Ավստրալիա աշխարհամասում գտնվում են 5 անգլիական պետություններ՝ Վիկտորիա, Նոր Հարավային Ուելս, Բվինսլենդ, Հարավային Ավստրալիա և Արեւմտյան Ավստրալիա: Տասմանիայի հետ միասին այդ պետությունները կազմում են «Ավստրալիական Միությունը», վոր հպատակվում է Անգլիային:

Այդ պետություններից Վիկտորիան, Նոր Հարավային Ուելսը և Բվինսլենդը խիտ են բնակված: Այնտեղ զբաղվում են յերկրագործությամբ, անասնապահությամբ և հանքերի մշակությամբ: Այժմ Ավստրալիայում այնքան ցորեն են ստանում, վոր նրա մի մասն արտահանում են: Մեծ բերք է ստացվում և այգեգործությունից: Բայց այդ զբաղմունքներից վոչ մեկը անասնապահության չափ արդյունք չի տալիս: Յուր վոչխարների թվով Ավստրալիան առաջինն է ամբողջ յերկրագնդի վրա:

Ավստրալիայի լեռները հարուստ են հանքերով: Ստանում են քարածուխ, վոսկի, արծաթ, կալյեկ և այլն: Ստացվող վոսկու քաղաքածուխ, վոսկի, արծաթ, կալյեկ և այլն: Ստացվող վոսկու քաղաքածուխ, վոսկի, արծաթ, կալյեկ և այլն: Ստացվող վոսկու քաղաքածուխ, վոսկի, արծաթ, կալյեկ և այլն:

Ավստրալիացիները յեռանդոտ մարդիկ են: Նրանք անց են կացրել շատ յերկաթուղիներ. չոր տեղերում ջրամբարներ, արտեզյան ջրհորներ են շինել, վոռոգել են ընդարձակ դաշտեր:

Ավստրալիայի ամենամեծ քաղաքներն են՝ Մելբուրն (Միություն մայրաքաղաքը), Սիդնեյ և Ադելայդա: Յերեքն էլ խոշոր նավահանգիստներ են: Նրանց վրայով արտահանում են Յեվրոպա վոսկի, ցորեն, ջուրը, ստոցրած միս, յուղ և այլն:

Մյուս քաղաքներից նշանավոր են Բրիսբեն (բրդի արտահանություն) և Պերտ:

Բրդի արտադրությունը 1922 թ.	
Ավստրալիան . . . . .	281.000 տոնն
Միացյալ Նահանգները . . . . .	118.000 »
Արգենտինան . . . . .	105.000 »
Հար. Աֆրիկան . . . . .	85.000 »
Իսպանիան . . . . .	75.000 »

Աշխատանք. — Համր բարտեզի վրա նշանակեցեք Ավստրալիայի գլխավոր քաղաքները: Կարգացեք «Միդնեյում» հոդվածը («Աշխարհ. զրույցներ»):

V. Ա Մ Ե Ր Ի Կ Ա

Ամերիկան Ասիայից քիչ փոքր եւ և ամբողջովին գտնվում ե արևմտյան կիսագնդում: Վոչ մի աշխարհամաս հյուսիսից հարավ այն- չափ ձգված չե, վորքան Ամերիկան:

Աշխատանք: Մասշտաբով չափեցեք Ամերիկայի յերկարությունը (սկսած ամենահյուսիսային ծայրից մինչև ամենահարավային ծայրը):

Ամերիկայի քարտեզի վրա գտեք Մեքսիկայի և Հուդզոնի ծոցերը, Կարաիբյան ծովը, Ալյասկա, Ֆլորիդա և Կալիֆորնիա թերակղզիները, Անտիլյան կղզիները:

Աշխատանք: Նշանակեցեք հիշյալ անունները («Աշխ. տ.»-աշխ. 46)

Մեքսիկայի ծոցը և Կարաիբյան ծովը մտնում են ցամաքի մեջ և բաժանում այն յերկու մասի Հյուս. Ամերիկա և Հար. Ամերիկա, վորոնք իրարից բաժանվում են Պանամայի պարանոցով:

Ամբողջ Ամերիկայի արևմտյան ափերի յերկարությամբ, հյուսիսից հարավ, ձգվում ե յերկրագնդի ամենայերկար լեռնաշղթան- Կորդիլլերը, վոր Հարավային Ամերիկայում կոչվում ե Անդեր:

Աշխատանք: Համը քարտեզի վրա նշանակեցեք Հյուս. Ամերիկա, Հար. Ամերիկա, Կորդիլլեր, Պանամայի պարանոց, Միսսիսիպի, Ամազոն անունները («Աշխարհ. տետր»-աշխ. 46):

Ներկեցեք Ամերիկայի մթնոլորտ. տեղումների քարտեզը («Աշխ. տ.»-աշխ. 47):

Վորովհետև Ամերիկան հյուսիսից հարավ շատ ե ձգված այդ պատճառով նրա կլիման ամեն տեղ միատեսակ չի: Հյուսիսային ծայրը գտնվում ե ցուրտ գոտում, իսկ հարավային ծայրը բավական հեռու յե այժյեղներ արևադարձից:

Ազգաբնակչությունը: Մինչև յեվրոպացիների գալը Ամերիկայում ապրում եյին հնդիկները, վորոնք զեղին ցեղին են պատկանում: Նրանք զբաղվում եյին գլխավորապես վորսորդությամբ: Բաժանված լինելով առանձին ցեղերի, նրանք հաճախ վորսի տեղի համար պատերազմում եյին իրար հետ: Մի քանի ցեղեր ել յերկրագործությամբ եյին զբաղվում: Յերբ յեվրոպացիները Ամերիկա յեկան, հնդիկները նրանց բարեկամաբար ընդունեցին: Բայց հետո յեվրոպացիներն սկսեցին զրավել լավագույն տեղերը և տեղացիներին ճնշել: Յերկար պայքար սկսվեց տեղացիների և յեկվորների մեջ. բայց ինչ կարող եր անել հնդիկը յուր նետ ու աղեղով, կացնով ու նիզակով յեվրոպական թնդանոթների դեմ: Յեվրոպացիները զրա-

վեցին ամբողջ Ամերիկան, իսկ տեղացիներին կամ վոչնչացրին կամ քշեցին վատառող տեղեր: Բայց յեվրոպացիներին բանվորներ եյին պետք: Նրանք չեյին կարող աշխատել Միջին և Հար. Ամերիկայում. այդ տեղերի կլիման վատառող ե: Յեվ անա նրանք Աֆրիկայում գնեցին մի քանի միլիոն ստրուկներեր և բերին Ամերիկա:

Այժմ Ամերիկայում ապրում ե մոտ 215 միլիոն մարդ, վորի 2/3-ը սպիտակ ցեղից են և գաղթել են Յեվրոպայից, իսկ 1/3-ը նեգրեր և հնդիկներ են:

Ամբողջ Ամերիկայում իշխում ե սպիտակ ցեղը: Յեվրոպացիները, գաղթելով Ամերիկա, գաղութներ հիմնեցին, բայց այդ գաղութները հետո անկախություն ձեռք բերին և կազմեցին առանձին հանրապետություններ: Ամենամեծ հանրապետությունը Հյուս. Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներն են:

Այժմ յեվրոպական պետությունները շատ քիչ գաղութներ ունեն. ամենամեծը Կանադան ե, վոր պատկանում ե Անգլիային:

Աշխատանք—Հյուս. Ամերիկայի գլուղատես. շրջանները ներկեցեք տարբեր գույներով («Աշխարհ. տ.»-աշխ. 48):

Կ Ա Ն Ա Դ Ա

Կանադան բռնում ե Ամերիկայի հյուսիսային ցուրտ մասը, բացի Ալյասկա թերակղզուց: Նրա մեծությունն 9,7 միլիոն քառ. կիլոմետր ե, այսինքն համարյա Յեվրոպայի չափ ե, իսկ բնակիչները մոտ 9 միլիոն են:

Աշխատանք: Համը քարտեզի վրա բաշեցեք Կանադայի սահմանները:

Կանադան Անգլիայից քանի անգամ ե մեծ:

Մառուցյալ ովկիանոսի ափերը ծածկված են տունդրաներով, վորտեղ ապրում են եսկիմոսները. ավելի հարավ փոփում են ընդարձակ անտառներ, վորտեղ ապրում են թափառական հնդիկներ: Անտառները լիքն են թանկագին մորթի ունեցող կենդանիներով, վորոնց հնդիկները վորսում են և մորթիները փոխանակում յեվրոպացիների բերած վառուղի, հուլունքի և այլ իրերի հետ: Փողը նրանց համար գին չունի:

Նյու-Ֆաունդլենդ կղզու (Ատլ. ով-ում) ծանծաղուտները հարուստ են ձկներով. աշխարհի ամեն կողմից ձկնորսական նավեր են հավաքվում այստեղ և առատ վորսով վերադառնում: Կանադայի հարավային շրջանում ապրում են Յեվրոպայից գաղ-



Թած ժողովուրդներ, վորոնք ընդարձակ այգիներ են ձգել. անտառները կտրատել են ու վարելահողեր շինել: Նրանք մեծ խնամք են Թափում իրենց կատնատու կովերի վրա. կերակրում են ալյուրով, կարտոֆիլով և մեծ քանակութամբ յուղ ու պանիր ստանում:

Այսպիսով Կանադան գյուղատնտեսական յերկիր է և առատորեն արտահանում է փայտ, յուղ, պանիր, սառցրած միս, ալյուր, մորթիներ և այլն: Արդյունաբերությունը սկսում է զարգանալ. այժմ մեծ քանակութամբ թուղթ են պատրաստում և արտահանում:

Քլիսավով քաղաքներն են Մոնրեալ (Կանադայի առաջին քաղաքն է յուր առևտրով և բնակիչների թվով), Հալիֆալս (նավահանգիստ, այստեղով արտահանում են ձուկ, փայտ, աղ դեպի Յեվրոպա), Կվեբեկ (հացահատիկների և փայտի արտահանություն), Ուտավա:

Յույց տվեք Բաթումից Կանադա տանող ծովային ճանապարհը:

Յերևանից Մոնրեալ քանի կիլոմետր է:

Աշխատանք: Նշանակեցեք Կանադայի գլխավոր քաղաքները («Աշխարհ. տետր» - աշխ. 49)

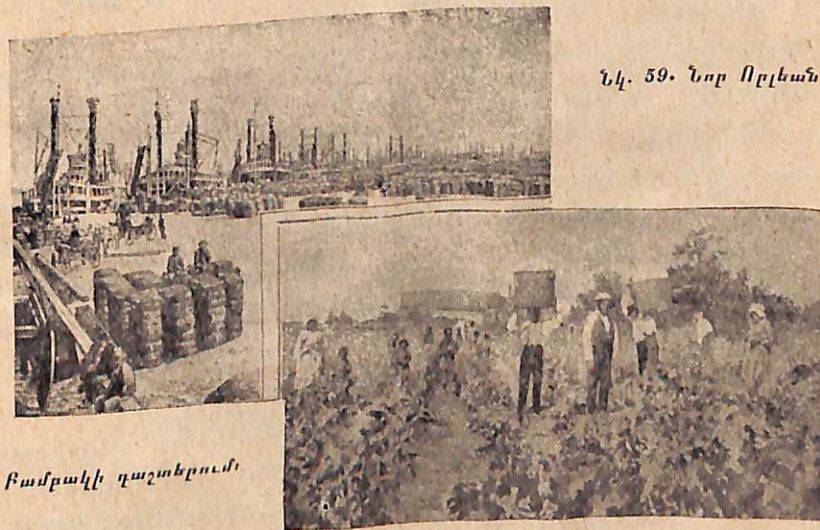
**ՀՅՈՒՍՈՒՍԱՄԵՐՈՒԿՅՈՒՆ ՄԻԱՅՅՈՒ ԵՍՂԱՆԳՆԵՐԸ**

Միացյալ Նահանգները տարածվում են Մեքսիկայի ցոծից մինչև Կանադա և Ատլանտյան ովկիանոսից մինչև Խաղաղ ովկիանոսը: Միացյալ Նահանգները (հաշված և Ալյասկան) 9,4 միլիոն քառ. կիլոմետր տարածություն են բռնում, այսինքն համարյա հավասար են Յեվրոպային: Բնակիչների թիվն է 106 միլիոն:

Արևելյան կեսը բաղկացած է ընդարձակ հարթություններից, վորոնք ծածկված են արգավանդ հողով և վտռոգվում են Մեքսիկայի ծոցից փչող քամիներով: Բնական հարստություններն անչափ են: Միսսիսիպի գետի ավազանում և ուրիշ տեղերում գտնվում են քարածուխի հսկայական շերտեր, իսկ Ալլեգանյան լեռները լիքն են յերկաթաճանրով յեվ նավթով: Լեռները պարունակում են մեծ քանակութամբ վոսկի, արծաթ, պղինձ, սնդիկ և ուրիշ մետաղներ. այդ բոլոր հանքերը հեշտ է մշակել, վորովհետև հաղորդակցության միջոցները շատ լավ են և Միսսիսիպին յուր վտակներով նավագնաց է: Արևելքից և արևմուտքից Միացյալ Նահանգների ափերը վողտում են ովկիանոսները և ունեն բազմաթիվ հարմար, չսառչող նավահանգիստներ: Այդ ովկիանոսներով Միացյալ Նահանգները ամբողջ տարին կապ են պահպանում Ասիայի, Յեվրոպայի և մյուս աշխարհամասերի հետ:

Միացյալ Նահանգների բնական հարստությունները, արգավանդ հողը, տաք և առողջ կլիման վաղուց գրավել էին յեվրոպացիների ուշադրությունը: Ամենից շատ գաղթեցին այստեղ անգլիացիներ, և անգլիական լեզուն դարձավ տիրող լեզու. մնացած յեվրոպական ուրիշ ազգեր՝ իրլանդացիները, ֆրանսիացիները և այլն խառնվեցին անգլիացիների հետ և յուրացրին վոչ միայն նրանց լեզուն, այլ և սոցիալիացիների հետ և յուրացրին մի ժողովուրդ, վոր անվավորությունները: Այսպիսով առաջացավ մի ժողովուրդ, վոր անվանում է իրեն ամերիկացի: Բացի սպիտակամորթներից Մ. Նահանգներում ապրում են հնդիկներ յեվ նեգրեր, բայց նրանց թիվը շատ էլ մեծ չէ (հնդիկները մոտ 300.000 են, իսկ նեգրերը՝ 10 միլիոն):

Յերկրի տնտեսությունը գտնվում է սպիտակամորթների, այսինքն ամերիկացիների ձեռքին, վորոնք շահագործում են բնական բոլոր հարստությունները, մանավանդ արգավանդ հողը: Այնտեղ, բոլոր հարստությունները, մանավանդ արգավանդ հողը, այժմ վրովորտեղ մի ժամանակ խիտ անտառներ էյին և պրերներ, այժմ վրովում են անսահման արտեր և արածում են ընտանի կենդանիների հոտեր: Ամերիկացիները իրենց դաշտերը մշակում են մերենանների միջոցով և այդ պատճառով կարճ ժամանակամիջոցում կարողանում են հավաքել իրենց առատ բերքը:



Նկ. 59. Նոր Որլեան:

Բամբակի դաշտերում:

Բամբակի բերքով Միաց. Նահանգները առաջին տեղն են բռնում ամբողջ յերկրագնդի վրա: Այնտեղ ավելի շատ բամբակ է ստացվում, քան բոլոր յերկրներում միասին վերցրած:



յերկրագնդի վրա: Բացի Նյու-Յորքից նշանավոր նավահանգիստներ են Ատլանտյան ովկիանոսի ափին — Փիլադելֆիա, Բալտիմորա յիվ Բոստոն, Մեքսիկայի ծոցում՝ Նոր Որլեան (բամբակի արտահանութեամբ առաջինն է յերկրագնդի վրա), Խաղաղ ովկիանոսի ափին—Սան-Փրանցիսկո:

Միացյալ Նահանգների գաղութներից նշանավորներն են՝ Այասկա թերակղզին (Ամերիկայում), Փիլիպպյան կղզիները (Ասիայում) և Հավայի կղզիները: Միացյալ Նահանգներին է պատկանում նաև Պանամայի պարանոցի մի մասը, վորտեղ նրանք անց են կացրել Պանամայի նշանավոր ջրանցքը:

Աշխատանք.—Նշանակեցեք Միացյալ Նահանգների գլխավոր բազաները («Աշխարհ. տետր»—աշխ. 49):

Կարդացեք «Նյու-Յորքում», «Պանամայի ջրանցքը», «Նոր-Անգլիա» հոդվածները:

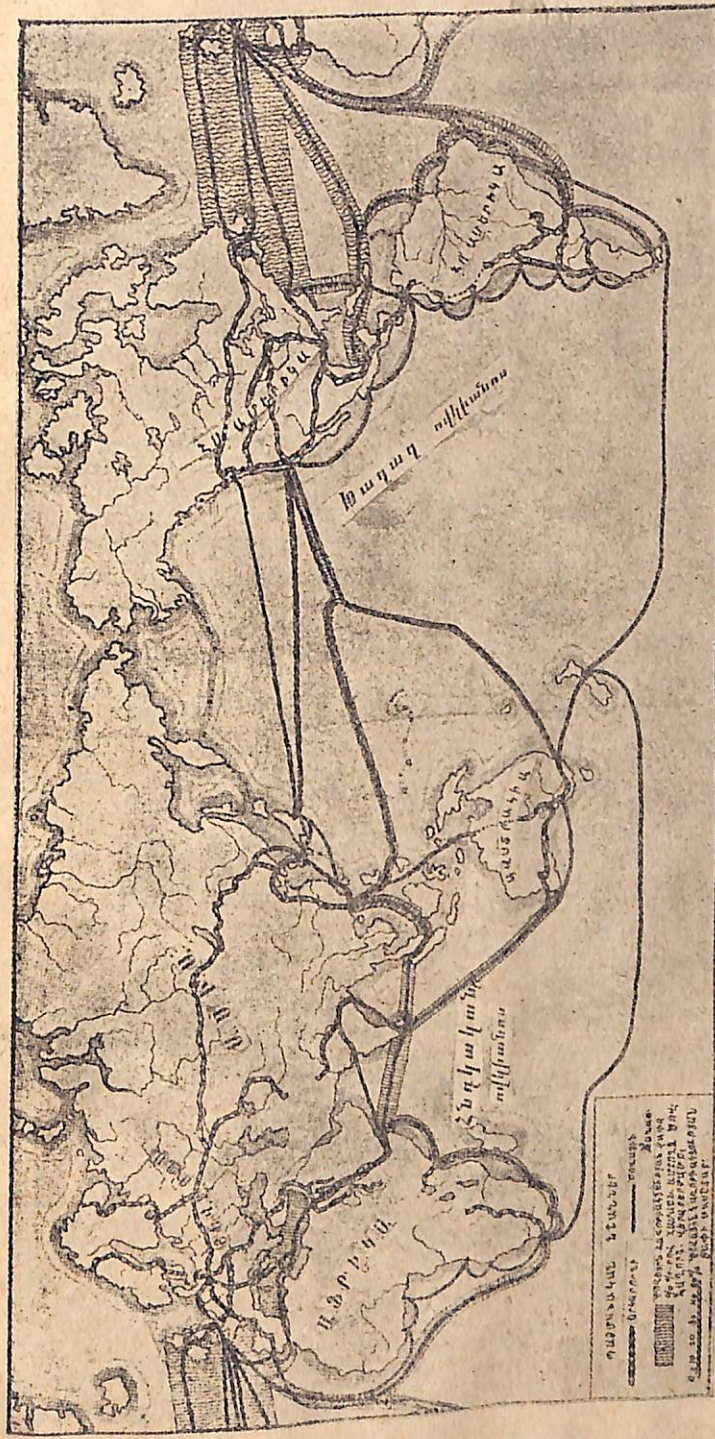
Աշխատանք.—Կատարեցեք աշխարհագրական տետրի 50-րդ աշխատանքը:

**ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱՑԻՆ ԾՈՎԱՅԻՆ ՀԱՆՈՊԱՐՀՆԵՐԸ ՅԵՎ ԳՂԽԱՎՈՐ ՅԵՐԿԱԹՈՒՂՐԱՆԵՐԸ**

Մենք տեսանք, վոր բոլոր թե խոշոր և թե մանր յերկրները կապ ունեն իրար հետ: Անգլիան զանազան յերկրներից ներմուծում է գործարանների համար հում նյութ (բամբակ, բուրդ) և մյուս կողմից յուր գործարանային ապրանքները փոխադրում է Պարսկաստան, Չինաստան, Հնդկաստան և այլ տեղեր: Միացյալ Նահանգները թեպետ դրսից հում նյութ չեն ստանում, բայց գործարանային ապրանքները ցրում են աշխարհիս զանազան ծայրերը: Ամերիկական գութանները, ավտոմոբիլները բավական տարածված են Խորհրդ. Միութեան մեջ: Ապրանքների տեղափոխությունը ներկայումս կատարվում է գլխավորապես յերկաթուղիներով և շոգենավերով:

Դրանց շնորհիվ մարդիկ կարճ ժամանակում ճանապարհորդում են մի յերկրից մի ուրիշ յերկիր, փոխադրում են զանազան ապրանքներ և այլն:

Հետևյալ յերեսում տեղավորված է մի քարտեզ, վոր ցույց է տալիս համաշխարհային գլխավոր ճանապարհները: Դիտեցեք քարտեզը և կատարեցեք այն աշխատանքը, վոր ցույց է տրված:



Ան գծերով ցույց են տրված համաշխարհային ծովային ճանապարհները: Ավերակոր լայն շերտը ցույց է տալիս հարկրակցութեան չափը, վորի մասշտաբը գծված է քարտեզի տակ:  
 1. Համաշխարհային ծովային հարկրակցութեան վեր տողում Ատլանտյան ովկիանոսի և կատարվում 2. Ամենամեծ ծովային հարկրակցութեան վեր աշխարհամասերի միջև և կատարվում 3. Ծույց տվեք ա) Լոնդոն-Չիլիբալտար-Մուեղ-Մինգապուր-Հոնգկոնգ, բ) Վրանգիլատոկ-Մոսկվա-Լենինգրադ-Լոնդոն-Նյու-Յորք-Ս. Փրանցիսկո-Վաղիլատոկ, գ) Նյու-Յորք-Ս. Փրանցիսկո-Միլդեն-Կուրմուր-Մուեղ-Լոնդոն ճանապարհները:

# Յ Ա Ն Կ

ՀԱՄԱՌՈՑ ՏԵՂԵԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ՖԻԶ. ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԻՑ

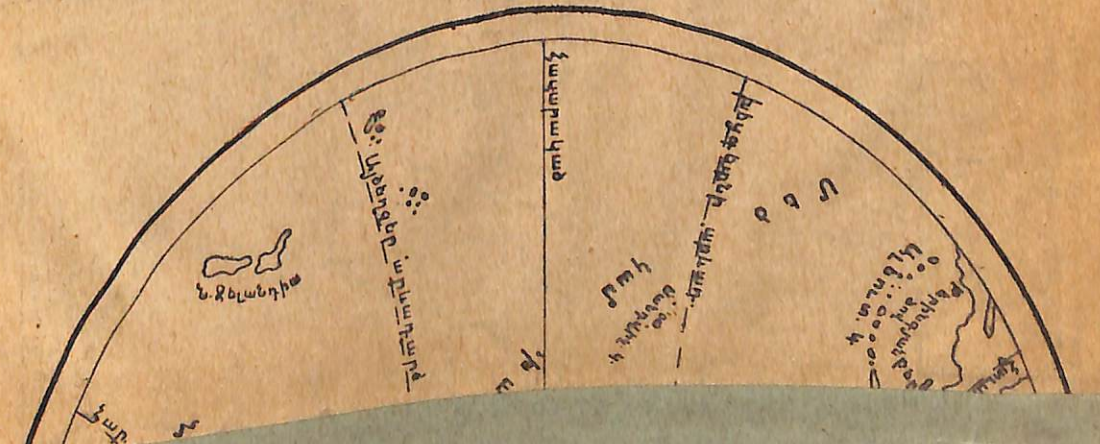
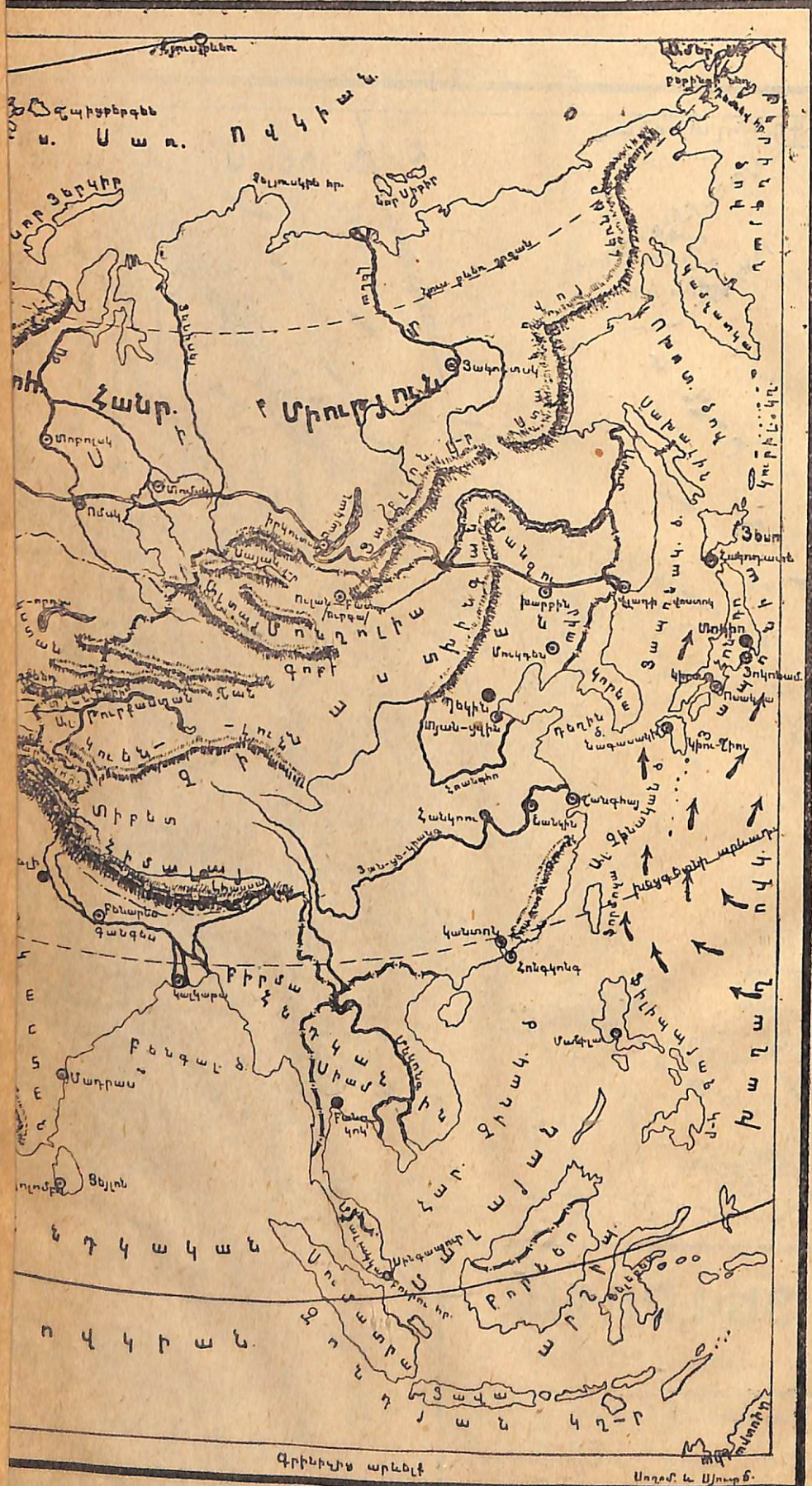
Յերես

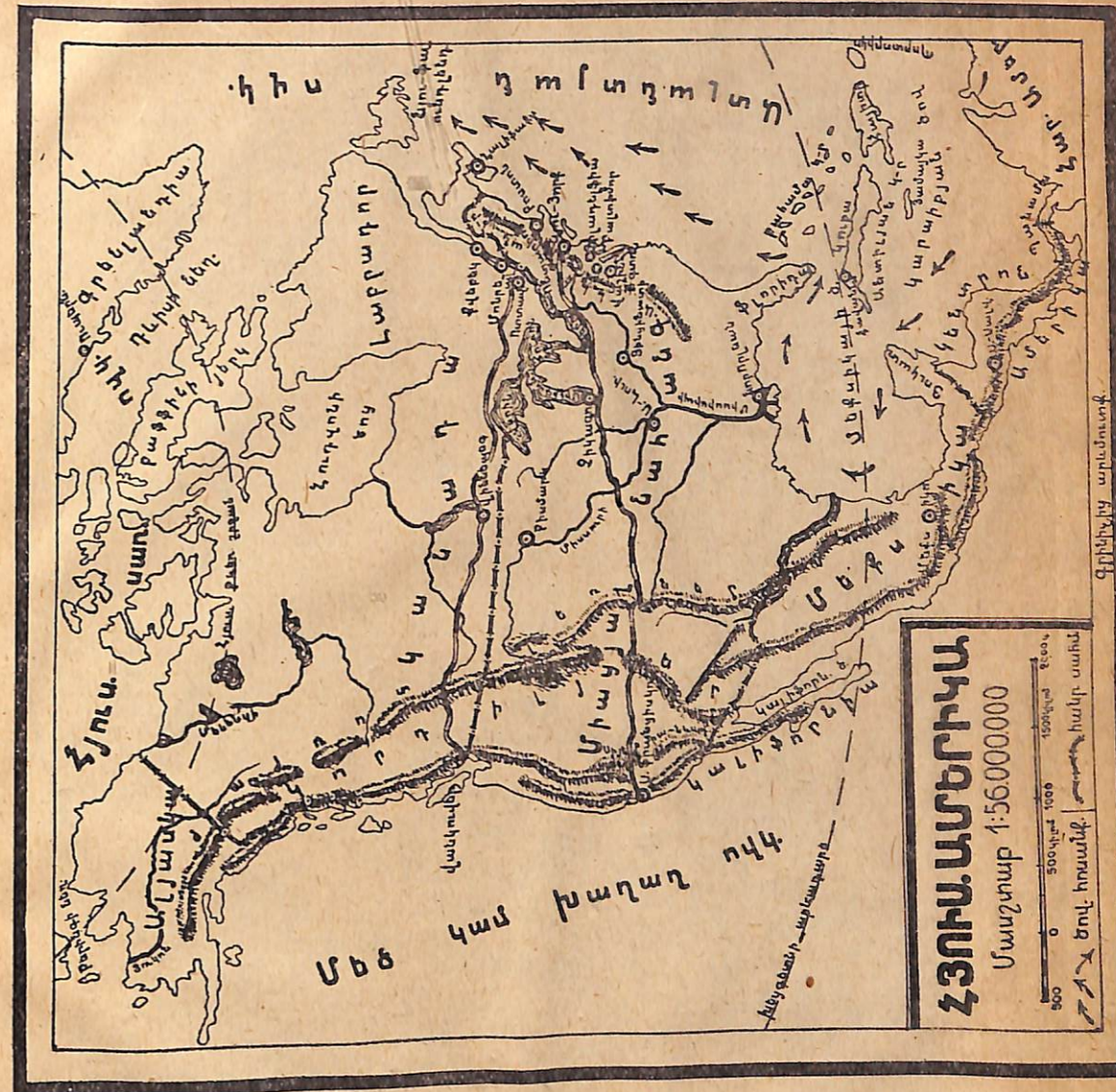
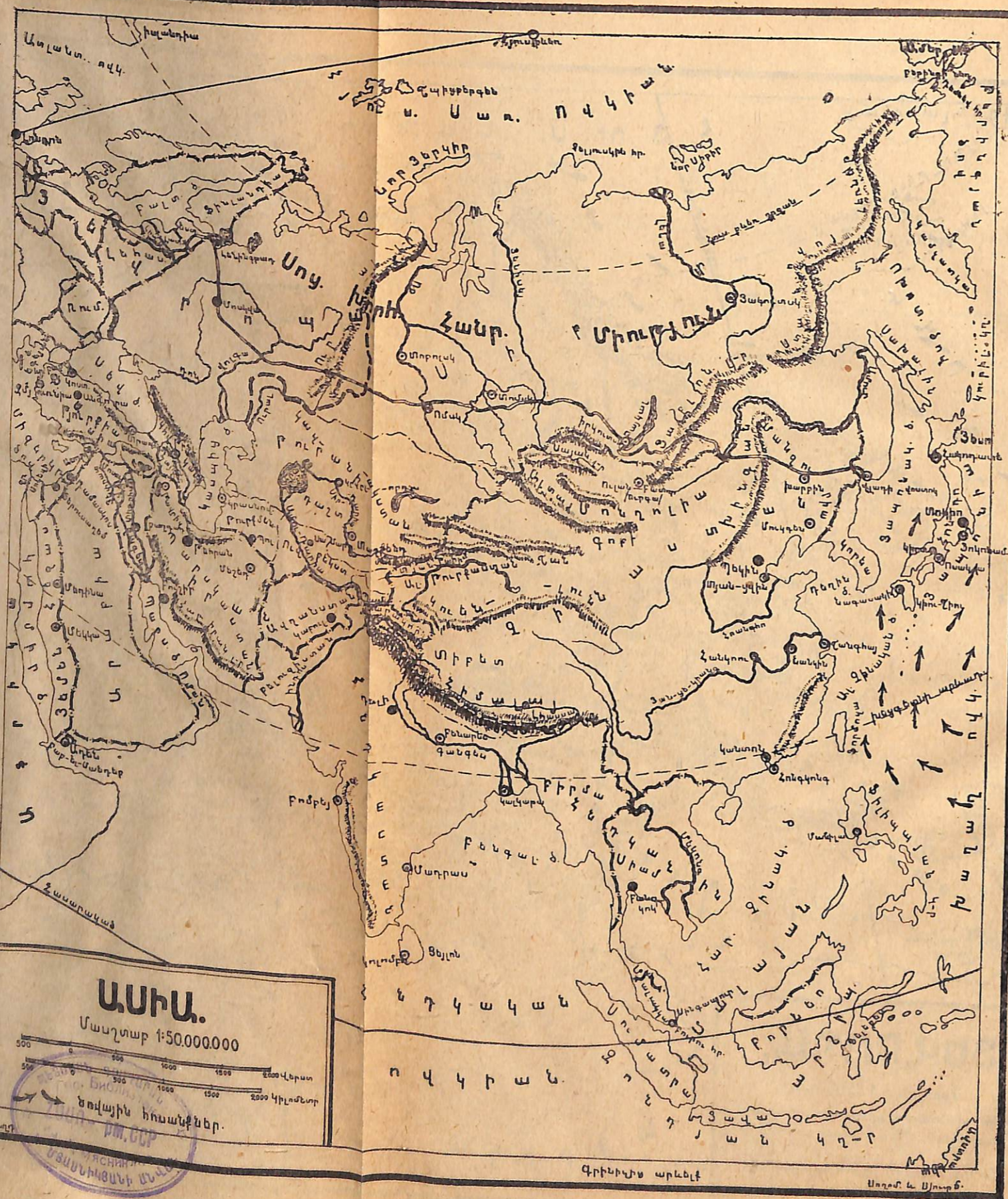
- I. Յերկրագունդ. — Յերկրի ձևը: Գլոբուս: Կիսագնդերի քարտեզ: Աշխարհամասեր: Ովկիանոսներ: Ովկիանոսի և ցամաքի մասերը: Ովկիանոսի հատակը: Յերկրի պտավելը յուր առանցքի շուրջը . . . 4—10
- II. Յերկրի յերեսը փոփոխող ույժեր: Յերկրագնդի կազմութիւնը. — Ինչպես և յերկրի յերեսը փոփոխվում: Գետերի աշխատանքը: Ծովի աշխատանքը: Շերտավոր լեռնային տեսակներ: Յերկրի կազմութիւնը: Լեռների ծագումը: Հրաբուխ: Հայաստանի հրաբուխները . . . 10—21
- III. Յերկրագնդի տարանալը. — Յերկրի շարժումն արևի շուրջը: Տաք և ցուրտ յերկրներ: Ցամաքի և ծովի տարանալը: Ծովային հոսանքներ: Կլիմա . . . 21—27
- IV. Կյանքը յերկրագնդի վրա. — Հյուս. Մաս. ովկիանոս: Տունդրա: Անտառ: Տափաստան: Անապատ: Արևադարձային անտառ: Լեռնային շրջաններ . . . 27—37
- V. Մարդը յե՛վ նրա անտեսութիւնը. — Մարդկային ցեղեր . . . 37—41

ԱՌՍՆՋԻՆ ԱՇԽԱՐՀԱՄԱՍԵՐԻ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

- I. Ասիա. — Ընդհանուր նկարագրութիւն: Թյուրքիա: Միջագետք: Հնդկաստան: Յապոնիա: Չինաստան . . . 42—6
- II. Յեվրոպա. — Ընդհանուր նկարագրութիւն: Գերմանիա: Ֆրանսիա: Անգլիա: Իտալիա . . . 65—78
- III. Աֆրիկա. — Ընդհանուր նկարագրութիւն: Յեգիպտոս: Հար. Աֆրիկա . . . 78—84
- IV. Ավստրալիա. . . 84—87
- V. Ամերիկա. — Ընդհանուր նկարագրութիւն: Կանադա: Միացյալ Նահանգներ: Համաշխարհային ծովային ճանապարհները . . . 88—94



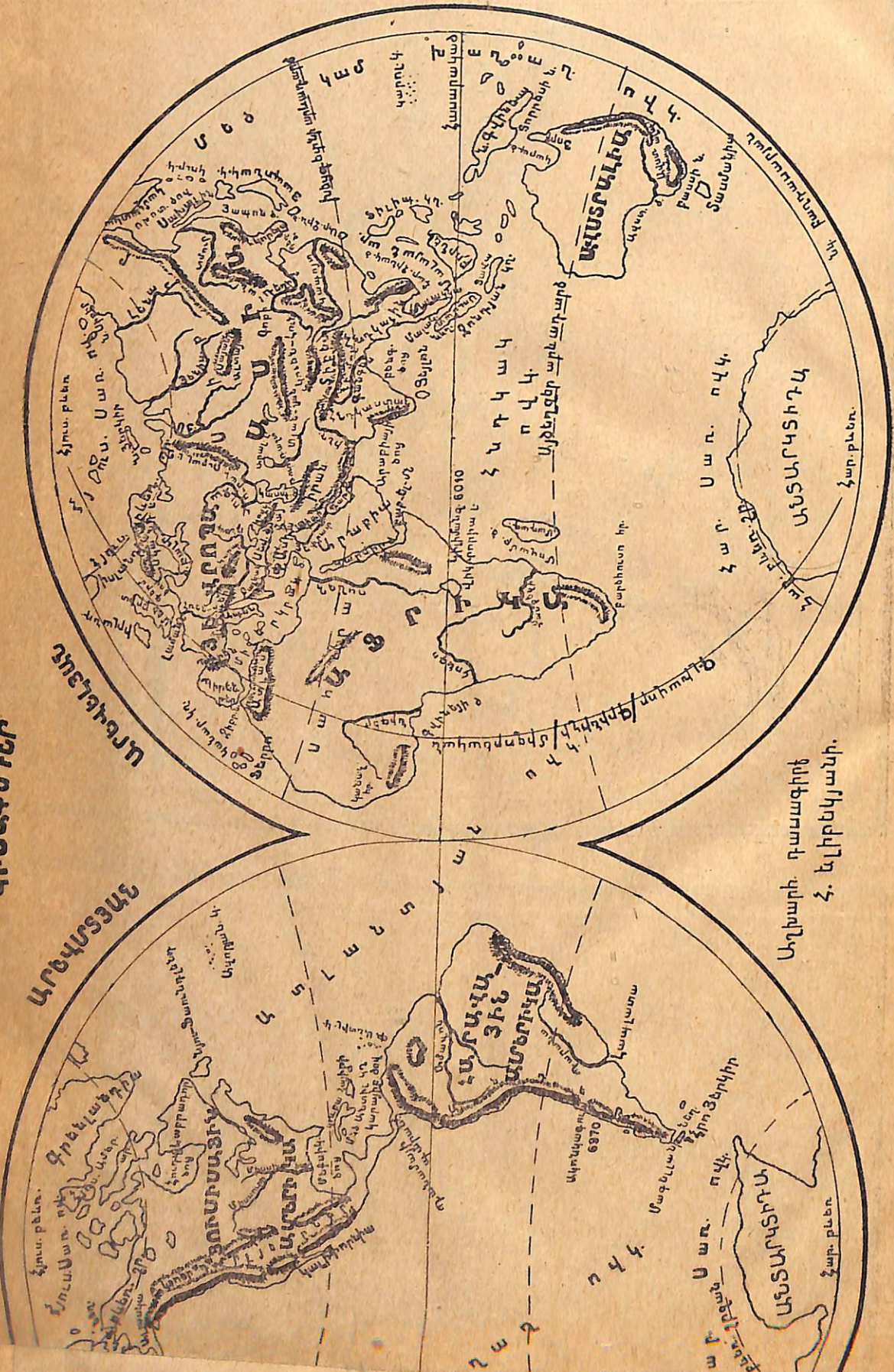






**ԿԻՍՏՈՒՆԵՐ**

**ԱՐԵՎԻԿԱԿԱՆ**



Աղբարի դառագիրք  
Հ. Եկիրեկյանի.



Գ Ի Ե Ը 60 Կ Ո Պ.

05.6

2



Գրանդար № 691

Տիրած 15.000

Թիֆլիս, Ժ.Տ.Հ.Ս. Պոլիգր.-Տրեստի 4-րդ տպարան, Պուշկինսկայա փող. № 3

Հայաստանի Ազգային գրադարան



NL0429603

20600